

Telman Orucov

**Arxitektura təbiətlə rəqabətdə
Yaponiya və böyük transformasiyalar**

Arxitektura, insanın təbiətlə rəqabət səhnəsidir

İbtidai insan təbiətin mərhəmətinə sığınır

Təbiət özünün yaratdığı canlılar arasında ən alisi sayılan insanı dünyaya gətirir, ona, ömür sürdüyü məkandan ibarət yaşayış mühiti yaradır, son mənzilə yola düşənə qədər ona öz qayğısını dayandırmaq istəmir. İnsan öz valideynləri olan ata və ana tərəfindən həyata gətirilsə də, təbiətin özünün də təəccübünə səbəb olmaqla, çünki o, yeganə canlı varlıq növüdür ki, daim yaradıcı fəaliyyətlə məşğul olmağa can atır, ona görə də həyat adlanan bu ədəbi ağacın qönçələri, çiçəkləri və bəhrələri təsirini bağışlamaqla, müxtəlif səviyyədəki idraka malik olmaqla, həm də ali mənşəyini sübut etmək kimi müxtəlif rollarda çıxış etməli olur. Təbiət insana öz mərhəmətini göstərməsəydi, ona həm də mühitə uyğunlaşmaq həvəsi və sönməz fəaliyyət qabiliyyəti bəxş etməsəydi, bu bütün canlılardan tam fərqli olan bir varlıq, sərt şaxtanın və ya qızmar istinin təsiri nəticəsində, digər çətinliklərə də davam gətirməyib, məhv olardı. Bir iqlimə öyrənmiş heyvan isə, adətən əsasən başqa iqlimdə yaşaya bilmir.

İki milyon il bundan əvvəl yaranmağa başlayan insan nəsli, Yer kürəsinin meydana gəlməsi isə daha uzun, dörd milyardlıq tarixə malikdir, min illər ərzində əsasən fasilə vermədən öz ardıcıl davamına nail olmuş, torpaq üzərindəki bəşər adlanan toplumun həyatı min illəri bəzəmişdir. İnsan dözümlülüyü, zəhmətsevərliyi, həyatına xüsusi məna verən mübarizəsi ilə, ilk müəllimi olan ana təbiətin özündən, onu əhatə edən ətraf mühitdən dərs almışdır. Ona görə də ibtidai insan təbiətin övladı hesab olunurdu.

İlk insanlar dünyaya gələndə yaşayışın sərt üzü ilə qarşılaşmalı olmuş, yalnız təbiətin mərhəmətinə sığınmaqla ömür sürə bilmiş, yaşamaq üçün ona şərait yaradan vasitələrdən də istifadə etmişdir. Ona görə də həyatını öz tələbatına uyğun qaydada, çətinliklərlə dolu olsa da, təmin edə bilmişdi. İbtidai insan təbiətin qoynunda yaşamaqla, bunu ana ağuşu kimi qəbul etmiş, ağacların çətiri altında, yarpaqlardan ibarət olan yorğandan istifadə etməklə yatmış, yorulanda dincini almağı bacarmışdı.

Təbiət ona bəzi yerlərdə daha yararlı sığınacaq növü olan mağaraları təqdim etmiş, onda məskunlaşan insan həmin mühitin rütubətinə və qaranlığına, digər diskomfortuna da dözməyi bacarmışdır.

Qədim yunan mifologiyasının qəhrəmanı Prometey insanlara oddan istifadəni bəxş etməklə, əvvəllər gecələr əsasən əsl köstəbək həyatı yaşayan insan, artıq bu nemətin köməyi ilə daha yaxşı yaşayış şəraitinə malik olmuş, sığınacağını tərk etdikdə, Günəş işığından və hərarətindən həzz aldığı kimi, artıq özünün həyat üçün vacib olan qüvvələrini daha da möhkəmləndirmişdi.

İbtidai insan həm də təbiətin yaratdığı bol ərzaq ehtiyatlarından – bitki meyvələrini və köklərini toplamaqla, heyvanları ovlamaqla, balıq tutmaqla öz qidalanmasını təmin edə bilmişdi. Əlbəttə, bu qidanın əldə edilməsi ağır zəhmətlə və müəyyən təhlükə ilə müşayiət olunurdu, qida maddələrini təbiət yarımfabrikat kimi təqdim etsə də, mədənin tələbatını ödəmək prosesi həm də tər tökmək və fiziki yorğunluqla mükafatlanırdı. Lakin bu zəhmət, onda meydana gələn və çətinlikləri də dəf etməyə qadir olan həyat qılgıcımının sönməsinə imkan vermirdi.

İlk insan təbiətdən daim mərhəmət umsa da, özü də fəaliyyətsiz dayanmamış, primitiv yollarla da olsa, yaşayış şəraitini hərtərəfli qaydada yaxşılaşdırmağa çalışmışdı. Bu məqsədlə onlar daha yaxşı şəraitə sahib olmaq üçün miqrasiya etmiş, əvvəlki yurd rolunu oynayan və o qədər də yaxşı olmayan məkandan uzaqlaşmış və nisbətən daha əlverişli mühit axtarışlarını heç vaxt kəsməmişdir. Həmin insanları vətənidəki ağır şəraitdən xilas olmaq üçün oranı tərk edib, Avropaya və Amerikaya yollanan immiqrantlara bənzətmək olardı. Bu məsələdə ilk icmaların yaranması da mühüm rol oynamışdır, tək fərdi şəkildə əvvəlki mühitdən uzaqlaşmaq həyatın məhvi ilə nəticələnə bilərdi, axı ona təhlükə törədən cəhətlər də heç də az deyildi. Afrikanın şimali-şərqində meydana gələn ilk insan dəstələri oradan çıxıb, Asiya, sonra isə Avropa qitəsinə yayılmağa, oraları məskunlaşdırmağa başlamışdı. Mərkəzi Asiyada yaşayanlar sonrakı macərə axtaranlar nəsli kimi o vaxtlar quru olan və iki qitəni ayıran Berinq boğazından keçərək, yeni materiklərə – Amerikalara köç etmişlər. Onların bu ağır və cəsarətli səfərlərinə həsəd aparmaq olardı. Şimali Amerikadan onlar həm ətalət, həm də axtarış məqsədinin təsiri altında Mərkəzi Amerikaya və ikinci qitə sayılan Cənubi Amerikaya istiqamət götürmüş, sonralar Kolumbun tədqiq etdiyi Yeni Dünyanı, adlandırmasında səhvə yol verdiyinə və bu torpaqlara Hindistan hesab etdiyinə görə, hindu adlanan çox saydakı tayfalar bu nəhayətsiz ərəziləri məskunlaşdırmışdılar.

Bu ilk tədqiqatçılar, onları sərgərdanlar da adlandırmaq olardı, daşıyıcı nəqliyyat növünə və ya minik heyvanına malik deyildilər, ancaq öz ayaq əzələlərinin onlara sədaqətlə xidmət edəcəyinə ümid edirdilər və onun köməyi ilə nəsilbənəsil ağlasığmayan uzaq məsafələri qət edə bilmişdilər. Onları indiki vaxtda Meksikadan Kanadaya və geri səfər edən monarx kəpənəklərinə bənzətmək olardı. Kəpənəklər, köçəri quşlar və nəslə artırmaq üçün şirin su axtaran bəzi balıq növləri uzaq məsafələri öz instinktlərinə uyğun olaraq qət edirdilər. İnsan isə bəzi instinktlərə malik olsa da, həmin tiplərə məxsus olan instinktin mühüm növlərindən məhrum idi. Lakin onda axtarış həvəsi çox güclü idi və bunun hesabına o, vikinqlərdən və Kolumbdan çox-çox, bəlkə də min illər əvvəl iki yeni qitəni kəşf və fəth edə bilmiş, orada məskunlaşmağa və gələcəkdə öz sivilizasiyasını yaratmağa nail olmuşdu.

İbtidai insan düşdüüyü yeni mühitdə, onun təklif etdiyi təbii vasitələrdən istifadə etməklə, öz tələbatını qismən də olsa, ödəməyi bacarmışdır. Axı onun yaşadığı kiçik bir ərazinin ətrafında həyat qaynayırdı, bu mühitdə olan flora və faundan o, özünə lazım olanları almağı bacarırdı. İnsanlar daşdan kəsici alətlər, obsidiandan isə daha sərfəli və xüsusi təyinatlı iti skalpellər hazırlamışdılar. Nefriti isə onlar qızıl səviyyəsinə qaldırmışdılar. Lakin insan ağı güclü işlədiyindən, əvvəlki adət olunmuş xammal yoxa çıxdıqda, başqa vasitələri də işə salmaqdan çəkinməmişdir. Çinin ərazilərinin çoxunda daş materialı olmadığından, adamlar bambuk ağacının gövdəsindən belə bıçaq tipli alətləri hazırlamağı başlamışdı. Xammal seçiminin çətinliyi və fərqliliyi insanı istehsal məqsədindən uzaqlaşdırı bilməmiş, o, daim öz tələbatını ödəmək üçün müxtəlif vasitələrə əl atmağı özü üçün ağır zəhmət hesab etməmişdi. Buzlu Qütb zolağında yaşayan eskimoslar və Qrenlandiya inuitləri təbiətin verdiyi hazır materialdan istifadə edib, özləri üçün iqlu adlanan evləri buzlaşmış iri qar parçalarından tikirdilər və bu tikili, evin sakinlərini küçədəki sərt şaxtadan müdafiə edirdi.

İbtidai insanda həm də estetik zövq işartıları meydana gəlmişdi. Düzəldilən alətlər heç vaxt iri həcmli və kobud olmurdu, əllə istifadəyə yararlılıq başlıca meyar hesab olunurdu. Təbiətin təsiri, daha dəqiq deyilsə, insanın müşahidə qabiliyyəti onda ilk yaradıcılıq elementlərini meydana gətirmişdi. Mağaralarda və qayalarda insanlar rəsm çəkməyə başlamış, müxtəlif boyalar düzəldə bilmiş, bu ilkin tablolarla əsasən qorxduqları və övladıqları, bəzən isə mistik heyvanları təsvir etməyə nail olmuşdular. Beləliklə, hələ konqitiv qabiliyyətə, özünü dərk etməyə yiyələnənməmiş insan ilk növbədə təbiəti, gündəlik həyatda gördüklərinin

nümunələrini anlamağa çalışmış və ona görə də ilk rəngkarlıq işlərində məhz onların təsviri ilə kifayətlənmişdi.

İnsanın, digər canlılardan – heyvanlardan, quşlardan və balıqlardan fərqli olaraq, öz yaşayış mühiti sahəsində təbiətin əliaçıqlıqla verdikləri ilə kifayətlənməməsi, həyat şəraitini yaxşılaşdırmaq üçün cürbəcür vasitələrə, yollara əl atması da onun yeni qabiliyyətlərə yiyələnməsinin nəticəsi idi. Mağaranın dar, ağır, cansıxıcı havasından xilas olmaq istəyən insan Günəşin işıq saçdığı məkanda yaşamaq naminə öz əli ilə yeni sığınacaq növlərini yaratmağa – yer üstündə evlər tikməyə başladı. İdrak qabiliyyətinə yiyələnən insan, artıq onu nəyə istiqamətləndirmək lazım olduğunu da öyrəndi.

Axı hər bir heyvan və ya quş özünə yuva qursa da, belə mükəmməl sığınacaq yaratmağa qadir deyildi. Onlar əsasən təbiətin bəxş etdiyi və özünün də müəyyən xırda düzəliş verdiyi bir sığınacaqda kifayətlənməli olmuşdu. İnsan isə, özünün fərqli olduğunu göstərmək və təsdiq etmək üçün təbiətə məlum olmayan sığınacaq növünü yaratmaqla, ondan bütünlüklə asılı olmadığını sübut etməyə çalışdı. Tikilən ev artıq heç də sadə yuva deyildi, daha əlverişli şəraitə malik olan bir süni məkan idi. Təbiət özünün bir hissəsi saydığı insanın, onun qayğısı dairəsindən kənara çıxıb, öz şəraitini yaxşılaşdırmasına, əlbəttə ki, qısqançlıqla yanaşmaya bilməzdi. Ona görə də insanı ağır sınaqlara çəkən təbii fəlakətlər baş verirdi, çuğlayan təbii qüvvələr insanın yaratdıqlarını və özünü hətta məhv etməyə də girişirdi.

Ev tikmək, insanın yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişafı kimi

İlk anlarda ev tikməyi, sonralar isə icmaların kənd və şəhərlər salmasını insanın inqilabi fəaliyyət növlərindən biri və bəlkə də birincisi saymaq olardı. Baxmayaraq ki, təkərin icad edilməsi birinci texniki inqilab hesab olunur. Bu ev tikmək praktikasını hansısa həvəs hesabına deyil, həyatı tələbat səviyyəsinin yüksəlməsindən irəli gəlmişdi. Kiçik ailə və ya icma hətta o qədər də böyük olmayan mağarada da yerləşə bilirdi, böyük ailələrə, həcmi genişlənən icmaya isə daha böyük sığınacaq, süni surətdə yaradılan və insan əlinin və ağılının bəhrəsi şəklində tikilən evlər lazım idi. Yaradıcılıq qabiliyyəti insanı daha böyük işlərə həvəsləndirirdi, bundan heç vaxt imtina etmirdi. Böyük filosof Mark Avreli demişkən: " Nə şəhərə

ziyan vurmursa, vətəndaşa da ziyan vurmur. Pətəyə xeyir gətirməyən, digər arılara da fayda verməyəcək”. İnsan isə yeni icadından özü üçün yalnız fayda görürdü.

Ev tikmə arxitekturası sosial icma tərəfindən meydana gəlmişdi, fətdi, ailə, klan və ya ondan asılı olanlar üçün nəzərdə tutulurdu. Özü də təkcə adamlar üçün deyil, həm də onları qida ilə təmin edən heyvanları saxlamaq üçün tikilirdi. Sığınacaq rolunu oynamaqla yanaşı, həyatın fiziki funksiyalarının binövrəsini müdafiə etmək məqsədini güdürdü. İnsanlar məskunlaşdığı yerləri həm də öz ehtiyaclarına uyğunlaşdırırdı. Dəniz sahilində və meşə ətrafında yaşayanların həyat şəraiti fərqli olmaqla, bir-birinə bənzəmirdi.

Sonrakı dövrlərdə isə kommersiya, sənaye və kənd təsərrüfat fəallığı, icmadan daha möhkəm olan ailə birliyinə gətirib çıxardı. Ev tikmə arxitekturasının vacib tələbləri əvvəllər sadə idi. Bu elə bir yer olmalı idi ki, orada yatmaq, qida hazırlamaq və güman ki, işləmək mümkün olsun. Bu yer müəyyən işığa malik olmalı və adamı havanın dəyişilməsindən, əsasən soyuqdan qorumalı idi. Adamın və ev heyvanlarının içməli su ilə təmin edilməsi imkanı da vacib məsələ sayılırdı. Su təchizatı naminə bütün vasitələr işə salınırdı.

Dəyişikliklər prosesində qədim və ya tarixdən əvvəlki insanın yaşayış evi tipləri geniş istifadə olunurdu. Arxitektura üslublarının dinamik təkamülü adətən kommunal tikililərdə özünü biruzə verirdi. Axı hər adam özünə ev tikmək iqtidainda deyildi, əhalinin tərkib hissəsi olan qullar bu imkanlardan bütünlüklə məhrum idi. Ev tikmə təcrübəsinin inkişafı mənzil tikintisinə gətirib çıxardı. Qrup yaşayış evi çox sayda olan mədəniyyətlər tərəfindən yaradıldı. Qədim Roma imperiyasında mənzillər şəhər şəraitinə uyğun olduğu halda, amerikan hindularının komaları qida əldə etmək məqsədinə və kənd təsərrüfatı şəraitinə müvafiq idi.

İnsan öz əli ilə nəyisə yaratmağa girişəndə, özündən asılı olmayaraq təbiətlə, onun heç də gözləmədiyi bir yarışa girir, əslində anası saydığı bu varlığa öz çağırışını elan edir. Lakin o, bilirdi ki, onun müəllimi təbiətin özüdür. Çünki dağları, dərələri, çayları, dənizləri seyr və müşahidə etməklə, insan onların sehliliyindən ilhamlanmış və ilk dəfə olaraq böyük miqyasdakı yaradıcılıq eşqinə düşmüşdü.

Axı o, bitki və heyvanlar aləminin, flora və faunanın müxtəlif növləri ilə təmasda olmuşdu, çünki onlar təkcə heyran qalınan heyvətəməz mənzərə olmayıb, həm də təbii ehtiyacı ödəmək üçün qida mənbəyi idi. Bitkilərdən fərqli olaraq, heyvanların yırtıcı növlərindən insanlar qorxurdular, onlarla mübarizə apararaq və öz

həyatlarını onların təhlükəsindən xilas etmək üçün əlavə çalışmağa əl atır, düşməni hesab etdiklərini məhv etməyə cəhd edirdilər. Bu heç də həmişə uğurlu olmurdu, insan özü də bu döyüşdə qurban getməyə məcbur olurdu. Lakin müşahidə, insanda bəzi heyvan növlərini əhilləşdirmək həvəsi yaradı. Onları ovladıqda, körpə balalarını götürüb, evdə saxlayırdılar və bu yolla evdə saxlanan heyvan növünün əhilləşdirilməsi prosesi gedirdi. Lakin bu iş heç də kor-koranə xarakter daşıyırdı, ət və süd almaq üçün əhilləşdirilən heyvanların, artıq bu ev heyvanlarına çevrilənlərin saxlanmasına çəkiləcək zəhmət, birinci növbədə onların yemlə təmin edilməsi vacib şərt sayılırdı. Ona görə də əhilləşdirmə məqsədi həyata keçiriləndə, ət yeyən heyvanlardan, ilk əhilləşdirilən növ olan it istisna olmaqla, imtina edilirdi, yalnız ot yeyən heyvanlara üstünlük verilirdi. Çünki təbiət özü onları yer səthini örtən otlarla, geniş otlaqlarla təmin edirdi, insanın onlar üçün yem istehsalı ilə məşğul olmaq kimi ağır fəaliyyətə qurşanmağa ehtiyacı yaranmırdı. Hətta çox isti, quraqlıq zonalarda donuzun saxlanmasından da imtina edilirdi, çünki onların yemə olan tələbatı, iri və xırda buynuzlu heyvanlarla müqayisədə böyük idi. Otlə yanaşı ev heyvanlarının qidalanmasında ağac yarpaqları da köməyə gəlirdi.

Əkinçiliyin yaranmasını isə yığılan toxumları evdə saxladıqda, onların cücərməsi baş verdiyindən, toxumu torpağa səpmək təcrübəsi meydana gəldi. Təbiət insana həm də yaşayışı səmərəli və daha nəticəli etmək barədə zəruri dərslərini vermişdi və onlar da bu fəaliyyətin səmərəli olmasını təmin edirdi. Ona görə də insan öz qidalanması üçün dağ yamaclarından yabanı dənli bitkilərin meyvələrini toplamağını əsasən dayandıraraq, sünbülləri göz oxşayan zəmiləri becərməyə və onu biçməklə, daha bol qida ehtiyatına malik olmağa başladı.

Lakin insan ətraf mühiti öyrəndikcə, onu dərk etməyə başladıqda özü də təbiətin yaradıcı fəaliyyətini müşahidə etməklə, bu imkanlarını nəzərə alaraq, ondan çox şey götürməyə çalışır. Vəhşi arı qaya oyuqlarında və ağacların budaqlarında öz bal məhsulunu bol qaydada qoyduğundan, onu qida üçün yığan insan bal arılarını da saxlamağa keçməklə, özünü bu çox koloritli qida məhsulu ilə daha təminatlı şəkildə təchiz etməyə başladı. Beləliklə, təcrübə qazandıqca insanın fəaliyyət dairəsi genişlənir, artıq o, təbiətin bəxş etdiyi hazır vasitələrlə kifayətlənməyib, özü də nəşə yeni olanı yaratmağa, istehsal etməyə, əldə etdiyi ilk uğurlu nümunələri çoxaltmağa çalışırdı.

Özünə və icmaya ev tikən insan, bəziləri buna ixtisaslaşmağı da bacardı, çoxtərəfli və müxtəlif xarakterli məsələləri həll etməyə girişdi, təbiət adlanan

anbardan özünə lazım olan xammalı və vasitələri götürüb, ondan yaradıcılıqla istifadə etdiyindən, artıq təbiətin təqdim etdiklərindən daha əlverişli olan sığınacaqlar tikməyə başladı. Kəsici alətlər vasitəsilə doğradığı ağacın gövdəsini və budaqlarını yonub, özü üçün inşaat materialına çevirdi. Gili su ilə, saman qatmaqla yoğurub, kərpic istehsal etdi. Günəşin hərarəti ilə onu qurutduqdan sonra, formaya salınmış bu palçıqdan da daşı əvəz edən tikinti materialı kimi istifadə etməyə başladı.

Arxitekturanın meydana gəlməsi

Tikinti işlərinin inkişafı, şəhərlərin meydana gəlməsi arxitektura adlanan və əvvəllər məlum olmayan yaradıcılıq və fəaliyyət növünün yaranmasına gətirib çıxardı. Arxitektura (memarlıq) qədim yunan dilində «inşaatçı» deməkdir, başqa sözlə binaların və digər tikililərin inşası mənasını verir. Tikintinin və onun idarə edilməsi vasitəsi olan arxitektura, insanların həyat və fəaliyyəti üçün vacibdir, çünki axırncı, tikililərin və onların komplekslərinin layihələşdirilməsinə və bilavasitə inşasına xidmət edirdi. Maddi mədəniyyətin bir sahəsi olmaqla, arxitektura həm də sənət növü kimi mənəvi mədəniyyət sferasına da daxil olur, yaşayış mühitini estetik cəhətdən də formalaşdırır.

Cəmiyyətlərin inkişaf tarixi tikililərin funksiya və tiplərini müəyyən edir. Cəmiyyətin inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq, bu funksiyalar artan dərəcədə böyüyür və genişlənir. Arxitektura həm də hökmən tikintinin təyinatına uyğun gəlməlidir.

Arxitektura sənəti

Arxitektura sivilizasiyalanmış xalq tərəfindən, onun praktiki və ifadə etmək tələblərinin bütünlüklə icra edilməsini bildirən tikinti və onun texnikası barədə olan bir sənətdir. Demək olar ki, hər bir oturaq cəmiyyət tikinti texnikasına malik olmaqla, arxitekturanı meydana gətirmişdir. Sadə mədəniyyətlərin hamısında ehtiyac nəzərə alınaraq, insan ətraf təbii mühitdən təkcə müdafiə olunmaq üçün deyil, həmçinin bəşər ətraf mühitinin faydası üçün əvvəllər primitiv bir mübarizə aparırdı. Bu da sivilizasiya institutlarının başlanğıcı və simvolu sayıla bilərdi.

İnkişafın bütün şərtləri ilə, həm də arxitekturalarda qarşılaşmaq olardı, çünki tikililər sosial funksionu yerinə yetirməklə, mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Nəzərə çarpan nümunələrdə monumental qəbirlər, kilsələr və şəhər salonları kimi tikililər öz əksini tapırdı. Arxitektura tipləri əvvəllər heç də arxitektorlar tərəfindən deyil, məhz cəmiyyətin özü tərəfindən yaradılırdı və müxtəlif institutların ehtiyacını nəzərdə tuturdu. Arxitekturalarda cəmiyyət öz məqsədinə çatmaq üçün tədricən bunlara nail olurdu. Beləliklə, arxitektura növləri və onların praktiki istifadəsi üçün həm də planlaşdırma meydana gəlirdi. Arxitektura yalnız fərd və ya qrup müxtəlifliyini ifadə etmək üçün yaradılmışdı. Çünki iqtisadi qanunlar arxitekturalardan əvvəl meydana gəlmişdi. Ona görə də arxitektura növləri sosial funksiyadan asılı idi və icmanın rəhbərliyinin roluna uyğun olaraq üzə çıxdı. Növlərə isə ev, dini, hökumət, maddi rifah və təhsil, kommersiya və sənaye tələblərinə uyğun olan tikililər daxil idi.

Arxitekturalarda şəhər salmanın planlaşdırılması xüsusi sahə kimi fərqli xarakter daşıyır. Şəhərsalma bütün cəhətləri nəzərə almaqla yanaşı, gələcək inkişafın tələblərini də ön plana çəkir və əslində şəhərin abadlaşdırılması üçün mayak rolunu oynayır. Arxitekturanın obrazlı estetik başlanğıcı, onun sosial funksiyası ilə bilavasitə əlaqədardır. Məsələn, XIX və XX əsrlərdə baş verən sosial və elmi-texniki irəliləyişlər həm də yeni funksiyalar meydana gətirdi, tikintinin sənaye metodlarını yaratdı.

Məhz tikinti işlərinin inkişafı, kütləvi elmi axtarışların və praktikanın yaranmasına gətirib çıxardı. Təbiət, insanın özündən əvvəl onun üçün belə səmərəli və tam rahat sığınacaq növü yaratmamışdı, insan öz ağılı, müşahidəsi və zəhməti ilə yeni, tikinti adlanan fəaliyyət növünü yaratmağa müvəffəq oldu. Ancaq onların quruluşunu və formasını seçdikdə, yenə təbiətdə müşahidə etdiklərinə əsaslanırdı. Bəzi həşəratlar özünə yuva qurmaqda möcüzə xarakterli işlər görür. Bal arıları öz şanında bal yuvaları olan həndəsi fiqurları – rombları elə dəqiqliklə yaratmışdır ki, bu möcüzə özü ilə müqayisə olunan heç nəyi tanımır. Qarışqalar da arılar kimi ən yüksək cəmiyyətlərə nümunə olacaq, olduqca uğurlu əmək bölgüsü, iyerarxiyalar sistemi yaradır və onun pozulmasına heç vaxt yol vermirlər. Termitlər təkcə özlərinə bir neçə metr hündürlüyündə yuvalar tikməklə deyil, həm də bu yaratdıqları evdə daim sabit olan istilik və rütubət sistemini yaratmaları ilə böyük təəccüb doğururlar. Özü də onlar heç bir çertyojsuz və əlləri ilə tikdikləri rahat "sarayların" inşası ilə yalnız gecələr məşğul olurlar, gündüz qızmar günəşin onları məhv edəcəyindən qorxub, işləmirlər. Ümumiyyətlə, qarışqalar öz xidməti borclarına böyük

məsuliyyətlə yanaşırlar, bəzən ana qarışqaya qulluqda canfəşanlıq etdiklərindən öz həyatlarını qorumağı da unudub, ağır zəhmət və qidalanmamaq nəticəsində hətta ölürlər. İnşaat işi ilə məşğul oduqda da, onlar intensiv işləməklə, əsl əmək fədakarlığı göstərirlər. Bu misallar sübut edir ki, təbiətin sirrləri olduqca mürəkkəb və izah edilməyəndir və insan ağılı daim onları tədqiq etməklə, böyük inkişaf imkanlarına nail olur.

Evlər tikəndə də insanlar təbiətə sədaqətli olaraq qalırlar. Evlər, ağac çətirlərini və bitki aləminin digər növlərini yada salır. XXI əsrdə Londonda məşhur arxitektor Norman Fosterin layihəsi əsasında tikilmiş «Meri-X» göydələni şam qozasına bənzəyir, ingilislər isə onu «xiyar» adlandırırlar. Bəzi şəhərlərdə isə yeni uca binalar qarğıdalı qıçası şəklində olur. Kırımdakı Qurzufda qaya üzərində tikilən bina öz formasına görə «Qaranquş yuvası» adlanır. Köçəri xalqların modul tipli yurtaları – alaçıqları dəridən tikilmiş dəyirmi formada olmaqla, Göy qübbəsinin xırda formasını Yer səthində təkrarlamaq istəyindən irəli gəlir. Sonralar Avropada da dəyirmi evlər tikilirdi və onlar «kastro» adlanırdı, bu söz latın ilindən gəlirdi, bərkitmək, möhkəmləndirmək mənasını verirdi.

Əlbəttə, arxitekturanın birinci funksiyası insanın rahat yaşaması üçün sığınacaq yaratmaqdan ibarət idi. İlkin tikinti materialı ilə də insanı təbiət özü təmin edirdi, axı o, özü hələ çox şeyi istehsal edə bilmirdi. İnsanın təcrübəsi böyüdükcə, tikinti müəyyən formalar qəbul etməyə başladı, funksiyalarının çoxalması da tikintilərin forma müxtəlifliyini artırdı.

Arxitekturanı yaradan , təbiətdəki onu heyran edən nümunələrə əsaslansa da, əslində onunla elan olunmamış bir rəqabətə girdi. Arxitektura, şəhər salma, bütövlükdə urbanizasiya özünəməxsus olan infrastrukturanın yaradılmasını tələb etməklə, insan həm də öz yaradıcılığı və fantaziyası hesabına təbiət üzərində qələbə çaldı. Beləliklə, insanın təbiətlə ilk yarışında əvvəllər məchul hesab etdiyi təbiət qüvvələri üzərində, onun qeyd-şərtsiz üstünlüyü kimi bir nəticə hasil oldu. İnsan təəccüb dolu baxışlarını daim yuxarı dikdiyindən, uca binalar tikilməyə başlandı. Alman tayfasının adından götürülən Qotika üslubu bu sahədə böyük nailiyyətlərin qazanılmasına səbəb oldu. XII əsrdən başlayaraq, XV-XVI əsrlər ərzində bu bədii üslub, Orta əsrlər incəsənətinin inkişafını Qərbi və Mərkəzi Avropada yekunlaşdırmışdı. Bu vaxt Qotika üslubu, ona qədər hakim mövqe tutan Roman üslubunu əvəz etmişdi. Bu aparıcı arxitektura tipi şəhərlərdə kilsə binalarının tikintisində və arxitekturanın karkas sistemində aparıcı mövqeyə yiyələnmişdi. Kilsə

binaları səmaya doğru istiqamətlənirdi, nəhəng ajur qüllələrə, forması əydirilmiş heykəllərə malik olurdu. Məbədlər, kilsələr belə hündürlükləri ilə qədim Mesopotamiyanın zikkuratlarını kölgədə qoymaqla, misirlilərin piramidaları və ya Aleksandriya Mayakı ilə yarışa girməyə cəhd edirdi. Qotika üslubu çətin tikinti sahəsi olduğundan, Avropada köçəri xarakter daşıyan, bir şəhərdən başqasına keçən iri daşyonanlar dəstəsi meydana gəldi. Qitənin şəhərlərindəki uca qülləli binaların çoxluğu məhz onların zəhmətinin bəhrəsidir.

Şərq arxitekturası, onun əsasında tikilmiş saraylar isə öz dəbdəbəsi ilə Qərbi məxsus olanlardan seçilir. Axı asiyalılar dəbdəbəni daim vacib bir şərt kimi qəbul etmişlər. Heç yerdə memarlıq Şərqdə olduğu kimi bu qədər fərqli formalara yiyələnmemişdi. Şərq arxitekturası avropalıların heç vaxt istifadə etmədiyi bəzək elementləri ilə bəzədilmiş sütunlara malik idi. Diqqət verilsə, Parfenondan tutmuş San Pedro bazilikasına və onun əhatə etdiyi meydandakı sütunlar, bütün digər məbədlərdə olduğu kimi bəzəksizdir, hətta bəzəkdən xəbər verən korinf və ionik üslublardan fərqli olaraq, onlarda adətən sadə yastı formalı dorik üslubuna üstünlük verilirdi. Persepolisdəki sarayların sütunlarını isə iri öküz başını təsvir edən ağır kapitellər bəzəyirdi.

Parfenonun sadəliyi, onun möhtəşəmliyinin təsdiqidir. Çinlilər isə öz zövqlərinə uyğun olaraq kiçik bəzəkləri daha məqbul sayırlar, özbəklər də ağac sütunlarını naxışlı qaydada nəqş yolu ilə bəzəyirlər. Avropalıları isə iri tikililərdə bu təcrübəni vacib saymayıb, onu yalnız kiçik körpülərdə, pavilyonlarda və çini vazalarda tətbiq edirdilər. Onlar öz zövqlərinə uyğun olaraq onu təkmilləşdirdilər və ona yeni cazibədarlıq verdilər. Avropalıların yaradıcı enerjisi burada da özünü nümayiş etdirdi. Nəhəngliyi ilə seçilən tikililərdə isə adətən bəzək gözə çarpmır.

Unutmaq olmaz ki, hər bir arxitektura özünün bütün şərtlərinə əməl olunduqda gözəl görünür. Axı xoş niyyət, qərəzsiz dözümlülük vacib sayılmadıqda, həqiqi istedadın xəbər verən, layiqincə yüksək qiymətləndirilən əsərlər meydana gəlmir.

Şəhərə gəldikdə, o, müxtəlif üslubların tətbiqindən ibarət olmalıdır ki, müşahidə edildikdə xoş təəssürat yaratsın. Lakin burada da ölçü hissi gözlənilməlidir, hər bir seçim küçənin gözəl görünüş yaratmasına xidmət etməlidir. Əlbəttə, inkişaf vacibdir və bu proses, bütün çətinliklərə baxmayaraq davam edir. Böyük Şekspirin bir sonetində yazdığı kimi “Ayın altında heç nə əbədi deyildir”.

Şərq arxitekturasının isə, deyildiyi kimi, öz prinsipləri vardır və onda bəzək, dəbdəbə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Qranadadakı mavrların tikdiyi Al-Qambra sarayı özünün ornamenti, qəribə fil heykəlləri və fəvvarələri ilə qeyri-adi gözəllik təcəssüratı yaradır. Yaxud, Abu Dabidə XXI əsrin başlanğıcında tikilmiş Şeyx Zayed məscidi İtaliyanın ağ karrar mərmərindən tikilmiş nəhəng binadır, onun interyeri cürbəcür rəngli bəzək elementləri ilə doludur, baş salondakı İran xalçası böyük ölçüsünə görə təyyarəyə sığmadığından, hissələrə parçalanmış, məscidə daxil edildikdə toxunaraq bütövləşdirilmişdi. Şərq dəbdəbə naminə israfa yol verməyi də heç də qəbahət saymır.

Qədim insan arxitektura sahəsində öz nailiyyətləri ilə öyünə bilərdi. Krit adasındakı Knossos sarayında üçmərtəbəli və çoxotaqlı binalar mövcud olduğundan, onu təbiətdəki mağaraların labirintinə bənzədirdilər. Belə bir labirintdə isə çar Minoyun arvadı Pasifayanın öküzlə intim yaxınlıqda doğduğu Minotavrın saxlanması və öldürülməsi barədə hekayət, qədim yunan mifologiyasının təzadlı və maraqlı səhnələrindən biridir.

Babilistan çarı Nabuhodonosorun b.e.ə. VI əsrin əvvəlində tikdiyi və abadlaşdırdığı Babil gözəlliyi ilə şöhrət tapmışdı. Romalılar Karfageni b.e.ə.146-cı ildə yandıranda, orada yaşayış üçün altımərtəbəli binalar mövcud idi. Romalılar da plebeylərin yaşaması üçün belə ümumi istifadəyə yararlı evlər tikirdilər, patritsilər isə abad villalarda yaşayırdılar. Orta əsrlər Avropası isə göylərə dikilən məbəd və kilsə binaları ilə fərqli mənzərə yaradırdı.

Qədimdə ilk addımlarını atan inkişaf prosesi şəhərlərin yaranması ilə müşayiət olundu. İri icmalarda aqrar istehsalın – əkinçiliyin və heyvandarlığın yaranması ilə yanaşı, həm də ilkin əmək bölgüsü meydana gəldi. Şəhərlərdə sənətkarlar əkinçilər üçün istehsal alətləri düzəltməklə məşğul olurdular. Təkcə ağır kotanın icadı torpağın şumlanıb, səpin üçün yumşaldılmasında, bunun nəticəsi kimi, nisbətən daha artıq məhsul götürülməsində mühüm rol oynadı. İlk əkinçilik Mesopotamiyada, həmçinin Zaqros dağlarının ətəklərində meydana gəldiyindən, insanlar dəmyə əkinçiliyindən suvarılan torpaqlarda məhsul becərməyə keçdilər. Bu isə Dəclə və Fərat çaylarından kanallar çəkilməsinə, bu yolla əkinləri su ilə təmin etməyə gətirib çıxardı. Qədim Misirdə isə Nil çayı suvarma təminatı mənbəyi olmaqla yanaşı, iyul ayında daşdıqda sahilindəki torpaqları bol lillə təmin edib, onları xeyli münbitləşdirirdi.

Şəhərlərdə həm də ticarət gildiyası meydana gəldi. Tacirlər dənizlərlə, çaylarla uzaq ölkələrə səfər edib, öz mallarını satır və öz şəhərlərindəki tələbata uyğun olan malları alıb gətirirdilər. Sonralar isə Şərqdə səhra gəmiləri adlanan dəvə karvanları ticarətdə mühüm rol oynadı. Orta əsrlərin sonunda ədviyyat ticarətinə, Osmanlıların Konstantinopolu işğal etməsi ilə ciddi əngəl yarandığından, dahi dənizçi səyyahlar Xristofor Kolumb və Vasko da Qama XV əsrin sonlarında müvafiq olaraq Amerika qitələrini və Hindistana gedən dəniz yolunu kəşf etdilər. Ticarət, böyük tələbat olan malların uzaq ölkələrdən əldə edilməsi həvəsinə xidmət edən ağır zəhmət, yeni ərazilərin fəth edilməsində və dünyanın bütövləşməsində, əslində olduqca böyük rol oynadı.

İlk şəhərlər

İlkin şəhərlər Mesopotamiyadakı Şumerdə meydana gəlmişdi. Uruk, Ur, Laqiç o dövrün meqapolisi hesab oluna bilərdi. Sonralar bu estafeti Assuriya imperiyası və Köhnə Babilistan öz üzərinə götürdü. İlk şəhərsalma təcrübəsi insanların yeni sığınacaqlar, evlər tikmək təcrübəsinə əsaslanırdı. İcmaların böyüməsi və əmək bölgüsünün yaranması da şəhərlərin meydana gəlməsində mühüm rol oynadı.

İnsanlar və onların əcdadları ən azı yüz min il əvvəl müxtəlif tipli sığınacaqlar yaratdılar və yaşayış evinin tikintisi bəşər evolyusiyası vaxtı meydana çıxdı. Hələ insanabənzər meymunlar yatmaq üçün özlərinə «yuvalar» tikirdilər. Ev tikintisi isə, sonralar meydana gələn şəhərsalma, arxitektura adlanan yeni praktikanın yaranmasına səbəb oldu. Burada insan ağılı və zəhməti birləşərək, istedad şərtlərini meydana gətirdi.

Arxitektura termininin mahiyyəti tərcümə edildikdə, tikililəri layihələşdirmə və inşa etmə sənəti olmaqla yanaşı, həm də onun nəzəri elmidir. Bu fəaliyyətin nəticələrinə tikililər, körpülər və insan tərəfindən yaradılan digər obyektlər daxil olmaqla, ətraf mühitin dəyişdirilməsi daxildir. Arxitektura tarixinin nə vaxt

başladığını təyin etmək çətin məsələdir. Onun əvvəllərdən qalan izi, başlıca olaraq geriyə, Neolit dövrünə, on min il bundan əvvələ gedib çıxır. Bu vaxt insanlar daimi yaşayış yerləri və digər binalar tikirdilər. İlk şəhərləri həm də böyüklüyü ilə fərqlənən dini məbədlər bəzəyirdi.

Lakin arxitekturanın birinci funksiyası insanın yaşaması üçün şərait yaratmaqdan ibarət idi. Bunun üçün yenə də ana təbiətin köməyindən, onun təklif etdiyi materiallardan istifadə edilmişdi. Həm də tikintiyə müəyyən forma verilməsinə başlanmışdı. Tikinti materialında ciddi bir dəyişiklik baş vermirdi. Assuriyadakı məbədlərin hamısı çiy kərpiclə tikilmişdi.

Arxitektura növləri

Tikintinin inkişafı və miqyası, iqtisadi vəziyyətdən çox asılı idi. İqtisadi təzyiq, konservatizmin başlıca mənbəyinə çevrilirdi. Ona görə də, adamlar öz tələblərini azaltmağa məcbur olurdular. Min illər keçsə də, həmin prinsip öz təsirini göstərməkdə davam edir. Varlı mədəniyyətlərdə iqtisadiyyat və adətlər imkan verirdi ki, arxitektura sanitariyaya, işıqlanmaya və binanı isitməyə daha çox diqqət verilsin.

Ev tikmə növündən sonra “hakimiyyət” arxitekturası meydana gəldi. Demək olar ki, hər bir sivilizasiyada cəmiyyət özünün az sayda üzvlərini təmsil edən, həm də icmanın resurslarından səmərəli və düzgün istifadə edilməsi üçün müxtəlif hakimiyyət növləri yaradırdı. Bu azlıq iqtisadi, dini və ya sinfi fərqlərdən meydana gəlirdi. “Hakimiyyət” arxitekturası nümayişkaranə sayılan mürəkkəb funksiyaları yerinə yetirə bilirdi.

Arxitektura tarixinə müxtəlif tiplərdə olan dini tikililər daxil idi. Kilsə binaları daha çox nəzərə çarpan olurdu. Mesopotamiyanın ilkin şəhərləri dini məbədlərin nisbətən möhtəşəmliyi ilə seçilirdi. Məbədlər və kilsələr ibadət və dua üçün olan yer kimi nəzərdə tutulurdu. Misirdə və Hindistanda onlar ilahi qüvvələrin iqamətgahı rolunu oynayır. Buddist stupalarında belə yer olmur, ibadət stupaının ətrafında icra edilirdi.

Sonralar matəm mərasimləri geniş yayıldı. Matəm arxitekturası cəmiyyətin, ömür başa çatdıqdan sonrakı yaşayışın davam edəcəyinə olan inamından irəli gəlirdi.

Monumental qəbirlər qədim Misirdə faraonların o dünyadakı həyatının davam etməsi üçün ağır zəhmət və xərc hesabına tikilən piramidalar şəklindəki, ellinistik Yunanıstanında isə, dünyanın sonrakı mavzoley tikintilərinə yol açan Halikarnasdakı, arvadının ölən ərinin şərəfinə tikdirdiyi Mavsolun qəbri və ya Hindistanın Aqra şəhərindəki şah Cahanın sevimli arvadı Mümtaz Mahalın xatirəsinə həsr etdiyi Tac Mahal kimi nümunələrə malikdir.

Hökumətin təməl funksiyaları üçün, daha sonra cəmiyyətlərin hamısından ötürü vacib olan inzibati, qanunvericilik və məhkəmə binaları meydana gəldi.

Əyləncə arxitekturası isə çox saydakı fəaliyyətlər üçün vacib idi. Onlara teatr, musiqi, idman yarışları üçün olan tikililər daxil idi. Sonra muzeylər və kitabxanalar meydana gəldi. İlk kitabxanalar qədim Çində və Yaponiyada yaranmışdı. Qədim Misirdə olan Aleksandriya kitabxanası çox məşhur idi. Onun yandırılmasına ilk dəfə Roma sərkərdəsi Yuli Sezar, ondan yeddi əsr sonra isə Misiri işğal edən İslam dövlətinin xəlifəsi Ömər səbəb olmuşdu. İlk nümunələr həmçinin ellinistik şəhər olan Perqamın akropolunda və roman Efesində (müasir Türkiyədəki Efes şəhəri) tapılmışdır. Orta əsrlərdə isə ərəblər İspaniyadakı yeni islam xilafətinin paytaxtı olan Kordobada, Avropada ilk sayılan böyük kitabxana yaratmışdılar.

Maddi rifah və təhsil arxitekturası maarif, sağlamlıq, ictimai mühafizə və digər faydalı məşğuliyyətlər üçün olan binalar tikirdi.

Daha sonra isə kommersiya və sənaye arxitekturası meydana gəldi. Pul dəyişmək, nəqliyyat, kommunikasiya, manufaktura binaları ticarətin və sənayenin ehtiyaclarını ödəməyi nəzərdə tuturdu.

Arxitekturanın planlaşdırılması bəşər varlığının müxtəlif fiziki ehtiyaclarına xidmət edirdi. Bunun üçün xüsusi tikintilərin olması tələb olunurdu. Buna həm də ətraf mühitin planlaşması daxil idi.

Arxitektura tarixi, onda müxtəlif ənənələrin, regionların tələblərinin, alaqapı tipli stilistik meyllərin və digər dəyişikliklərin təsirinə məruz qalırdı. Əsas səbəb isə bütün ərazilərdə mövcud olan tikililərin insanların sığınacağa və qorunmaya olan tələbatının ödənilməsindən irəli gəlmişdi. Ona görə də arxitektura terminində əsasən tikililər nəzərdə tutulurdu. Onun mahiyyəti isə, əlbəttə, daha genişdir, buraya xüsusi praktiki məqsədlər üzrə sahələr – urbanizasiya (şəhər salma təcrübəsi), mülki mühəndislik, dənizçilik, hərbi və mənzərə arxitekturaları daxildir. İlk şəhər salma

təcrübəsi insanların təbiətə əsaslı düzəlişlər verməsindən xəbər verir. Landşaft arxitekturası Fransada, İngiltərədə və Yaponiyada daha çox inkişaf etmişdir. Bu ölkələrdəki parklar, bağlar yaşayış məkanlarına xüsusi gözəllik verir. Nyu Yorkdakı Central park qarağac novünün iri çətiri ilə adamı heyran etməklə yanaşı, çox iri sahədə yeləşir və şəhər sakinlərinin əsl istirahət məkanına çevrilmişdir. Meksikodakı Çapultepek parkı 30 kilometrə qədər uzanır, onu həm də keçmiş kral sarayında yerləşən Milli Tarix muzeyi və dünyada təkrarı olmayan Antropoloji muzey bəzəyir. Yaponiya bağları öz xüsusiyyətinə görə Avropadakılardan tam fərqlidir, burada əsas diqqət daşa, suya, estetik mənzərəyə verilir, onlarda meyvə ağaclarına və gül kolluqlarına rast gəlinmir, yalnız bir iynəyarpaqlı ağac oraya məxsus olan gözəllik elementi rolunu oynayır.

Arxitekturanın tarixi mərhələləri

Son üç əsr ərzində texnoloji yeniliklərin nəticələri, tikintiyə möhkəmlik və yaraşır verən betonun və şüşənin yaxşılaşdırılması və onlardan geniş istifadə, yeni arxitektura növlərinin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Arxitektura daim gələcəyə istiqamətlənməklə, ənənəni qoruyub saxlamaqla yanaşı, keçmişi müəyyən ölçüdə inkar etməkdən də çəkinməmişdir. Lakin bütövlükdə arxitektura böyük inkişaf yolu keçmiş, öz nümunələri ilə şəhər mənzərəsini xeyli zənginləşdirməyə nail olmuşdur.

Arxitekturanın başlanğıcı və inkişafı Neolit dövrünün (b.e.ə. 10.000-2.000-ci illər) mühüm hissəsi olmaqla, bəşər tarixinin ciddi yenilikləri kimi yadda qalmışdır.

Bitkilərin becərilməsi və heyvanların əhilləşdirilməsi adamlar arasında yeni iqtisadiyyatın və yeni münasibətlərin bərqərar olmasına aparıb çıxardı. İcmaların həcmnin böyüməsi və daimi olması ilə yanaşı, maddi mədəniyyət də iti sürətlə inkişaf etdi və bu icmalarda adamlar birgə yaşamağa qadir oldular. Yeni həyat tərzini və fərqli iqtisadiyyat üçün həm də tikililərin mövcudluğu tələb olunurdu və bu, baş verən dəyişikliyin vacib elementinə çevrildi.

Mesopotamiyada Assuriya sarayları geniş ölçülərə malik idi və onlarda ziyafət zalları da var idi. Şumerdəki Uruk böyük şəhər olmaqla, orada həm də bir sıra dini

məbədlər var idi. Ur şəhərindəki Zikkurat isə iri bir sahəni tutmaqla, 12 metr hündürlüyündə idi, sonralar isə onun ucalığı yeddi mərtəbə hündürlüyünə çatdı.

Sonralar Asiyada yaradılan şəhərlər gözəlliyi ilə seçilirdi. Nabuhodonosor b.e.ə. VII əsrin sonunda Assuriyanı məğlub edərək, Köhnə Babilistanın yerində Yeni Babilistanı yaratmış, onun paytaxtı Babil şəhərini bərpa edərək və yenidən quraraq əslində o dövrdəki dünyanın ən gözəl şəhərlərindən birinə çevirmişdi. Babil sonralar ingilis Tomas Morun «Utopiya» əsərində təsvir etdiyi şəhərə bənzəyirdi, abad yaşayış evlərinə və möhtəşəm ictimai binalara malik idi. İlahə İştərin şərəfinə tikilən eyni adlı qapı Marduk məbədinə gedən yolun başlanğıcı idi. Qapı qlazur (şirəli) səthli kərpiclərdən tikilmişdi və lövhələrdə real və mifik heyvanlar təsvir olunurdu. Ecazkar İştə qapısı, hazırda Berlin muzeyində saxlanılır.

Bibliya yəhudilərin Babil əsirliyini və Yerusəlimin, oradakı Solomon məbədinin dağıdılmasını əsas götürərək, bu gözəl şəhəri yalnız qüsurlar məkanı kimi təqdim edir və milli nifrət zəminində ədalətsiz olaraq Babili lənətləməklə, şəhərə də, onun təqsiri olub, olmadığını nəzərə almadan, qəzəb hissləri yağdırır. Haqsız ifşa isə əslində tarixi həqiqəti də inkar etməklə, reallığa məhəl qoymamaqdan, tam şəkildə təhrifə yol verilməsindən başqa bir şey deyildir.

Qlazur bəzəkləri sahəsində Babil ənənələri heç də bütünlüklə itmədi, Avropanın və Asiyanın şəhərlərində geniş istifadə olundu. Əmir Teymur Səmərqənd şəhərini tikərkən mədrəsə binalarının yerləşdiyi Registanda tikililəri rəngkarlıq sərgisinə bənzətmişdi. Onun öz mavzoleyi olan Qur-Əmirdə (Gor- Əmirdə) böyük qübbə də mavi şirəli bəzəklə örtülmüşdür. İspaniyanın tabeliyində olan Portuqaliya şəhərlərində də qlazurdan olduqca geniş bəzək materialı kimi istifadə olunmuşdu. İspaniyanın müstəmləkəsi olan Niderlanddakı şəhərlərdə də qlazur örtüyə binaların fasadında rast gəlinir.

Qədim Misirdə monumental tikililər arxitekturanın xeyrinə olduqca böyük xidmət göstərdi. Əvvəllər bu ölkədə faraonu dəfn etmək məqsədilə mastaba tipi yaranmışdı, sonra isə piramidalar meydana gəldi. Sonuncunun ilk nümunəsi b.e.ə. XXVIII əsrdə tikilmiş Coser piramidası idi. Gizadakı ən böyük piramida, faraon Xufu tərəfindən b.e.ə. 2589-2566-cı illərdə tikilmiş Xeops piramidası qədim dünyanın möcüzəsi olmaqla, piramidalar arasında da onların ən nəhəngi idi. Onun hündürlüyü 147 metrə çatırdı və tikintisinə 6 milyon tondan yuxarı daş bloklar sərf olunmuşdu. Piramida Günəşin şüalarının Yer üzünə düşməsinə yada salırdı.

Piramidaların tikintisi həm də mühəndislik işini xeyli irəli aparmışdı. İnşaatçılar ağır daş blokları öz fiziki qüvvələrinin və ağac dirəklərin köməyi ilə, həm də su yolundan istifadə etməklə karxanalardan daşıyıb şaquli qalxan tikintidə istifadə etmişdilər. Qədim Misir arxitektura abidələri içərisində həm də çox sayda obelisklər seçilir. Onlar, faraonlar üçün hakimiyyət simvolu hesab olunurdu. Sonrakı işğalçılar bu hündür, karandaş tipli qüllələrə valeh olduqlarından, onları söküb, öz paytaxtlarına daşıyıb, orada ucaldırdılar. Romada Yuli Sezarın işğalı nəticəsində, Parisdə isə Napoleonun qərəti hesabına Misirə məxsus olan obelisklər ucaldılmışdı. Vaşinqtonda isə misirlilərin obelisk ənənəsi başqa şəkildə, prezident Corc Vaşinqtonun şərəfinə tikilmiş kompleksi tamamaqla, ucalığı ilə seçilir, baxmayaraq ki, müzakirə vaxtı bir kongressmen obeliskin ən böyük hündürlüyünün də mərhum prezidentin mənəvi ucalığı plankasına uyğun gələ bəlməyəcəyini bəyan etmişdi.

Arxitektura binaya, tikintiyə dizayn verməklə yanaşı, göründüyü kimi, çox sayda qarşıya çıxan vəzifələri yerinə yetirmək üçün mühəndislik elminin və praktikasının inkişafına da böyük təkan vermişdi.

Qədim Misir kimi Mərkəzi Amerikada da – Meksikada mayya kimi yaranan tam fərqli sivilizasiya da piramidalar tikirdi. Onların ən böyüyü Yukatan yarımadasındadır, Mexiko şəhəri ətrafında da piramida ucalır. Qədim Misir məbədləri də, piramidalar kimi həmçinin monumental abidə nümunələri idi. Onların qalıqları Luksorda, Abu Simbeldə mövcuddur. Misirlilər, çox işlətdikləri qraniti kəsmək üçün korunddan istifadə edirdilər, bununla da onlar təbiətlə üzvi cəhətdən bağlı olduqlarını göstərirdilər.

İlk hind sivilizasiyası Mahenco -Daroda və Harappidə meydana gəlmişdi. Buradakı abad şəhərlər urbanizasiya planlaşmasına malik idi, onlarda drenaj və su təminatı sistemləri mövcud idi. Bu şəhərlərdə 30-60 min sakin yaşayırdı, bütöv sivilizasiya isə 1,5 milyon fərddən ibarət idi. B.e.ə. III əsrdə çar Aşokanın dövründə şəhərlər daha da inkişaf etmiş, ölkədə dünyadakı ilk universitet meydana gəlmişdi. Təəssüf ki, XVI əsrdə Hindistanı işğal edən Babura subkontingentin bitki aləmi, yaşıllığı və insanları xoş gəlmədiyindən, öz əsəri olan “Baburnamə”də ölkəni tutqun boyalarla təsvir etmişdi.

B.e.ə. V əsrdə Afinada Klassik Era irəliləməyə başladı, burada Qərb anlamında arxitektura kimi tanınan fəaliyyət növü meydana gəldi. Afinalılar özündən min il əvvəl mövcud olmuş, inkişafı ilə seçilən Minoy sivilizasiyası irsi ilə də tanış idi. Bu

şəhərdə arxitekturanın özü sivilizasiyanın ciddi bir amili idi. Afina, münbit torpaqları olan Attikada yerləşən şəhər-dövlət olduğuna görə, bu cəhət onun sakinlərinə nisbətən firavan həyat bəxş edirdi.

Qədim yunanlar həm də tikintidə gözəllik nümunələri yaratmağa cəhd etdilər. B.e.ə. II minillikdə meydana gələn Minoy mədəniyyəti ilə digər yunan mədəni inkişaf nümunələri arasında elə bir fərq yox idi. Onlar akveduk tikib, suyu uzaq məsafədən gətirməklə, evləri təmiz və təzə içməli su ilə təmin edirdilər. Krit adasındakı Knossos sarayında su təminatı ilə yanaşı, kanalizasiya da mövcud idi. Avropada isə buna 3 min il sonra, yalnız XVI əsrdə nail olunmuşdu. Burada minoylular tam rahat şəraitdə yaşayırdılar. Adada kritlilər Minoy çarları üçün gözəl saraylar tikirdi. Təəssüf ki, az sonra Santarini adasında baş verən güclü zəlzələ yüksək inkişaf etmiş Minoy sivilizasiyasını məhv etmişdi.

Lakin qədim yunanlar materikdə də çiçəklənən sivilizasiya yaratmağa qadir oldular. B.e.ə. V əsrdə Afina elm, incəsənət, heykəltəraşlıq və arxitektura sahəsində görkəmli nailiyyətlər qazandı. Akropoldakı Parfenon məbədi şəhərin hamisi sayılan ilahə Afinaya həsr olunmaqla, onun interyeri əsl açıq məkan xarakteri daşıyırdı. Binaya sütunlar möhtəşəm görkəm verirdi. Qədim yunanlar ilk dəfə sütunlardan istifadə etməyə başlamışdılar, lakin Misir abidələrində də onlar mövcud idi. Onlardan istifadə həm də sonralar dəbə düşmüş kolonnaların yaranmasına gətirib çıxarmışdı. Buna görə də qədim yunan arxitekturasında bu elementin tətbiq edilməsinin izləri sonralar dünyanın hər yerində müşahidə edilirdi. Məsələn, Oslodakı Ticarət Palatasının və Moskvadakı Bolşoy Teatr ın binaları neoklassizm üslubunda olduğundan, qədim yunan arxitekturasına əsaslanır.

Yunanlar bu yenilikləri düşünülmüş şəkildə həyata keçirirdilər. Və xoşbəxtlikdən, bu irs unudulmadı, dünyanın ayrı-ayrı guşələrində onların əsl reinkarnasiyasını yada salan binalar heç də az sayda deyildir. Yunan arxitekturası bütün tarix boyu öz təsirini göstərməkdə davam etdi. Onun məbədlərinin yaranma və tikilmə prinsiplərini öyrənən avropalılar və asiyalılar hökumət binalarındakı salonları uca tavana sahib olan şəkildə tikməyə başladılar. Sonrakı tarix boyu yunanların bu layiqli şöhrəti yaşadı və onun ənənələrində yaranan tikililərdə daha da inkişaf etməyə qadir oldu.

Bina tikintisində təkcə sütunun istifadə edilməsi sahəsindəki yunanların kəşfi olduqca böyük hadisə xarakteri daşımağa başladı. İri binaların, məbədlərin,

sarayların tikintisi həm də hökmən dəqiq hesablamalar aparılmasını tələb edirdi və bu sahədə də yunanlar elmi nailiyyətlərdən də geniş istifadə etmişdi.

Onların ən mühüm nümunəsi Akropoldakı Parfenon məbədi idi. Bu, sonralar, bizim eranın XVIII və XX əsrlərində klassik arxitekturanın yaranmasını planlaşdırmağa kömək etdi.

Yunanıstanın teatrları isə əsl arxitektura inciləri idi, onlar təkcə böyüklüyünə görə deyil, həm də yüksək akustikası ilə seçilirdi. İndi də səhnədən yavaş səsle deyilən sözü ən yuxarı yarusdakı oturacaqda əyləşən adam yaxşı eşidir. Olimpiya oynları da hər dörd ildən bir keçirilməklə, gənclərə rəqabət hissi təlqin edirdi.

Lakin yarımadaının hər yerində mədəniyyət inkişaf etməmişdi, iri tikintilər getmirdi. Peleponnesdə yerləşən Spartada abadlığa, ümumiyyətlə var-dövlətə fikir verilmirdi. Burada gənclər vuruş sənətinə öyrədilirdi, dövlət hərbi məşinə çevrilmişdi. Spartalılar döyüşdə igidlikləri ilə ad çıxarmışdılar. Fermopil keçidində 300 spartalı sayca dəfələrlə böyük olan Persiya ordusuna ağılasıqmaz müqavimət göstərib, həlak olmuşdu.

Qədim yunan məbədləri adlı nümunələrə, həm də onlara bəzək verən yeni heykəllər, sütunlar daxil idi. Tikililər öz sütunları, xüsusən kapitelləri ilə başqalarından seçilirdi. Dorik sütunu sadə idi, ion ordeni dörd qoç buynuzundan ibarət idi, korinf sütunu isə ion kapitelinə bənzəməklə, akanfa yarpaqları ilə bəzədilmiş kimi və daha gözəl görünürdü. Sütunlarla yanaşı, ondakı kapitel ordenlərindən fərqli olan frizlər də mövcud idi. İngilislər tərəfindən XIX əsrdə Akropoldan götürülmüş frizlər hazırda Londonun Britaniya muzeyində saxlanılır.

Qədim Roma irsi isə dünyaya hətta yunanlardan da daha çox təsir göstərmişdir. Buna da səbəb roman arxitekturasının daha geniş ərazidə yayılması idi. Yunanlardan fərqli olaraq, qədim romalılar üç qitədə böyük ərazilər işğal etməklə, imperiyanın hər yerində möhtəşəm tikililər seriyası meydana gətirmişdilər. Təkcə Avropada onlar bizim dövrə qədər əhəmiyyətini itirməmiş yol şəbəkəsini yaratmışdılar. İctimai tikintilərə gəldikdə, bu gün də Fransada, İspaniyada, Türkiyədə, Şimali Afrikada romalıların tikdikləri teatr binalarının, amfiteatrların, iri məbədlərin qalıqlarına rast gəlmək mümkündür.

Qədim romalıların tikinti praktikası, yunan irsini mənimsəməklə, onu daha da inkişaf etdirdi. Roma imperiyası təkcə Apennin yarımadasında deyil, işğal etdikləri

bütün ərazilərdə şəhərlər salır, gözəl teatr binaları və qladiator yarışları üçün amfiteatrlar tikirdilər. Bunu da onlar, əslində qədim yunanlardan əxz etmişdilər. B.e.ə. IV əsrdə Makedoniyalı Aleksandr Aralıq dənizinin və Nilin sahilində gözəl Aleksandriyanı və Asiyada az qala sayı yüzə qədər olan digər şəhərlər salmışdı. Roma sərkərdəsi Yuli Sezar bu ənənəyə sadıq qalaraq, Aralıq dənizi sahilindəki Marsellə rəqabət aparmaq üçün, onun yaxınlığında abad Arl şəhərinin əsasını qoymuşdu. Burada öz iri həcmi ilə seçilən qədim amfiteatr indiyədək qalır. Arl məşhur holland rəssamı Vinsent van Qoqa görə daha çox xatırlansa da, onu tikdirən Yuli Sezarın böyük işinə, təəssüf ki, o qədər də diqqət verilmir.

Yaxud, b.e.ə. I əsrdə İspaniyadakı Meridada mərmərdən tikilmiş gözəl teatr binası, qladiatorların su döyüşü üçün çəkilmiş dar kanallar və şəhəri su ilə təmin edən akveduk indiyədək qalır. Romalılarından xatirə kimi qalan ən möhtəşəm akveduk isə Seqoviya şəhərində saxlanıb, qalmaqda davam edir. İndiki Türkiyə ərazisindəki Halikarnasda (müasir Konyada) gözəl açıq teatr, öz səhnəsi və tamaşaçılar üçün daş oturacaqları ilə indiyədək qalır.

Yunanlardan sonra romalılar Avropada, Şimali Afrikada və Asiyada böyük iz qoyub getdilər. İmperiya işğal etdiyi ərazilərin də inkişafına qayğı göstərir, orada mədəniyyəti geniş tətbiq edirdilər. Onlar yunan arxitekturası nümunələri əsasında mərmərdən geniş istifadə edirdilər. Onlar qət etmişdilər ki, mərmər heç nədən qorxmur, möhkəm material olmaqla, həm də yaxşı yonulur. Yunanlar öz arxitekturasında mərmərdən sütunlar üçün bütöv bloklardan istifadə edirdilər. Mərmər, tikililərin fasadı üçün də əvvəllər məlum olmayan estetik rol oynayırdı. Mərmər min illər boyu öz əhəmiyyətini itirməmiş, indi də həm müasir tikinti materialı kimi, həm də binaya gözəllik vermək üçün geniş istifadə olunur. Mərmər daşların bol olduğu Yunanıstanda bu qiymətli materialın tətbiqi geniş yayılmışdır. Özbəkistandakı günəş işığı rəngində olan mərmərin bolluğu hesabına tək-cə paytaxtda deyil, rayon mərkəzlərində də ictimai binalar tikilirdi.

Tikinti materialları və arxitekturanın inkişaf yolları

Tikinti, materiallardan istifadə etməklə inşa edilirdi. Onların içərisində yararlı daş daha böyük əhəmiyyətə malik idi. Kərpic də daş kimi oda və havanın

dəyişilməsinə müqavimət keyfiyyətinə görə sturuktura materialı kimi vacib idi. Quruması ehtiyacına görə kərpicin ölçüsü məhdud olurdu. Ağac materialı nəqlinə və işlənmək üçün asan olmasına görə digər təbii vasitələrdən seçilirdi. Sonralar dəmirdən və poladdan istifadə olunmasına başlandı. Bu, qədimdən arxitekturalarda mühüm innovasiya idi. XX əsrdə isə polad karkas konstruksiyasının təkamülü, divarların və möhkəmliyi dəstəkləməyin bütöv konsepsiyasını bütünlüklə dəyişdi.

Sement və su qarışığından meydana gələn beton daşa bənzər bir materiala çevrildi. Alaqaşının icadı və tətbiqi ilə iki problem həll olundu. Onda yüngül kərpic daş kimi istifadə olunurdu, həm də onu daşımaq və bu materialla əllə işləmək daha asan idi. Alaqaşı ağır yükü daşımağa daha yararlılığı ilə seçilirdi. Dəyirmi tikinti kimi qübbə, qədim Yaxın Şərqdə, Hindistanda və Aralıq dənizi ətrafında meydana gəlmişdi. Ondan hilal şəklində romalıları iri tikintilərdə istifadə edirdilər. Romada Panteonun, Konstantinopolda Aya Sofiyanın qübbələri çox iri həcminə görə böyük şöhrət tapmışdılar.

Ətraf mühit arxitekturası mənzərənin mövcud elementləri ilə “şəhər məkanı” arasında harmoniya yaratmağa xidmət edirdi.

Tikinti –inşaat işləri genişləndikcə, bu, iqtisadi inkişafın mühüm sahəsinə çevrilirdi, tikinti materiallarının yararlılığına və çeşidliliyinə olan tələbat da daha da artırdı və yüksəlirdi. Əvvəlki təbii mənşəli materiallara, insanın özünün işə saldığı yeni, o vaxtadək məlum olmayan material növləri meydana gəldi. Romalıları öz axtarışlarına sadıq qalaraq, əvəzsiz tikinti materialı olan betonu icad etdilər. Beton, sementlə suyun qarışdırılmasından əmələ gəlir, müəyyən vaxt ərzində quruyur və möhkəmlənir. Romalıları betondan tikintidə həm də daşı əvəz etmək üçün istifadə edirdilər. Adətən beton, bünövrə üçün daha çox işlədilir, onun üstündə isə mərmərdən istifadəyə keçilirdi.

Böyük tikinti və abadlıq işləri hesabına paytaxt Roma özü iri şəhərə çevrilmişdi. Əgər b.e. I əsrdə, Neronun dövründə burada 100 min adam yaşayırdısa, II əsrdə, imperator Adrianın dövründə şəhərin artıq 3 milyon sakini var idi. Burada şəhər salma praktikası da uğurlu həll edilmişdi. Yeddi təpədə yerləşən Roma öz landşaftının rəngarəngliyindən də özünün möhtəşəm arxitekturası üçün yaxşı istifadə etmişdi. Mərkəz rolunu əvvəldən oynayan Kapitolu və sonralar isə Vatikan təpələri abadlığı ilə başqalarından daha da fərqlənmişdi. Təsədüfi deyildir ki, Romanın şəhərsalma planlaşmasından Nyu-Yorkun böyüdülməsində də istifadə

olunmuşdu. Parisdəki Napoleonun tikdirməyə başladığı Zəfər Tağı da Romadakı imperatorların memorial sütunlarının təsirinə məruz qalmışdı. Roma irsi həm də bütün Orta əsrlər və modern dövrdəki tikililərdə də öz əksini tapır. Onun özünün arxitekturasına isə başlanğıcdan Misir və Etrusk üslubları öz təsirini göstərmişdi.. Romalılar əlaqəpənar tikməyi etrusklardan götürmüşdülər və onların digər arxitektura nümunələrindən də geniş istifadə etmişdilər.

Roma ordusu əraziləri işğal etdikcə, orada kiçik və böyük şəhərlər salmış, öz arxitektura və mühəndislik nailiyyətlərini, sivilizasiya prinsiplərini yeni ölkələrdə də tətbiq etmişdilər. Bu sahədə də yunanların təcrübəsindən istifadə edilmişdi. Lakin romalıların ən mühüm işlərinin qalıqlarını İtaliyanın özündə daha çox müşahidə etmək mümkündür. Başqa Avropa ölkələrində, Şimali Afrikada, Kiçik Asiyada və Yaxın Şərqdə onların ən yaxşı nümunələri saxlanıb, qalmışdır.

Çox saydakı Roma arxitektura nailiyyətləri arasında qübbələr, hamamlar, villalar, saraylar və qəbirlər seçilir. Ən yaxşı saxlanan nümunə Romadakı Panteondur. Onu b.e. II əsrində imperator Adrian təmir etdirmişdi. Binanın damı indiyədək salamat qalan ən iri Roma qübbəsidir. Romalıların digər innovasiyası isə daş tağdır, onlardan dişli qalereyaları olan arkadalarda, akveduklarda və digər tikililərdə istifadə olunmuşdu. Onlar da yunanlar kimi amfiteatrlar tikirdilər. Nə vaxtsa tikilmiş ən nəhəng amfiteatr Romadakı Kolizey idi (latın dilində nəhəng mənasını verən «Colosseus» adlanırdı), onda 50 min tamaşaçı yerləşirdi. Çox saylı yaruslarda tamaşaçılar üçün oturacaqlar var idi. Bu nəhəng binanın inşasına b.e. I əsrinin üçüncü rübündə imperator Vespasianın təşəbbüsü ilə başlanmış, onun oğlu Titin hökmranlığı dövründə 80-ci ildə istifadəyə verilmişdi. Ona görə də tikinti sülalənin adı ilə həm də Flavi amfiteatrı adlanır.

Avropada arxitektura şəhərlərin və xalqların inkişaf səviyyəsinin əks etdirən cəhətə çevrilməyə başladı. Burada meydana gələn Qotika üslubu uca hündürlükdə olan kilsələrin və digər tikililərin yaranmasına yol açmışdı. Bu üslubun binaları iri qüllələrə malik olurdu. Sonralar onun yerini tutan Barokko üslubu hündürlüyə olan diqqəti, artıq binanın fasadının bəzəyinə və quruluşun fərqli olmasına yönəltdi.

Asiyada, xüsusən Hindistanda şəhərlər nəhəng dini məbədd binaları ilə zənginləşmişdi. Bu binaların fasadını bəzəyən erotik mövzudakı heykəlciklər kompleksi onlara xüsusi gözəllik verir. Belə kiçik heykəllərin sayı-hesabı yoxdur. Təsvirlər hinduizmi dinini təbliğ etməkdə, istənilən sekta qruplaşdırılmalarından

daha yüksək təsir gücünə malik olurdu. Bu səhnələr daşda nəqş olunmuş musiqi təsiri bağışlayırdı, insanları sevgiyə, məhəbbətə dəvət edirdi. Hindlilərin böyük təsiri qonşu və hətta uzaqda olan ölkələrə də öz təsirini göstərdi. Kambocanın paytaxtı və XV əsrdə məhv olan Anqkordakı Anqkor Vat belə heykəllərə bürünmüş məbədlərlə dolu idi. Nepalda, hətta uzaq İndoneziyanın Bali adasında da hind məbədləri çoxluq təşkil edir.

Təbiətin möcüzəli şəkildə mükafatlandığı ərəblər isə tikililərə dəbdəbə və heyranlıq bəxş etməklə, arxitekturanı daha da zənginləşdirmişdilər. Bəzilərinə təəccüblü gəlir ki, səhradan at belində çıxmış ərəblər belə gözəl şəhərlər sala bilmişdilər. Onlar unudurlar ki, ərəblər tarixdəki ilk Mesopotamiya şəhərləri ilə qonşuluqda yaşamışdılar, işğal etdikləri Persiyadan və müharibələr apardığı Bizansdan da çox şeyi götürmüşdülər. Axı Persiyanın qədim paytaxtı olmuş və Makedoniyalı Aleksandr tərəfindən yandırılmış Persepolis şəhəri gözəl saraylarına görə heç də Afinadan geri qalmırdı. Onun dağıntıları monumental sütunlardan və onların kapitellərinin ağır öküz başı ilə bəzədilməsindən xəbər verir. Persiyalılar binaların fasadlarını qorelyeflərlə bəzədirdilər, onlarda çar və ona hədiyyə gətirən əyalət başçıları təsvir olunurdu, bu əyalətlər isə imperiyanın tabeliyində yaşayırdı.

Ərəblər, VIII əsrdə İspaniyanı işğal etdikdən sonra, orada çox sayda arxitektura nümunələri yaratdılar. Sevilyadakı Xiralda mənbəri 100 metr hündürlükdə ucalırdı. Onlar İspaniyada yeni İslam Xilafəti yaratmışdılar, onun paytaxtı Kordobanı çox abad bir şəhərə və mədəniyyət mərkəzinə çevirmişdilər. Şəhərdəki Meskida (Məscid binası) 13 nefdən ibarət olmaqla, nəhəng tikinti idi. Tarixinə hörmətlə yanaşan ispanlar, müsəlmanları ölkələrindən qovduqdan sonra da onların yaratdıqlarını dağıtmamış, xristian dininə xidmət edən məkanlar kimi onlardan istifadə etmişdilər.

Ərəblər VIII əsrdə, 762-ci ildə Xilafətin yeni paytaxtı kimi Bağdad şəhərini salmış, onu əsl elm mərkəzinə çevirmişdilər. Xəlifə əl-Məmun Bağdada bütün dinlərdən olan görkəmli alimləri yığmış, Beyt ül-Hikmə adlanan Müdriklər evi yaratmışdı. Yalnız 1258-ci ildə monqol sərkərdəsi Hülakü xan Bağdadı işğal edəndə, şəhər bütünlüklə dağıdılmışdı və bundan sonra islam sivilizasiyasının inkişafı xeyli zəifləmişdi.

Mezamerika arxitekturasının inkişafı, orada gedən mədəni dəyişikliklərə borclu idi. Məsələn, attseklər Mayya arxitekturasını öyrənib, geniş tətbiq etdilər.

Mədəniyyətlərin çoxu bütöv şəhərlər, monolit məbədlər və piramidalar tikirdilər. Onlar sonralar heyvanların, allahların və çarların daşda nəqş olunmuş təsvirləri ilə bəzəndi. İnkaların arxitekturası isə Kuskoda indiyədək saxlanmış çoxlu nümunələrdə qalır. Məşhur Maçu Pikçu çar malikanəsi bizim dövrə qədər gəlib çıxmışdır.

Cənubi Asiyadakı buddist arxitekturası Hindistan tikintisində b.e.-nin V-VI əsrlərində inkişaf edərək, ilk dəfə Çinə, sonra isə bütün Cənubi-Şərqi Asiyaya yayılmışdı. Buradakı qübbələr göyün nəhayətsiz məkan şəklinə uyğun gələn rəməz rolunu oynayır. Buddist məbədlərindən əvvəl Hindistan şəhərlərində İnduizm dini məbədləri çoxluq təşkil edirdi və onlar tam fərqli quruluşa və daşda yonulmuş bəzək elementlərinə malik idi. Hind milli dini məbədlərində çox sayda qorelyeflərdən, kiçik həcmli heykəlciklərdən istifadə olunurdu, onların hamısı Kamasutranın əyani təsviri kimi erotik mövzuya həsr olunurdu. Venaresdə (Benaresdə) belə səhnələri əks etdirən fasadlar çox saydakı məbədlərə xüsusi heyvətəməz görünüş verir və Qanq çayının sahilində baş verən tükürpədicə insan cəsədlərinin yandırılması səhnəsini unutməyə köməklə edir.

Renessans arxitekturası

Renessans (İntibah) dövründə (XV-XVI əsrlər) İtaliya coğrafi məfhumə çevrilməklə, çox sayda kiçik dövlətlərdən və şəhər-dövlətlərdən ibarət idi.

Renessansın meydana gəlməsi ilə rəngkarlıqda və heykəltərəşlıqda görünməmiş inkişaf zirvəsi fəth edildi. Bu inqilabi dəyişiklik arxitekturalda da yeni üslub və formaların yaranmasına şərait yaratmışdı. Renessansın ilk doğulduğu Florensiya şəhəri çox sayda kilsə binaları ilə öz görkəmini tamə dəyişdi. Burada gözəl məbədlər var idi və onların təsir gücü o qədər böyük idi, onu seyr edənlərdə «Stendal sindromu» meydana gəlirdi.

XV əsrdə Florensiyada şəhərin aparıcı ailəsi olan və hakimiyyəti təmsil edən Medici sülaləsi Renessans rəssamlığına və arxitekturasına maliyyə yardımını göstərməklə həm özləri məşhurlaşmış, həm də şəhəri hər iki sənətin inciləri ilə xeyli dərəcədə zənginləşdirmişdi. Şəhərdə bir-birindən gözəl kilsələr, məbədlər, saraylar, meydanlar, körpülər meydana gəlmişdi. Vyekko meydanını heyranedicə heykəllər bəzəmişdi, dahi Mikelancelo özünün şah əsəri sayılan «David» heykəlini ideal insan

bədəni kimi təsvir etməklə, iri mərmər parçasından yonmuşdu. Şəhərdə tikilmiş Santa Mariya del Flore kilsəsinin binası uzaq məsafədən də özünün iri qübbəsi ilə diqqəti cəlb edir.

Florensiyada iri binalar tikilir və onlarda yeni üslubdan istifadə olunurdu. Renessans, Orta əsrlərdə yaddan çıxmış və diqqətdən yayınmış antik mədəniyyəti bərpa etmək sahəsində böyük iş gördü. Humanizm Renessansın aparıcı prinsipinə, insanın mənəvi qüvvəsi isə əsl ilham mənbəyinə çevrildi.

İtaliyada bünövrəsi qoyulan və xeyli inkişaf etdirilən bu cərəyan tezliklə Avropanın digər hissələrinə yayıldı və yeni interpressasiylar qəbul etdi. Renessans rəngkarlıqda, heykəltəraşlıqda, arxitekturalarda, poeziya və prozada yeni ruhun ifadə formalarını yaratdı. Renessans dahilərini Göy qübbəsini çiyində saxlayan titanlarla müqayisə etmək olardı.

Renessansdan kilsə də öz xeyrinə istifadə etməyi bacardı. Katolik dinin başçıları olan papalar rəssamlara Vatikan sarayını freskalarla bəzəmək üçün bahalı sifarişlər verirdilər. Leonardo da Vinçinin, Rafaelin və Mikelancelonun dini mövzulardakı əsərləri müqəddəslərə yeni baxışlarla müraciət edir, Allahı insan qiyafəsində təsvir edirdilər.

Renessansdan əvvəlki dövrə mənsub olan Qotika arxitekturası Orta əsrlərin sonunda meydana gəlmişdi. Ona qədər insanlar tikintinin mükəmməlliyinə belə zövq və təxəyyül sərf etməmişdilər. Xristian dinini yaymaq məqsədilə arxitektura da yeni forma qəbul edərək, binaların həcmnin genişlənməsinə və hündürlüyünün yüksəlməsinə diqqəti artırmışdı. Bu məbədlərə daxil olan adamı divarlardakı iri pəncərələrə gözəllik verən vitrajların və qızıl güllərin bol rəng çalarları heyran etməyə bilmirdi. İstər Notr-dam de Paridə, istərsə də Milandakı Duomoda olan vitrinlər rənglər qamması ilə heyranlıq mənzərəsi yaradırdı.

Bəzi məbədlərin isə qübbəsinin böyüklüyü, yuxarıdan kilsənin içərisinə daxil olan işığın köməyi sayəsində fantastik səhnə yaratması ilə fərqlənirdi. VI əsrdə Konstantinopolda imperator Yustinianın dövründə tikilən Aya Sofiyada binanın interyerini Allahın sehrli qaydada işıqlandırması təsəvvürü yaranırdı. XVI əsrdə Romada San Pedro bazilikası – Müqəddəs Pyotr kilsəsi öz qübbəsinin böyüklüyü ilə seçilirdi. Hələ qədim Romada Panteon məbədi tikililərin, arxitekturanın iri qübbə yaratmaq sınağından uğurla çıxmışdı.

Kontr – Reformasiya dövründə meydana gələn Barokko üslubu – Vatikanın katolik kilsəsinin hakimiyyətini müşayiət etmək və Allahın böyüklüyünü vurğulamaq ideyasına xidmət edirdi. Barokko və onun digər bir variantı olan Rokoko incəsənətdə və arxitekturalarda həqiqətən ilk qlobal üslub olmaqla, 1580-1800-cü illərdə Avropaya və Latın Amerikasına yayılmışdı.

Neoklassisizm arxitekturası yunan və Roman irsinə əsaslanırdı. Arxeoloji qazıntılar antik dövrdə mövcud olmuş şəhərlərdəki tikililərin standartlarını öyrənməyə kömək etmişdi. Bizim eranın 79-cu ilində Vezuvi vulkanının püskürməsindən məhv olmuş Pompei və Herkulanumun arxitekturasının əsas cəhətləri XVIII əsrdə aparılan qazıntı ilə aşkar edilmişdi. Vulkanın qatı kül təbəqəsi binaları bütünlüklə öz altında saxladığından, onları hərtərəfli öyrənmək mümkün olmuşdu. Pompeinin qalıqları roman arxitekturasının yüksək səviyyəsindən xəbər verir, binalar həm də freskalarla bəzədilmişdi.

Uzun müddət ağalıq edən qotika üslubunun ağırlığı artıq ədalətli qaydada bütünlüklə uzaqlaşdırıldı. Adamlara xoş gələn sütunlar və qüllələr düşünülmədən və hər yerdə binalara əlavə olunurdu. Onlar da artıq tikintinin baş ideyası olması hüququnu itirdi. Bəzən hissələr daha yaxşı bəzək elementi kimi istifadə olunurdu. Qüllə ölçüsü böyüdüyündən, onun tikintiyə təsirinin münasibəti kiçilməyə başladı. Qüllə əhəmiyyətsiz, kiçik olana çevrildi. Onların sayı çoxaldığından göbələyə oxşamağa başladı. Tikiliyə artıq uzaqdan deyil, yaxından baxılırdı. Tikintiyə vaxtilə zövq gözəlliyi verən qüllə tamamilə qeybə çəkildi. Yunanların və aleksandriyalıların yaratdıqları və bütün tikililəri ağuşuna alan qübbə isə əvvəllər Göy qübbəsini andırırdı. Onlarla müqayisədə heç nə evlərin kütləsini belə heyratamiz qaydada bəzəyə bilməzdi. Lakin o, düzgün seçim əsasında işlənməli idi, binanın özündən işıqlı olmalı idi. Ona görə Bizans şəhərləri bu qübbələrin köməyi ilə öz əsrarəngizliyini qoruyub saxlayırdı. Şərqdə isə onlara bənzər qübbələrlə, daha da böyüdülmüş və nəhəng bir görünüşdə qarşılaşmaq olar.

Lakin sonralar Attika sadəliyi fikri geniş yayılmağa başladı və dəbə düşdü. Bu, qədim olanların ruhunun daha dərinədən öyrənməsindən xəbər verirdi. Tikintilərdə hissələr də bir-biri arasında daha harmonik qaydada birləşdilər və bu, bütövlüyə böyüklük verməklə və onun ölçüsünü müəyyən etməklə, daha çox heyrat yaradırdı.

Lakin şəhərlər monoton xarakter daşımağa başladı, bir küçədən keçdikdən sonra adam darıxdığını hiss edirdi, digər binalara baxmaq həvəsi artıq yoxa çıxırdı,

çünkü küçə divarların ardıcıl cərgəsindən başqa heç nə deyildi. Müasir Almaniya şəhərlərində birtipli evlər təəccüb doğurmur, seyr edən adamı yormağa başlayır.

Arxitektura bu istiqaməti ilə elə bil öz böyüklüyünü qəsdən gizlətməyə çalışırdı. Böyüklük qanunu isə belə deyildir, tikinti. müşahidəçinin başından xeyli yuxarıya can atmalıdır. Uzaq məsafədən adam, qarşısındakı əşyaları görmək üçün daim yuxarıya baxır, çünki ona hər şey xırda görünür.

Arxitektura heç də köhnə üslubların və formaların əsarətində qalmadı. Düzgün xəttlər və tikintinin tam sadəliyi, daha çox yerə sığınmış kimi görünməyə başladı. Ağac materialı və təbiət barədə fikirlər böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Ağacdən artıq dorik sütunlar kimi istifadə olunurdu. Korinf sütunlar isə çiçəkli budaqların sallanması təsəvvürünü yaradırdı. Ona görə də ondan daha çox istifadə olunurdu. Bu kapitellərdə ayrı-ayrı hissələr öz aralarında harmoniya yaradırdı. Ancaq bir binada çox sayda müxtəlif zövqlərin və arxitektura tiplərinin qarışıqlığına yol verilməməlidir. Arxitektura nəyəsə üstünlük vermək tələb olunduqda, bəziləri qotikaya, digərləri isə barokkoya üstünlük verməyə başladı. Binaların fasadını da gözəllik elementləri bəzədi. Möhtəşəm binaların birinci mərtəbələrinin qapılarını hər iki tərəfdən gözəl insan heykəlləri—atlantlar və kariatidlər bəzəyirdi.

Qotikanın vətəni Avropa sayılırdı, əvvəllər onun böyüklüyü və gözəlliyi digər üslubları üstələyirdi. Milandakı Duomoya və ya Köln kilsəsinə tamaşa etdikdə, axırncı mərmərin zərif şəbəkəliliyi, krujevası ilə seçilir, onların mükəmməlliyi və həqiqi böyüklüyü nəzərə çarpır.

Arxitektura necə olursa olsun, onların hamısı yaxşıdır, bir şərtlə ki, tikintinin təyinatına uyğun gəlsin və ona xidmət etsin.

Sonralar arxitektura tipləri daha da inkişaf edərək çox sayda üslubların yaranmasına səbəb olmuşdu. Onların arasında Eklektizm və Modern üslubları da var idi. Hər bir üslub şəhərləri yeni formaya məxsus olan tikililərlə bəzəməyə xidmət edirdi. Arxitektura nə qədər inkişaf etsə də, keçmişi inkar etmək mövqeyinə keçmirdi, ondan yaradıcılıqla istifadə etmək lüzumunu vurğulayırdı.

Parisin möhtəşəm məbədi sayılan Notr-dam de Pari və ya Paris Notr-Dam kilsəsinin tikintisində XII əsrdə başlanmışdı. Qotika üslubunda olan bu bina öz monumentallığı ilə müasir insanları da heyran edir. Son dövrlərdə yanğına məruz

qaldıqdan beş il sonra bərpa edilən kilsənin açılışına həsr olunmuş təntənələrdə dünyanın böyük ölkələrinin başçıları da iştirak etmişdilər.

Yaxud, Romadakı San Pedro bazilikası - Müqəddəs Pyotr kilsəsi və onun qarşısındakı meydan dünyanın hər tərəfindən buraya gələn insanların heyrətamiz təəccübünə səbəb olur. Çünki onun tikintisinə dahi şəxslər – Bramante, Rafael və Mikelancelo başçılıq etmişdilər. Lorentso Bernininin layihəsi əsasında yaradılan meydan, kilsə qapısının açarı rollunu təsvir etməklə nəhəng dörd cərgəli kolonnalarla əhatə olunmuş, onların üzərində çox sayda heykəllər ucaldılmışdı.

Orta əsrlərin sonundan şəhərlər böyüməyə, möhtəşəm tikililər sərgisinə bənzəməyə və onların hesabına məşhurlaşmağa başladılar. İlk qədim şəhər Şumerdə meydana gəlsə də, şəhər salmanın – urbanizasiyanın başlanğıcı olan planlaşma prinsipləri ilk dəfə qədim Yunanıstanda start götürmüşdü. Şəhərlər bir qayda olaraq mərkəzi meydana və onu kəsib keçən mühüm küçələrə sahib olurdu. Bu ənənə min illər sonra da davam etdirildi. Parisin Zəfər Tağının yerləşdiyi Şarl de Qoll meydanından (keçmiş Ulduz meydanı), Yelisey çölü avenyusu da daxil olmaqla 12 bulvar öz başlanğıcını götürür.

Lakin şəhərlər heç də konservativ baxışların təsiri nəticəsi olmayıb, keçmiş görünüşü ilə kifayətlənməyərək, daha da böyüməyə, abadlaşmağa, gözəlləşməyə can atdı.

Adriatik dənizinin laqunasında yaradıcı məskunlar tərəfindən dünyanı heyran edən Venetsiya şəhəri – bu canlı muzey salınmışdı. Şəhərin San Marko meydanı Doj və kilsə binaları ilə, zirvəsində Müqəddəs Markın rəmzi olan şirin dayandığı obelisk ilə və digər möhtəşəm tikililər hesabına böyük şöhrətə yiyələnmişdir. Kanallar isə şəhərə xüsusi gözəllik verir, onlar küçələr rolunu oynamaqla, burada üzən qondolalar və su taksiləri ənənəvi avtomobilləri əvəz edir. Kanallar, binaların gözəlliyini öz sularında əks etdirməklə əsl güzgü rolunu da oynayır. Meydandan kanalla qondolada uzaqlaşdıqda, çox hündürdəki «Ah» körpüsü gözə dəyir. Dustaqlar Doj binasının məhbəsindən həmin körpü ilə kanalın əks tərəfindəki binada olan dustaqxanaya aparıldıqda, həyatla vidalaşmanın yaxınlaşdığını hiss edib, ah çəkirdilər və buradan da həmin körpünün hüznü adını meydana gəlmişdi. Qrand kanalla dəmir yol vağzalına qayıtdıqda Venetsiyanın ecazkar mənzərəsini, gözəl binalar sərgisini seyr edirsən.

Paytaxt şəhərlərinin də çoxunda onların məşhurlaşdıran meydanlar mövcuddur. Dahi Viktor Hüqonun çox gözəl hesab etdiyi Brüsselin Qrand Plyas,

Madridin Mayor Palas meydanları, həmin şəhərləri nişan verən simvollarla çevrilmişdir. Bəzən hətta bir möhtəşəm bina da heyranlıq obyektinə çevrildiyindən, şəhərin pasportu rolunu oynayır. Arxitektor Antonio Qaudinin Barselonada XX əsrin başlanğıcında yaratdığı Saqrada Familia kilsəsinin binasının termit yuvasına bənzəyən qüllələri dini məbədə fantastik görünüş verir. Şəhərə gələn hər bir turist məhz bu heyrətamiz tikilini görməyə can atır. Bu kilsə əslində dini binaların tikintisində yeni üslub yaratmışdır və belələrinə hətta ekvatorial Afrikada da rast gəlmək mümkündür. Yaxud, Moskvada, çar İvan Qroznının dövründə tikilmiş Vasili Blajennı kilsəsinin rəngbərəng qüllələri qızılgül qönçələri kimi xüsusi gözəlliyə malikdir.

Şəhərin yenidən qurulması, onun gözəlləşməsinə xidmət edir

Bəzən şəhərlər yenidənqurulma prosesinə məruz qaldıqda, bu, onların xeyrinə işləyir, əvvəllər cansıxıcı xarakter daşıyan dar küçələrdəki alçaq hündürlükdəki binalar belə reinkarnasiyada yeni görünüşə yiyələnir, geniş bulvarlara və çox mərtəbəli gözəl binalara sahib olur . XIX əsrin 50-70-ci illərində Parisin yenidən qurulması şəhəri tam dəyişdirmiş, ona monumentallıq və möhtəşəmlik bəxş etmişdir. Paris bu abadlıq işləri hesabına dünyanın ən gözəl şəhərinə çevrilmişdir. Bu təşəbbüslə imperator III Napoleon çıxış etsə də, onun reallaşmasında şəhərin Sena prefekturasının prefekti baron Osman həqiqətən yalnız titanlara məxsus bir iş görmüş, şəhərin mənzərəsini bütünlüklə dəyişdirməyə nail olmuşdu. O, dar küçələri və alçaq hündürlükdəki binaları uçurmuş, onların yerində geniş bulvarlar salmış, uca mərtəbəli, göz oxşayan yaraşıqlı evlər tikdirmişdi. Onun şəhərin abadlığına göstərdiyi böyük xidməti fransızlar, haqlı olaraq, «Osmanlaşma» adlandırmışdılar və minnətdarlıq əlaməti kimi mərkəzi bulvarların birinə Osman bulvarı adını vermişdilər.

Şəhər bu dövrdə həm də arxitektura inciləri ilə zənginləşmişdi. Arxitektor Şarl Qarnye şəhərə əlavə gözəllik verən Qrand Opera binasını tikdirmişdi. Barokko üslubundakı bu bina, dəbdəbəli görünüşü ilə nəzərlərin özünə dikilməsini məcbur edir. 1889-cu ildə Parisdə Ümumdünya sərgisinin açılışı, başqa, daha böyük əhəmiyyətə malik olan Eyfel qülləsi ilə təkcə şəhərlilərin deyil, qonaq gələn əcnəbilərin də böyük marağına səbəb olmuşdu. Qüllə mühəndislik sənətində

innovasiyanın yeni nailiyyəti olmaqla, 300 metrdəki ucalığı ilə dünyanın ən hündür tikintisinə çevrilmişdi. Qüllə iki il ərzində eyni həcmli dəmir bloklardan yığılmaqla, az qala poladdan yaranan möcüzə xarakteri daşımışdı.

Lakin Eyfelin layihəsinə ciddi etirazlar da mövcud idi. Yaradıcı ziyalılar onu Parisin görünüşünə xələl gətirəcəyini vurğulayırdılar, hətta ucaldıqdan sonra onu istehza ilə «Səma çoban qızı» adlandırmışdılar. Layihəyə kəskin etiraz edənlər arasında arxitektor Şarl Qarnye, bəstəkar Şarl Quno, yazıçı Gi de Mopassan da var idi. Axırncı hər gün qüllənin restoranında nahar edirdi ki, təkcə oradan, qüllənin görünüşü onun əhval-ruhiyyəsini poza bilmir. Mühəndis Aleksandr Qustav Eyfel buna qədər urbanizasiya ilə məşğul olmamışdı, körpülər tikmiş, ABŞ-ın 100 illiyinə fransızların hədiyyə göndərdiyi Azadlıq heykəlinin karkasını layihələndirmişdi. Xarici ölkələrdən Ümumdünya sərgisinə gələnlər Parisdəki bu mühəndislik ixtirası və arxitektura yeniliyinə ilk valeh olanlar idi. Tezliklə, Eyfel qülləsi Parisin, bütün Fransanın simvoluna çevrildi. İldə 12 milyon turist qülləyə qalxmaqla, onun böyüklüyünü daha dərindən dərk etmək imkanı qazanır. Eyfel qülləsi Parisin bütün başqa gözəlliklərini kölgədə qoymağı bacarmışdır. Nə Tac Mahal, nə Kapitol, nə Bürc əl-Xəlifə populyarlıqda Eyfel qülləsi ilə müqayisə oluna bilməzlər.

Görkəmli arxitektorlar

Baron Osmanın rekonstruksiya işinə uğurla başçılıq etməsi, Aleksandr Eyfelin möcüzə yaratması arxitektorlar barədə təsəvvürün genişlənməsinə və onların əməyinə və istedadına layiq odluqları qiymət verilməklə, müsbət dəyişikliyə səbəb oldu. Arxitektor heç də adi inşaatçı deyildir, tikintilərin layihələnməsində çox sayda yeniliklərə imza atmaqla, o, şəhərlərin gözəlləşməsinə, yeni cizgilər qazanmasına öz xidməti ilə seçilir. Onların sayı çoxdur, bəziləri isə öz yaradıcılıqları ilə dahilik səviyyəsinə yüksəlmişlər. Məşhur ingilis arxitektoru Kristofer Renə 1666-cı ildəki yanğından sonra Londonun yenidən qurulması tapşırılmışdı. Onun incilərinə, tikintisini 1675-ci ildə başladığı Müqəddəs Pavel kilsəsi və Oksforddakı Şeldon teatrı daxil idi. Barselona şəhərinə səyahət edən hər bir adam XX əsrin başlanğıcında fəaliyyət göstərmiş görkəmli ispan arxitektoru Antonio Qaudi barədə məlumata yiyələnir. Çünki şəhərə, bu dahi qərribə görünüşə malik olan və fantastik təsəvvür yaradan kilsə binasını bəxş etmişdir. Onun evlərə əlavə etdiyi qırribə naxışlı balkonlar və Qüel parkı da gözəllik nümunəsi kimi qəbul edilir.

Yaxud fransız Şarl Eduar le Korbuzye Parisdə bir çox binaların layihəsini verməklə, şöhrət qazanmışdı. O, Hindistandakı yeni Çandaqarh şəhəri tikintisinin bütöv layihəsini vermişdi. Moskvada onun layihəsi əsasında tikilən Mərkəzi Statistika İdarəsinin binasında mərtəbələr arasındakı pilləkənlər ləğv edilib, əvəzində yoxuşa qalxan yollar çəkilmişdir. Yəqin ki, o, dahi Mikelancelonun layihəsi əsasında Kapitolu təpəsinə qalxan yola bələd idi, orada da pilləkənlər yox idi, yalnız hədd göstəriciləri olan dik yolla qədim Romanın siyasi mərkəzinə XVI əsirdə qalxmaq üçün məhz həmin yeni ideya işə salınmışdı.

Böyük Pyotrun XVIII əsrin əvvəlində Fin körfəzində saldıqı Sankt Peterburq şəhərinin tikintisinə əcnəbi arxitektolar, əsasən italyanlar dəvət olunmuşdu və onlar şəhəri məşhurlaşdıran saraylara, küçələrə həyat pasportu vermişdilər. Bartolemoe Rastrellinin yaratdığı Qış sarayı (indiki Ermitaj muzeyinin binası) öz uzun anfiladası ilə seçilən nəhəng gözəllik məkanı nümunəsi idi. O, bir sıra monumental ansamblar, Ruskiy muzeyin binasını, Baş Qərargah kompleksini və İncəsənət meydanını yaratmışdı. Karl Rossi, bağlı binanın interyerini andıran və onun adını daşımaqla, Memar Rossi küçəsi adlanan bu gödək gözəl məkanın layihəsini vermişdi. Şəhər həm də İsaakiyevski və Kazan kilsələri ilə şöhrət tapmışdır. Əcnəbi arxitektolar olmasaydı, Rusiyanın şimal paytaxtı, yəqin ki, öz memarlıq inciləri ilə öyünə bilməzdi.

Heykəlin arxitekturaya əlavə gözəllik verdiyini, fransız heykəltəraşı Etyen Falkonenin I Pyotrun şərəfinə yaratdığı «Mis atlı» heykəli, Neva sahilini əlavə bəzəkləndirməsi ilə sübut edir.

XX əsrdə 70 il davam edən Sovet dövründə artıq Leninqrad adını daşıyan bu şəhərdə böyük tikinti işləri görülsə də, nəhəng yaşayış kompleksləri istifadəyə verilsə də, bütövlükdə son bir əsrdən artıq müddətdə şəhərin köhnə ənənəsini davam etdirmək üçün elə bir iş görülməmişdir, köhnə incilərə heç nə əlavə edilməmişdir. XXI əsrin ötən dekadalarında Rusiya gücünü müharibələrə, silahlanmaya sərf etmişdir, Saltıkov –Şedrinin bəla saydığı “dəlilər və yollar” problemi mövcudluğunu yenə də davam etdirir. Dünyanın az saydakı keçmiş gözəl şəhərlərində də əsasən belə qayğısız münasibət hallarına rast gəlmək mümkündür.

Prezident Corc Vaşinqtonun təşəbbüsü ilə ABŞ-da salınan yeni paytaxtın tikintisinə də əcnəbi arxitektolar dəvət edilmişdi. Onlar Ağ Evin və Kapitolinin layihəsini vermişdilər. 1812-ci ildə ingilislərlə aparılan müharibədə onlar Vaşinqton

şəhərini işğal edərək, Ağ Evi və hələ tikintisi yarımçıq olan Kapitolini yandırmışdılar. Üç gün davam edən dəhşətli tufan qorxuya düşən işğalçıları Potomak çayı ilə qaçmağa məcbur etmiş və yanğını söndürmək kimi vacib bir işi də görmüşdü. Yeni paytaxt tufanın hesabına həm də işğaldan və bütünlüklə dağıdılmaqdan xilas edilmişdi.

Vaşinqtonun bu iki hökumət binası öz mükəmməlliyi və möhtəşəmliyi ilə fərqlənir. Lakin onlar heç də bir nüsxədən ibarət deyillər. Fransada Briv şəhərinə gedəndə yolun üstündə meşədə Ağ Evin digər nümunəsinə rast gəlicən. Kubanın paytaxtı Havanada isə Kapitolinin nisbətən kiçildilmiş təkrar nümunəsini müşahidə etmək mümkündür.

Şəhərlərdə əsl sənət əsəri olan heykəllər həqiqətən də arxitekturanın tamamlanmasına və zənginləşməsinə kömək edir. Heykəltəraşlıq qədim Misirdə xeyli inkişaf etmişdi. Faraon Exnatonun arvadı, Tutanxamonun anası Nefertitinin, heykəltəraş Tutmos tərəfindən yaradılan kiçik heykəli az qala gözəl qadın təsvirinin simvoluna çevrilmişdir. Yunanıstanda isə heykəltəraşlıq daha böyük zirvələr fəth etmişdi. Böyük heykəltəraş Fidi Olimpdə Zevsin nəhəng heykəlini yaratmış, həm də tikintisinə başçılıq etdiyi Parfenon məbəbində o, ilahə Afinaya qızıldan və fil sümüyündən olan gözəl heykəlin müəllifi idi. Romalılar heykəltəraşlıqda yunanların səviyyəsinə çatma bilmədiklərindən, onların məşhur əsərlərinin kopyasını çıxarmağa üstünlük vermişdilər.

Qədim yunanların irsi kimi dünyada sonralar geniş yayılan heykəltəraşlıq şəhərlərin gözəlliyinə olduqca böyük təsir göstərmişdi. XV əsrin sonlarında Romada tapılan Apollon Belvederlinin heykəli böyük marağa səbəb olmuşdu. Bu heykəldə simmetriya, tarazlıq, insan bədəninin proporsiyaları öz yaradıcı həllini tapmışdı. Təsədüfi deyildir ki, utopik sosialist Tommazo Kampanellanın “Günəş şəhəri” əsərində təsvir edilən həmin şəhərin küçələrini monumental heykəllər bəzəyirdi və V.İ. Leninin tövsiyyəsi ilə gələcək sovet şəhərləri bu ənənəni davam etdirməli idilər.

Troya müharibəsinin sonu və müasir dünyada müharibə tonqallarının söndürülməsi

Qədim heykəllər həm də tarixi hadisələrə işıq salması ilə seçilir. Vatikanda tikinti işləri aparılarkən, Müqəddəs Pyotr kilsəsinin inşası üçün bünövrə çuxuru qazılanda, orada tapılan və yunanların yaratdığı «Laokoon» heykəl kompleksi hətta dahi Mikelancelonu da heyretə salmışdı.

Heykəlin təsvir etdiyi hadisə Homerin «İliada» əsərində təsvir olunmuşdur. Mikena çarı Aqamemnon Yunanıstanın şəhər-dövlətlərinin ittifaqını yaradaraq, Troya printsi Parisin Yelenanı götürüb qaçmasından yaranan təhqir bəhanəsi ilə həmin şəhər-dövlətə hücum təşkil etmişdi. Axı Yelena onun qardaşı, Sparta çarı Menelayın arvadı idi. Müharibə on il idi ki, davam edirdi, əslində onu allahlar idarə edirdi. Gah bir, gah digər tərəfə üstünlük verildiyindən, müharibə uzanırdı. Bu yunan əsgərlərini də cana doydurmuşdu, allahların özünü də artıq müharibə yormuşdu. Bu vaxt hiyləgər Odissey (Uliss) ağac materialından iri at müqəvvası düzəldib, onu troyalılara hədiyyə kimi verməyi təklif etdi. Atın qarnında gizlənən yunan əsgərləri gecə oradan çıxıb, şəhərin qapısını açmaqla, yunan ordusunu şəhərə buraxmalı, Troya tutulmalı və dağıdılmalı idi. Troyalılar bu məkrə aldanıb, hədiyyəni qəbul etmək qərarını verdilər. Yeganə etiraz edən kahin Laokoon idi. Allahlara Odisseyin icadı xoş gəldiyindən, çünki müharibə yunanların xeyrinə başa çatırdı, Laokoonu cəzalandırmaq istədilər. Göndərdikləri ilan təkcə kahinin özünü deyil, iki oğlunu da sancıb zəhəri ilə öldürdü.

Heykəl kompleksində aqoniya şəraitində olan Laokoonun və oğlanlarının sifətində dəhşətli ağrı, tələş və həyəcan əks olunurdu. Florensiyanın Uffitsi qalereyasında saxlanan, romalılar tərəfindən kopiyası çıxardılan heykəltəraşlıq əsərində bu ağır hisslər aydın gözə çarpır.

Müasir dünyada da böyük iqtisadi və hərbi gücə malik olan yeganə fəvqəldövlətin yeni başçısı, bu mühüm vəzifədə olduğu cəmi altı ay ərzində yunan allahlarını təqlid edərək, müharibə alovunu söndürmək vəzifəsini öz üzərinə götürmüşdür və buna əsasən nail olur. Dünyanın üç guşəsində – Hindistan subkontinentində, Yaxın Şərqdə qısa müddətli müharibələrə, Afrikanın cənubunda isə uzun müddətli müharibəyə o, son qoya bilmişdi. Pakistan və Hindistan arasında müharibə qızıışsa, müddətcə uzansa, hər iki dövlət nüvə silahına malik olduğuna görə, bu, ağır fəlakətə gətirib çıxara bilərdi. ABŞ lideri müharibənin davamına imkan verməyib, onu dayandırdı. İsrailə İran arasında müharibə 12 gün davam etdikdən sonra, Amerikanın İrana qarşı ağır hərbi müdaxiləsi ilə bu qarşılıqlı raket atəşini və birtərəfli aviasiya bombardmanını da dayandırmaq mümkün oldu. Afrikada Ruanda

və Konqo arasında müharibə 31 il idi ki, davam edirdi, hər iki tərəfdən 8 milyon adam silahlı toqquşmalarda həyatını itirmişdi. ABŞ-ın yeni prezidenti sonu görünməyən bu müharibəyə də son qoymağı bacardı. Tailandla Kamboca arasında münaqişə böyümədən yatırıldı. Serbiya və Kosovo qarşılıqlı müharibənin yenidən başlanmasına səbəb ola bilərdi. ABŞ-ın səyi nəticəsində həmin münaqişəni də yatırımaq mümkün oldu.

Xoşbəxtlikdən, ABŞ –ın yeni prezidenti Donald Tramp müharibələrdə gənc əsgərlərin və mülki əhəlinin öldürülməsi faktına biganə qala bilmir, bütün imkanlardan - diplomatiyadan və iqtisadi metodları işə salmaq kimi hədələrdən istifadə etməklə, onlara son qoyur və ya başlanmasının qarşısını ala bilər. Mürəkkəb hadisələrin cərəyan etdiyi dünyada buna nail olmaq heç də asan iş deyildir. Ona görə də bütün səylər gözlənilən nəticəni vermir. İsrail Xamasın hücumuna cavab vermək sahəsində həddi aşaraq, Qəzzədə əsl qırğın siyasətini həyata keçirir. Burada 60 minə qədər ərəb öldürülmüşdür və zolaqda yaşayan əhali sərt aclıqla üzləşmişdir, aclıqdan ölənlərin sayı da artır. ABŞ qırğının qarşısını hələlik ala bilmədiyindən, Qəzzə əhalisinə qida yardımını ilə köməklik göstərir.

Rusiyanın suveren dövlət olan Ukraynaya geniş miqyaslı təcavüzü ilə başlanan Avropadakı müharibə isə II Dünya müharibəsi müddətinin yarısından artıq bir dövrdə, yəni il yarım ərzində davam etsə də, onu yatırımaq mümkün olmur. Təcavüzə yol verməklə, müharibəni başlayan dövlətə hərbi cəhətdən lazımı sərt cavab verilmədiyindən, iqtisadi məqsədlər vasitəsi ilə onu boğmaq tədbirləri də səmərə vermir. Yunan allahları da ədalətsizlik göstərərək, Troya müharibəsində təcavüzə məruz qalana deyil, təəssüf ki, təcavüzkarə kömək etmişdilər. İndi də Olimp allahlarını təqlid edən adam, əksinə ərazisi işğala məruz qalmış Ukraynaya hərbi kömək göstərilməsinə geniş şərait yaratsa da, təcavüz edənə qarşı heç də əlahiddə qaydada sərtlilik göstərmək istəmir, bununla bəlkə də Üçüncü Dünya müharibəsinin başlanması təhlükəsinin reallığa çevrilməsinə imkan verməməyə çalışır. Çünki Rusiyada qızmış başlar Avropanı, əslində bütün dünyanı nüvə silahını işə salmaqla hədələyir. Ruslar əfsanə şəklində inandırılır ki, dünya dağılsa, ruslar cənnətə düşəcəklər, ona görə də sərsəm seçimlə də razılaşmaq olar. Ukraynanın geniş ərazisində müharibənin davam etməsi əlbəttə ki, hər iki tərəfdən gedən canlı qüvvələrin itkisini artırır, həmin ölkənin şəhərləri isə ağır dağıntılara məruz qalır və mülki əhali arasında raket zərbələrindən həlak olanların sayı da artmaqda davam edir.

ABŞ prezidenti Donald Tramp Cənubi Qafqazda, Ermənistan və Azərbaycan arasında, birincinin təcavüzü ilə başlanan və qanlı toqquşmalara səbəb olan 35 illik münaqişənin sona çatdırılmasına da nail oldu. ABŞ prezidentin səyi ilə Ağ Evdə Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev və Ermənistanın baş naziri Nikol Paşinyan uzun danışıqlara son qoyan bir memorandum imzaladılar, bu sənəd sülh müqaviləsinin bağlanacağını sürətləndirməyə kömək edəcəkdir. Sənədin qiymətini, fövqəldövlətin prezidentinin də imzalaması xeyli böyütdü. “Tramp marşrutu” adlanacaq Zəngəzur dəhlizi probleminin uğurlu həlli isə regionda iqtisadi inkişafa geniş yol açacaqdır. Məhz ABŞ liderinin işə qarışması, məsələnin çözülməsinin müxtəlif uydurulmuş bəhanələrlə ləngidilməsinə birdəfəlik son qoydu. Ağ Evdəki üç liderin görüşü bu münaqişəli regionda uzun müddətli sülhün bərqərar olmasına möhkəm şərait yaratdı və digər yararsız vasitəçilərin siyasi oyunlardan kənarlaşdırılmasına səbəb oldu. Azərbaycan Prezidentinin Vaşinqtona rəsmi işgüzar səfərinin digər uğurlu diplomatik qələbəsi, ABŞ-la Strateji əməkdaşlıq Xartiyası layihəsinin hazırlanmasına başlamaq oldu.

Yenə əvvəlki müharibə probleminin çözülməsi təcrübəsinə, konkret olaraq Laokaon heykəl kompleksinə gəldikdə, bu qiymətli sənət əsəri dahi heykəltəraş Mikelancelonu da ilhamlandırmışdı. Lakin o, özü tam başqa bir Bibliya mövzusunda müraciət edərək, iri mərmər parçasından “David” heykəlini yonmuşdu. Bibliya Davidi cılız çoban oğlan, heykəltəraş Donatello isə alçaqboylu bir adam kimi təsvir etsə də, Mikelancelo sapandından atdığı daşla filistim pəhlivanı nəhəng Qoliafi məhv edən bu yəhudi gəncini insan bədəninin idealı şəklində təsvir etmişdi. Onun əzəlləri də, baxışı da coşqun ehtirasdan, düşməyə qalib gəlmək əzmindən xəbər verir. O, təkcə filistimli nəhəngə qalib gəlməmişdi, öz gələcək nəsillərinə də qəhrəmanlıq nümunəsi göstərmişdi. Təəssüf ki, XX əsrin birinci yarısında onun çoxmilyonlu nəsli arasında Hitler və onun natsismi timsalında olan müasir və daha iyrənc Qoliafa qarşı yeni kollektiv David vaxtında meydana gəlmədiyindən, dəhşətli Holokostun həyata keçirilməsi mümkün olmuşdu.

Mikelancelonun «David»i isə təkcə öz görünüşü ilə insanlığın iblislər üzərində qalib gələcəyi ümidini yaradırdı. Onun digər bir şedevri Müqəddəs Pyotr kilsəsindəki «Pyeta» heykəl kompleksidir, onda ölən İsusun cəsədini qucağında saxlayan gənc Məryəm ananın heykəltəraşlıq obrazı, ağır dərdə mübtəla olmuş qadının mənəvi əzablarına həsr olunmuş rekviyemi xatırladır. Axı o, Vatikandakı Skistin kapellasının plafonunda da insanın yaranması hadisəsini təsvir edərkən, Adəmə əlini

toxundurmaqla ona həyat bəxş edən Allahı da nurani qocanın, saqqallı kişinin obrazında canlandırmışdı.

Yunanların ənənələrə sədaqətinə gəldikdə, onlar öz qədim əcdadlarının bədii və quruculuq irsini unutmamış, onu ustalıqla inkişaf etdirmişdilər. Onların timsalında zamanların əlaqəsi daha aydın görünür.

B.e.ə. V əsrdə strateq Periklin təşəbbüsü ilə Fidinin başçılığı altında Afinanın təpəlik hissəsində yerləşən Akropolda Parfenon kimi arxitektura mükəmməlliyi yaradılmışdı. Məbəd binası sadəliyinə, simmetriyasına, dorik üslublu gözəl sütunlarına görə indiyədək dünya arxitekturası üçün əvəz olunmaz simvol və etalon rolunu oynayır. Burada çox saylı sütunlar binanın ağır damını öz üzərlərində saxlayırdı.

Göydələnlər şəhərləri bəzəyir

Son əsrlərdə isə dünyanın aparıcı dövlətlərində arxitektura daha geniş miqyasda və sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır. XX əsrin birinci yarısında Amerika Birləşmiş Ştatlarında göydələn tikililər, binalar meydana gəlmişdi. Nyu-Yorkda Rokfellerlər ailəsi ilk 70 mərtəbəli binanın tikmişdilər. Sonralar burada göydələnlərin sayı yağışdan çıxmış göbələk kimi xeyli çoxalmışdır. State Emperial building və «Kraysler» şirkətinin uca binaları şəhəri arxitektura yenilikləri ilə zənginləşdirmişdir. Əsrin sonunda Ümumdünya Ticarət Mərkəzinin 100 mərtəbəli iki binası, onları amerikanlar «Tvin» - «Ekiz» adlandırırdılar, tikilmişdi və 2001-ci ilin 11 sentyabrında Üsamə ben Ladenin vəhşi vandalları təyyarəni binalara çırpmaqla onları uçurmuş, 3 minə qədər insan tələfatı baş vermişdi. Göydələnlərin rəmzinə çevrilmiş bu unikal binalar terrorizmin basqını ilə bir andaca məhv edilmişdi.

Sonra dünyanın digər şəhərlərində də səmaya ucaldılan binaların sayı çoxalmışdır. Çikaqoda, Kuala-Lumpurda, Honkonqda, Dubayda, Şanxayda, Parisin Defans rayonunda göydələnlər kompleksi meydana gəldi. Lakin bu şəhərlərin heç biri göydələnlərin miriad bolluğuna görə Nyu-Yorkla müqayisə edilə bilməz. Bu şəhəri göydələnlər cəngəlliyi, başqa ağaclardan daha böyük hündürlüyü ilə seçilən sekvoya meşəsi adlandırmaq olar.

Uca binaların tikintisi ideyasının təntənəsinə yaxın ki, XIX əsrin sonunda Parisdə səmanı fəth etməyə çalışan Eyfel qülləsi möhkəm təkan vermişdi. Bu təcrübə əvvəllər mövcud olan ehtiyatlılığı və qorxunu aradan qaldırmış, göydələnlər tikmək dəbi meydana gəlmişdi. Əvvəllər bu sahədəki müəyyən irəliləyişlərə nail olmuş qotika üslubu nümunələri artıq arxada qalmışdı, beton və şüşənin sintezindən göylərə ucalan çox sayda binalar şəhərlərin tanışlıq atributuna çevrilmişdi. Dubaydakı Burc əl- Xəlifə binası 828 metr hündürlüyündə olmaqla, XXI əsrdə yaranmış, 4,5 min əvvəl tikilmiş piramidanın hündürlüyünün şöhrətini də arxada qoymuşdur. Dubay yarım əsrdən az müddətdə meydana gələn göydələnləri ilə fəxr edə bilər.

Uca binalar şəhərlərdə torpaq qıtlığının qarşısını almaq vəzifəsinə xidmət göstərmişdi. Nisbətən kiçik ərazidə böyük yaşayış sahəsinə malik olan binalar, mənzil probleminin həllində də mühüm rol oynamışdır. Onlar həm də texniki yeniliklərin yaradılması ilə müşayiət olunmuşdur. 20-ci mərtəbədə havanı dəyişmək üçün açılan pəncərələr küləyin sərt təsiri ilə qırıldığından, kondisionerlər kəşf edilmiş və onlar təkcə göydələnlərdəki deyil, tropik ölkələrdəki digər mənzillərin də istidən xilas edilməsində mühüm rol oynamışdır.

Əlbəttə, arxitekturala, tikinti sahəsində yeniliklər sürətlə gedən təkamül dəyişikliklərinin nəticələrindən biri hesab edilməlidir. Ənənəyə bağlılıq da heç də mühafizəçi mövqeyinə çevrilib, keçmişin əsarətinə düşməməlidir. İnsan ağı və istedadı daim özünü yeniliklərdə daha çox nümayiş etdirir. Lakin hər bir tətbiq olunan yenilik, onun yaradıcısından ciddi məsuliyyət tələb etməklə, təhlükəsizlik qaydalarının da daha ciddi şəkildə həyata keçirilməsinə təminat verməlidir.

Yeniliyin bariz nümunəsi olan göydələnlər, onların tikintisində texniki tələblərə ciddi riayət edilməsini irəli sürür. Layihədə, tikintidə, material seçimində kiçik bir səhv ağır nəticələrə, hətta fəlakətə gətirib çıxara bilər. Göydələn yaşayış binası onun mənzillərində daimi və müvəqqəti (otellər nəzərdə tutulur) yaşayan sakinlərə təkcə rahat deyil, həm də tam təhlükəsiz yaşayış şəraiti vəd etməlidir. Bu şərtə əməl edilməməsi faciələrlə nəticələnə bilər.

Amerikalıların Hollivudda çəkdikləri «Cəhənnəm səması» filmi bir 100 mərtəbəli binanın timsalında azacıq səhlənkarlığın, qənaət xatirinə vacib texniki şərtlərin pozulmasının dəhşətli nəticəsinə həsr olunmuşdur. Bir varlı adam tikdirdiyi bu binanın açılışına şəhərin ən nüfuzlu sakinlərinin dəvət etmiş, böyük musiqili ziyafət təşkil etmişdi. Az sonra işıqlar söndü və binada yanğın başlandı. Son

mərtəbədə keçirilən mərasimin iştirakçılarını xilas etmək vəzifəsi meydana çıxdı, binada artıq lift işləmirdi, pilləkənlər dağılmışdı, adamlar alov içərisində yana bilərdi. Yalnız helikopterlərin köməyi ilə mərasim iştirakçılarının bir hissəsini oradan köçürmək mümkün oldu. İnsan tələfatı baş verməklə yanaşı, onu tikdirən adama olduqca ağır maddi ziyan dəydi. Lakin bu fəlakət onun öz günahı üzündən baş vermişdi, nəhəng binanın elektrik sistemində layihə üzrə daha yoğun kabellərdən istifadə edilməsi əvəzinə, sifarişçi tikintidə ən kəsiyi nisbətən dar olan kabellərdən istifadə edilməsini tələb etmiş və podratçı da onunla razılaşmalı olmuşdu. Binaya elektrik cərəyanı veriləndə, kabellər gərginliyə davam gətirməyərək partlamış və yanğın əmələ gəlmişdi. Qısa müddətdə onu tikdirənin qürur mənbəyi olan göydələn dağıntılar zonasına çevrildi.

Film belə tikintinin apararlara həyəcan təbili çaldırmaqla, onlarda başlanğıcdan daha ehtiyatlı davranmağı məsləhət görür. Binanın böyük ucalığı onu cəhənnəm məkanına çevirməməlidir. Film həm də yanğın təhlükəsi ilə mübarizənin çətinliyini yada salır və belə qənaəti vurğulayır ki, yalnız yeddi mərtəbədə yanğını söndürmək mümkün olur, ondan hündürlükdə yanğın insanın mübarizə tədbirlərinə tabe olmayıb, özünün dəhşətli fəlakətini yaradır.

Romalıların tətbiq etdikləri innovasiyalara gəldikdə, betonun icadından sonra şüşədən istifadə etmələri də, binaların tikintisində böyük irəliləyiş hesab edilməlidir. Görünür, romalılar yaxşı inşaatçı olmaqla yanaşı, həm də fərasətli ixtiraçılar imişlər, onlar tikinti işini xeyri irəli aparmışdılar.

Şüşə də, metal da geniş yayılan tikinti materialı kimi böyük rol oynamağa başladı. Şüşə olmasaydı, ağırlığı xeyli artan göydənlər tikintisi mövcud olmazdı. Şüşə təkcə Günəş işığını mənzilin və ya binanın örtülü hissəsinə buraxmaqla kifayətlənməyib, ətrafındakı tikililəri də güzgü kimi özündə əks etdirir. Yeni arxitekturalarda şüşədən həm də gözəllik amili kimi istifadə olunur.

Təəccüblü görünsə də, şüşədən pəncərəsi olmayan bina da nadir xarakter daşısa da, arxitekturalarda novatorluq timsalı kimi mövcuddur. Meksikanın, şəhərin kənarındakı Muxtar Universitet kompleksinin ərazisində uca kitabxana binası pəncərəsizdir, çünki xalçaya bürünmüş kimi, onun divarları muallarla bəzənmişdir. Meksikalıların muallara, Dieqo, Orosko, Sikeyros rəssamlıq sənətinə vurğunluğu belə istifadə imkanını da meydana gətirmişdir.

Romalıların ilk olaraq şüşədən istifadə etməsi təcrübəsi, vulkanın püskürməsi nəticəsində məhv olmuş Herkulanum şəhərinin yaşayış evlərində onun geniş tətbiqi, burada aparılan qazıntı işləri vaxtı məlum olmuşdur.

Qədim yunanların yaratdığı ənənə arxitektura marmərdən istifadə olunmasına da böyük təsir göstərmişdir. Yunanların və romalıların qədim amfiteatr və teatr binalarında marmərdən geniş istifadə edilmişdir. Təəssüf ki, bəzi barbar şəhərlilər tikililərin marmərini və daşını sökərək, öz şəxsi binalarının tikintisində istifadə etmişdilər. Romada zərb-məsələ çevrilmiş «Romanı barbarlar deyil, Barberini ailəsi dağıtmışdır» kəlməsi öz maraqları naminə bəzi adamların vandallıqla məşğul olduqlarından xəbər verir.

Yunan və Roma irsi müasir arxitektura üslubu olan neoklassisizmdə öz əksini tapır. Arxitektorlar bu təcrübədən ustalıqla istifadə edərək, onu xeyli inkişaf etdirmişdilər. Bu, bir daha göstərir ki, qədim irs heç vaxt unudulmur, yaradıcılıq fəaliyyəti üçün geniş üfüqlər açır. Onlar heç də kor-koranə hərəkət etmir, mexaniki qaydada təkrarlamağa yol verməyib, irsdən əxz etdiklərini bir qədər dəyişdirib, müasirləşdirilmiş şəkildə, yenidən həyata gətirirlər.

Diqqət verilsə, müasir göydələnlər Misirdəki qədim piramidaları, stadionlar Romadakı Kolizeyi, Vaşinqtondakı Ağ Ev binası ilə Parfenonu yada salır. Axırının təsir gücü çox böyük olduğundan, yeni amerikan milləti dövlətin siyasi quruluşunda Afina demokratiyasından da çox şeyi əxz etdiyini nəzərə alaraq, dövlət dilinin qəbul edilməsində qədim yunan dilinin tətbiqini də mümkün hesab etmişdi. Ölkənin çox da olmayan yeni məskunlarının əsas ünsiyyət vasitəsi isə, onda danışanların çoxluğuna görə ingilis dili idi. Səsvərmə hansı dilin – qədim yunan və ya ingilis dilinin seçilməsinə qərar verməli idi. İngilis dili yalnız 2 səs çoxluğu ilə qalib gəlib, dövlət dilinə çevrildi. Nəticə başqa cür olsaydı, yeni müstəqil dövlətin vətəndaşları qədim yunan dilini öyrənib, ondan istifadəyə keçə bilərdi.

Arxitektura gəldikdə, amerikalılar neoklassisizmə üstünlük vermək yolunu tutdular. Bu üslub başqa şəhərlərdə də öz təsirli əksini tapdı. Londondakı Bükinqem sarayı da neoklassisizmin nümunəsi sayıla bilər.

Son 40-50 il ərzində Çində şəhərlər xeyli böyümüş, onlarda saysız-hesabsız göydələnlər meydana gəlmişdir. Ölkədə yeni şəhərlər də salınmışdır. 1981-ci ildə Honkonq yaxınlığındakı dəniz sahilində iki balıqçı koması olduğu halda, Den Syao-pinin təşəbbüsü ilə burada salınmış şəhərdə 10 il sonra 2 milyon əhali yaşayırdı.

Həmin Şenjen şəhəri həm də ölkədə ilk yeni iqtisadi zona olmaqla yanaşı, öz göydələnləri, 50 mərtəbəli binaları ilə məşhurlaşdı. Sonralar Şanxay şəhərində dənizdən alınan ərazi hesabına böyük göydələnlər rayonu meydana gəldi. Şenjenin yaxınlığındakı Quancjou şəhəri də köhnə libasını dəyişib, çox uca binalar meqapolisinə çevrildi.

Pekin də novatorluq yarışında paytaxt kimi öz nüfuzunu qoruyub saxlayır. 2008-ci ildəki yay Olimpiya oyunlarının keçirilməsi üçün əsas stadion kimi «Quş yuvası» adlanan müasir tikinti meydana gəldi. Onun tikinti materiallarının ağırlığı binanı torpağa çökdürsə, bu yenilik dağılıb, məhv ola bilərdi. Sınağın nəticəsi hesablamalara uyğun gəldi və yerə batma müəyyən həddə dayanmaqla, stadionun tikintisini uğurlu etdi. Ona görə də Olimpiya oyunlarının açılış və bağlanma mərasimləri həmin yeni stadionda keçirildi.

Yeni şəhərlər dünyanın digər ölkələrində də meydana gəldi. ABŞ-ın Nevada ştatında, səhra ərazisində təkcə kazinoları ilə deyil, həm də keçmişin arxitektura incilərini yenidən həyata gətirməklə məşhurlaşan gözəl Las Veqas şəhəri yarandı. Braziliyada XX əsrin ikinci yarısında ölkənin paytaxtını Rio de Janeyrodan köçürmək, yeni paytaxt şəhəri tikmək qərara alındı. Məşhur arxitektör Oskar Nimeyerin başçılığı ilə bu Braziliya şəhərinin layihəsi, orada gələcəkdən xəbər verən ictimai binaların yaranması ilə nəticələndi. Bu binalar elə bil ki, kosmik məkanın təzahürlərini təqlid edirdi. Buna təəccüblənmək də düzgün deyildir, axı yunan mədəniyyəti də yeni olmaqla, həm də kosmopolit xarakter daşımışdı.

Müasir arxitekturalarda bəzi üslub cərəyanları yaradıcılıq nümunəsi kimi futuristik xarakter daşıyır. Bir sıra tikililər öz formatına və quruluşuna görə gələcəyə istiqamətlənmiş baxışın nəticəsi hesab oluna bilər. Brüsseldəki «Atomium» adlı iri metal şarların oxlarla birləşdiyi qərribə tikilidə molekulun quruluşu əks etdirilmişdir. Yaxud, Sidneydəki Opera teatrının binası okeanda üzən qədim gəminin yelkənlərinə bənzəyir. Futuristik tikililər öz sələflərindən əsaslı sürətdə fərqlənməklə, arxitekturalarda tətbiq edilən yeni formalardan xəbər verir.

İdman sarayları böyük həcmrlərlə yiyələnməklə, daha böyük tamaşaçı titumu ilə seçilir. Burada tək idman tədbirləri deyil, digər kütləvi mərasimlər də keçirilir. Bakının Olimpiya stadionu istifadəyə verildikdə, Avropa Olimpiya oyunlarının açılışı və bağlanmasına həsr olunmuş tədbirlər əsl nəhəng əsrarəngiz tamaşa xarakteri daşıdı və mərasim öz bədii həllinə görə əsl incəsənət əsəri nümayişinə çevrilmişdi.

Bəzi stadionlar öz bəzək imkanlarına görə, tikintidəki yeni qaydaların tətbiqi ilə əsl sənət əsəri kimi özünü göstərir. Mançesterdəki «Old Trafford» stadionunun içərisindəki tamaşaçı bölmələri olduqca rəngarəngdir, həm də bahalı müşahidə kabinetləri rahatlığı ilə saray xarakteri daşıyır. Pekinin «Quş yuvası» stadionu isə fasadının kənardan görünüşü ilə adının dəqiq seçildiyini xatırladır.

Məkan seçimi və landşaft arxitekturası

Yaradıcı arxitektor memarlığı dərinlən anlaması ilə də fərqlənməlidir. İstedadlı rəssam portret yaratmaq üçün insan bədəninin anatomiyasına yaxşı bələd olması ilə seçildiyi kimi, arxitektor da layihəsini verdiyi tikintinin ətraf mühitə yaxşı qaydada uyğun olmasını nəzərə almalıdır. Ona görə də hər bir bina üçün məkan da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Heykəl də məkanın hesabına öz bədii qiymətini təsdiq etməyə müvəffəq olur, çünki onun hansı fonda yerləşməsi heç də sadə məsələ deyildir. Geniş ərazidə təklikdə ucalan bina məkanda yaxşı görünmək üçün düzgün həll yolunun seçilməsinə borcludur. Paytaxtımızda 1990-cı illərdə geniş açıq məkanda tikilmiş uca mərtəbəli otelin pəncərələri kiçik olduğundan, quş yuvası təsəvvürünü yaradır.

Arxitektor, memar öz yaradıcılığı ilə xalqın zövqünü tərbiyə etməyə çalışmalıdır. Ənənəyə sadiqlik heç də onun köləsi olmaq mənasını verməməlidir. Şərq arxitektura elementlərinə seçim qaydasında müraciət edilməlidir, hər binada onu tətbiq etmək mühafizəkarlıq nümunəsi olmaqla, zövqü daşılaşdırmaq istəyindən xəbər verir. Yalnız həqiqi istedadın bəhrəsi olan binalar, məbədlər zamanın mənəvi eroziyasına da məhəl qoymayaraq, öz həqiqi sənət əsəri mənsubluğuna aid edildiyini qoruyub saxlamalıdır. Axı dövrlər dəyişdikcə, zövqlər də düzəlişlərə uğrayır. Arxitektor, dahilərdən ibrət götürərək özünə hakim kəsilən ideyanı ustalıqla reallaşdırmağı bacarmalıdır, primitiv zövqə malik olanların inkarından, tənqidindən qorxmamalıdır. Qorxaq təbiətli, özünə güvənməyən adam arxitektura kimi yeniliyə, novatorluğa can atan sahədə işləməməlidir. Bu həm də o deməkdir ki, üslublar kor-koranə seçilməməlidir, əcnəbi təsirlərin qəbulu musiqidə olan kimi kakafoniyaya gəlib çıxmamalıdır.

Müstəmləkə Anqolasının paytaxtı Luanda şəhərini yenidən salarkən Portuqaliya hakim dairələri Avropa paytaxtlarının məşhur küçələrini burada yaratmaqla, şəhərə gözəllik vermişdilər. Yaxud Amsterdamın bol saydakı kanallarına

görə Şimalın Venetsiyası sayılması, heç də onun nüfuzuna xələl gətirmir. XXI əsrdə böyüyən arxitektura, öz incilərindən bəhrələnməklə, cazibədarlıq xüsusiyyətlərini xeyli artırabilmişdir. Qız qalasından sonra doğma şəhərimizin ikinci və yeni simvoluna çevrilən Alov qüllələri, Heydər Əliyev memorialı şəhərə əlavə gözəllik vermişdir.

Parklar, bağlar landşaft arxitekturasına daxil olmaqla, şəhərin mənzərəsinə harmonik xarakter verir. Park arxitekturası İngiltərədə, Fransada və Yaponiyada daha çox inkişaf etmişdir və onlar həmin ölkədəki şəhərlərə gözəllik verməklə yanaşı, sakinlərin istirahətinə şərait yaradır.

Yapon bağı avropalılarınkindən tam fərqlidir. Onlar özləri də bağ sənətini Orta əsrlər Çindən götürmüşdülər. Belə bağın gözəlliyi dörd element hesabına əldə edilir, bunlar su, yerin relyefi, yaşıl bitki və arxitektura qaydasındakı tərtibatdır. Su gölməçəsi oval şəklində olmalıdır. Suyun özü elə şəffaf olmalıdır ki, onda gölməçənin sahililə yanaşı, adacıq da aydın əks olunsun. Sahili isə salxım söyüd ağacları bəzəyir. Adacıq isə süni qaydada üst-üstə yığılmış daşlardan ibarət olan tökmə təpəcikdir. Bitkilərə ağaclar daxildir, burada yalnız həmişəyaşıl ağaclar olmalıdır, ona görə də bağın rəng cazibədarlığı olduqca kasad görünür. Şam ağacının tünd yaşıllığı, sarı rəngə çalan qum, şəffaf su, mamırla örtülmüş boz daşların mənzərəsi bağı harmoniya simvoluna çevirir. Çin bağlarındakı göllərdə çiçək açan lotos gülü suyun səthini örtür. Avropa bağları isə paytaxtımızda da tətbiq edildiyindən, onlar haqqında geniş danışmağa ehtiyac yoxdur.

Hələ qədim dövrlərdə arxitekturların əməyinə yüksək qiymət verilirdi: Bunu əsas götürərək qədim dünya özünün yeddi möcüzəsini ayrıca qeyd etmişdi. Onlar qədim Misir piramidaları, Efesdəki Artemida məbədi, Halikarnasdakı Mavzoley, əslində Nabuhodonosorun saldıdığı, lakin səhvən adı dəyişdirilmiş Semiramida asılı bağları, Olimpdəki Zevs heykəli və Rodosdakı Gelios (Rodos Kolossu) heykəli və Aleksandriyadakı Faros adasındakı Mayak daxildir. Bu abidələr b.e.ə. III minillikdən həmin eradakı III əsrə qədər olan dövrdə yaradılmışdır. Təəssüf ki, onlardan yalnız Misir piramidaları bizim dövrümüzə gəlib çıxmışdır. İndiki dövrdə bəzi tikililərin də, məsələn, kosmosdan aydın görünən Böyük Çin səddinin də möcüzələr siyahısına salınması təklif olunur.

Deməli, insan ağılı və istedadı hələ 5 min il bundan əvvəldən öz miqyasını göstərən süni varlıqlar yaratmış, onlardan bəziləri qədim dünya tərəfindən möcüzə kimi qiymətləndirilmişdir. Müasir dünya da, məhz belə möhkəm təməl üzərində qurulmuşdur.

Arxitektura, onun müəlliflərinin yaradıcı istedadı hesabına meydana gəlmiş, inkişaf etmiş, şəhərləri ağlasığmayan tikililərlə zənginləşdirmişdir. Ona görə də öz layihələri ilə şəhərləri gözəlləşdirən arxitektorlara daim layiq olduqları ehtiram bəslənməlidir. Əsərləri ideologiyaya xidmət edən və çoxdan unudulan şairlərin, romançıların adı hər cür əbədləşdirildiyi halda, onlardan daha çox inkişafa xidmət edən bu insanların zəhməti lazımınca qiymətləndirilməmişdir. Mexikoda böyük bir kvartaldakı küçələr dünyanın məşhur filosoflarının və yazıçılarının adları ilə adlanmışdır. Təəssüf ki, arxitektorlar həmin şərəfə nail olmamışdılar. Şəhərimizin mərkəzi prospektləri xalqımızı tanıdan müğənnilərin adını daşıyır, ömrünü yaradıcılığa həsr etmiş memarlar isə unutulmuş dənizin sularında batmışlar.

Arxitektor öz ilhamı ilə gözəllik timsalı yaratdığına görə şair sayılmalıdır, o, öz poeziyasının daşlarda, tikilən sənət əsərlərində yazmış, yaradıcılığını insanların yaşadıkları və qürur duyduqları şəhərlərə həsr etmişlər. Memarların zəhməti, yaratdıqları zamanın kölgəsində qala bilər, lakin onların yaradıcılığı mükəmməllikdən xəbər verirsə, heç vaxt gərəksiz sətirə, makulaturaya çevrilir, onun dəsti- xətti zaman keçsə də, öz əhəmiyyətini itirmir. Gözəlliyi, abadlığı qiymətləndirənlər, onlara həsr olunmuş himn bəstələməlidirlər. Arxitektora bəlkə də heykəl lazım deyildir, çünki o, öz əsərləri ilə özünü abidəyə çevirmişdir.

Bakının keçmişi və bu günü

Bakının yaşayış məntəqəsi kimi bizim eramızın V əsrində meydana gəldiyi güman edilir, XVIII əsrdən isə şəhər Bakı xanlığının paytaxtı olmuşdur. Şəhərin ilk arxitektura incisi bizim dövrümüzdə gəlib çıxmış Qız qalasıdır. XII əsrdə tikilmiş bu uca qala fasadının qeyri-adiliyi ilə, silindir formalı güclü həcmi ilə seçilir. Onun tikilməsi məqsədi barədə bir sıra versiyalar, hətta bayağı və milli mentalitetimizə yad olan səbəblər də irəli sürülür. Sonralar Şirvanşahlar saray kompleksi meydana gəlmişdir. Şirvan sülaləsinin feodal hökmranlığı titulunu alan Şirvanşahlar 799-cu ildən başlayaraq, 7,5 əsr ərzində bu əraziləri idarə etmişdir. İçəri şəhər adlanan bu ərazidəki üç həyət Divanxana, Məscid binası, Şərq darvazası kimi tikililərdən

ibarətdir. 1435-ci ildən başlayaraq 150 il ərzində tikilən bu ansamblı uca və enli daş divarlar əhatə edir, onların oyuq tipli ucları kənardan diqqəti cəlb edir.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Bakıda neft istehsalının sürətlə inkişafı şəhərin böyüməsinə də öz təsirini göstərmişdir. 1904-cü ildə polyak arxitektoru tərəfindən indiki Bakı meriyasının inzibati binası tikilmiş, sonralar həmin küçədə barokko üslubundakı İsmailiyyə binası, daha sonra isə Filarmoniya binası meydana gəlmişdi. Cənubi-şərq tərəfdə Hacı Zeynalabdin Tağıyevin evi də daxil olmaqla, varlı ailələrin yaşayış kvartalı yaranmışdı.

Sovet dövrünün əvvəllərində Proletkultun təsiri altında modern üslubunda Azərnəşrin iri dəyirmi pəncərələri olan binası tikilmişdi, sonralar isə şəhəri gözəlləşdirən eklektik üslubdakı Nizami kinoteatrı və dəniz kənarında yerləşən və qəsri andıran Hökumət evi binaları tikilmişdir.

Bakı yuxarı zonadakı təpələrdə və dənizə enən düzənliklərdə tikilərək böyümüşdür. Təbii landşaft şəhərin mənzərəsini əlavə cazibədarlıq verir. Bakının Qərblə Şərqin sintezi hesab edirlər.

Şəhər XX əsrin 70-ci illərinə qədər əsasən yaşıllıqdan məhrum idi. Mənzərə heç də yaxşı deyildi. Rus klassiki Maksim Qorki əsrin əvvəlində şəhərdəki mazutlu gölməçələri cəhənnəmin dəhşətli mənzərəsinə bənzətmişdi. Şair Vladimir Mayakovski isə Bakıda olarkən, burada iki cüt bir tək yarpağın olduğunu qeyd etməklə, şəhəri yaşıllıqsız səhra məkanı kimi qəbul etmişdi. Onlar bir əsr sonra şəhərə qədəm bassaydılar, gözlərinə inanmazdı, şəhəri neqativ qaydada təsvir etdiklərinə də hökmən peşman olardılar. Bibi Həbət tərəfə gedəndə, üfunət yayan son mazut gölməçələrinin yerində iri Bayraq meydanı yaradılmışdır. Şəhərin ərazisində böyük xərc çəkilməsi hesabına mazutlu gölməçələrin hamısı yoxa çıxmışdır.

Şəhər artıq öz yaşıllığının nisbətən bolluğu ilə də öyünə bilər, bəzi rayonlar əllə salınmış meşələrə bənzəyir. Bakı köhnə cəhra libasını yeni, əsl Bahar libasına dəyişdirmişdir. Müasir Sandro Bottiçelli olsaydı, istedadı hesabına Bakımızın nəcib mənzərəsini, öz ilhamlı yaradıcılığı ilə bu dəfə heç də mifik deyil, XXI əsrə məxsus olan real ikinci “Primovera” kimi təsvir edərdi.

Əslində köhnə rus ziyalıları şişirdilmiş, hiperbolzə edilmiş şəkildə də olsa, gerçəkliyi təsvir etməyə cəhd etmişdilər, onlarda qərəz hissi yox idi. Xalqımız və ölkəmiz barədə heç də neqativ deyil, yalnız öz yaxşı münasibətlərini ifadə etməyə çalışırdılar. Müasir rus şovinizminin təbliğatçıları isə paytaxtımıza, bütün xalqımızın ünvanına lənət yağdırdıqları kimi, nifrət bəsləmələri ilə seçilirlər. Həddi aşıb, hətta Bakını rus şəhəri adlandırırlar. XX əsrin əvvəllərində neft istehsalının fəvvarə

şəklində inkişafı, çoxlarını bura, yeni El Dorado kimi özünə cəlb etmişdi. Ruslar isə əsasən Bakıya aclıqdan xilas olmaq üçün üz tutmuşdular. Görkəmli opera müğnisi Fyodor Şalyapin öz xatirələrində məhz Bakıda aclıqla vidalaşdığını qeyd edir. Həqiqətən də Bakı əsl “çörək şəhəri” idi. Ac immiqrantların, şəhəri özlərininki adlandırması yalnız gülüş doğura bilər. Neft mədənlərindəki iranlı dartayçılar da, arzuladıqları çörəyi tapdıqları bu şəhəri, şimaldan gələnlərin iyrənc təbliğat timsalını təkrar edərək, elə həmin qaydada özlərininki adlandırıla bilərdilər. Həyasızlıq qızıışdıqda, hədd tanımır.

Paradoks ondadır ki, dünyanın iri şəhərlərini neftlə qan arteriyaları kimi təmin edən Bakı çoxlarını varlandırırdığı halda, özü abadlıq cəhətdən kasıb olaraq qalırdı. 1905-ci ildə bu şəhər dünya neftinin 50 faizini istehsal edirdi, lakin özü çox ləng inkişaf edirdi. Hətta əsrin ortalarında əsən sərt külək tozu, qumu adamın gözüne doldururdu. İqlim sərbəst qaydada yaşıllığın artmasına imkan vermirdi, su qıtlığı isə belə xoşagəlməyən vəziyyətin əsas səbəbi idi. Respublika rəhbərliyinin səyi ilə 1970-ci illərdə Kürdən iri kəmərlərlə su gətirildikdən sonra şəhərin yaşıllaşdırılması böyük vüsət götürdü. Əhali də yaşadıqları uca mərtəbəli binaları yaşıllığa qərq etmək işində yaxından iştirak etdi. XXI əsrin başlanğıcında isə şəhərin baş planına əsasən bir neçə park salındı, köhnələr də əsaslı surətdə böyüdüldü.

Həqiqətən də, XX əsrin son rübündən başlayaraq paytaxtda yaşıllaşdırma böyük vüsət götürdü, əvvəlki səhra şəhərini andıran səhnədən əsər-ələmət qalmadı. Lakin bu xoş niyyətli proses nöqsansız da ötüşmədi. 1990-cı illərdə restoranların bağlara və parklara orda hücumunu xatırladan basqını baş verdi. Toxunulmazlığı müqəddəs hesab edilən Botanika bağında, həmçinin Zabitlər bağında restoranlar meydana gəldi. Zeytun bağı restoranın ağuşunda boğulmağa başladı. Qarabağa bəslənən həsrət hissləri başqa qərribə bir səmtə yönələrək, onun məşhur nöqtələrinin adları altında, bağlarda və parklarda restoranlar yarandı. Mədəni razı salmağa yönəlmiş qayğıya istiqamətlənmiş obyektlər Dənizkənarı bulvarın sahəsinə də ayaq açdı. Yaxşı ki, bu zərərli fəaliyyətin davam etdirilməsinə yol verilmədi və bəzi bağlar öz bəkarətini qoruyub saxlaya bildi.

XXI əsrin ilk onilliklərində Bakı təkcə ağılasığmayan qaydada böyüməmiş, abadlaşdırılmamışdır, həm də xeyli dərəcədə yaşıllığa bürünmüşdür. Basin və Sovetski küçələrindəki alçaq hündürlükdəki evlər söküldükədən sonra, bu böyük ərazilərdə yeni bağlar salınmışdır. Mərkəzi park yaşıllığı ilə keçmişin yeknəsəng səhnəsini yaddan çıxarmışdır. Qış bulvarı isə abad Fəvvarələr meydanı ilə birlikdə şəhərlilərin qismən əlavə gəzinti yerinə çevrilmişdir. Atatürk parkında çoxlu ağaclar

və kollar əkilmiş, bu geniş sahə əsl istirahət zonası xarakterinə yiyələnmişdir. Sahil bağı da yaşıllığı və yüksək təmizliyi ilə diqqəti cəlb edir. Dənizkənarı bulvar özünün hər iki qurtaracağında xeyli genişlənmiş, əvvəlki daş bolluğundan xilas olunaraq, böyük yaşıl vahəyə- oazisə çevrilmişdir. Onun azarkeşləri burada idman gəzintisindən və istirahətdən həzz alırlar. Digər bağlarda da sadə idman avadanlıqları quraşdırılmış, uşaqlar üçün əyləncə mərkəzləri yaradılmışdır. Bu dəyişikliklərə həqiqətən ürəkdən sevinmək olar.

Son 25 ildə Bakının ümumi görkəmi də əsaslı dəyişikliklərlə müşayiət olundu. Şəhərdə 30-40 mərtəbəli göydələnlər ucaldı. Heydər Əliyev prospekti müxtəlif üslublarda və formalarda tikilmiş uca inzibati binaların sərgisinə çevrildi. Dəniz kənarında da yeni formalı ictimai binalar, otellər meydana gəldi. Şəhərin şərq tərəfdən girəcəyini Olimpiya stadionu bəzədi. Dağüstü zonada isə tikilmiş üç Alov qülləsi şəhərin köhnə simvolunu inkar etməməklə, yeni simvola çevrildi. Şəhərin böyük miqyasda abadlaşmasında, gözəlləşməsində, arxitektura cəhətdən zənginləşməsində, bu mühüm siyasətə də şəxsən başçılıq edən respublika Prezidentinin iti zövqü, novatorluq hissi, iradəsi və öz xəttini davam etdirmək səyi bu ürəkaçan metamorfozaların yaranmasında heç də az rol oynamadı.

Təəssüf ki, son dövrlərdə tikilmiş çoxmərtəbəli yaşayış binaları arxitektura rəngarəngliyinə malik olmadığına görə, qələbdən çıxmış tikililər xarakteri daşıyır. Hansı ki, yaradıcı iş layihəyə düzəlişlər versəydi, şəhərin görkəmi yaxşılığa doğru daha da dəyişərdi. Lakin şəhər əhalisinin mənzilə olan ehtiyacı ön plana çəkildiyindən, həm də sifarişçilərin və podratçıların maddi marağı arxitektura prinsiplərinin kölgədə qoyduğundan, şəhər birtipli görünən göydələn yaşayış binalarının toplumuna çevrildi.

Əlbəttə, belə nöqsanlar öz təsirini göstərsə də, Bakı bütövlükdə son onilliklərdə xeyli böyüdü, abadlaşdı və müasir libasa büründü. Şəhərə gələn turistlər onun heyratə səbəb olan tikililərini dünyanın məşhur şəhərlərinin yadda qalan inciləri ilə müqayisə edirlər.

Böyüyən və inkişaf edən Bakı problemlərlə də üzləşməli oldu. Şəhərdə vaxtilə faytonların hərəkəti üçün dar küçələr salındığından, avtomobillərin artımı və hərəkətin intensivliyi çox sayda tıxaclar yaranmasına səbəb oldu. Bir vaxtlar tikilən estakadalar müəyyən fayda versələr də, bütövlükdə problemin həllini mümkün edə bilmədi.

Bakı son vaxtlar yalnız inkişafdan yaranan nöqsanlarla mübarizə aparmalı olmuşdur. Sürətli inkişafın qarşısını almaq isə qətiyyən düzgün olmazdı, ona ancaq

sevinmək lazımdır. Bakı 2020-ci ildə düşmən üzərində böyük qələbəni hasil edən və Zəfər bayramını təntənə ilə qeyd edən ölkənin və xalqın sevimli paytaxtdır. Şəhərin böyüməsi, abadlaşması, gözəlləşməsi, həyat üçün vacib olan yeniliklərə imza atması hər bir azərbaycanlının qürur mənbəyi olduğu kimi, dostlarımızı da sevindirir. Bakının bu günü onun xoşbəxt mövcudluğundan və gələcəkdə daha geniş üfüqlərə çatacağından xəbər verir. Gələcək nəsillər, heç şübhəsiz, bu illər həmin mühüm dəyişiklikləri həyata keçirənləri minnətdarlıq hissləri ilə yad edəcəklər. Paytaxtımız son illərdə çox gözəlləşmişdir, ölkəmizin gur iqtisadi inkişafı bu prosesin davam edəcəyinə möhkəm əminlik yaradır. Bakı mövcud sakinlər üçün olduğu kimi, gələcək nəsillərdən ötrə də, heç şübhəsiz, real qürur və iftixar mənbəyi olaraq qalacaqdır. Çünki paytaxımız, heç bir mübaligəyə yol vermədən, xalqımızın əvəzsiz sərvətidir.

Son
11.08. 2025-ci il.

Telman Orucov

Yaponiya – böyük transformasiyalar ölkəsi

Yaponiya ziddiyyətlərlə və metamorfozalarla dolu həyat yaşadı.

Yaponiya Avroasiya qitəsinin şərqdəki son qurtaracağında, Sakit okeanın qərb sahilində yerləşən adalar ölkəsidir. Bu ölkənin ərazisi Hokkaydo, Honsyu, Sikoku, Kyusyu kimi dörd böyük və digər kiçik adalardan ibarətdir. Günəş Şərqdə doğduğundan ilk olaraq bu torpaqlara öz şəfəqlərini saçır, təsadüfi deyildir ki,

Yaponiya «Gündoğan ölkə» adını daşıyır. Adalar müxtəlif relyefə və iqlimə malik olmaqla, cənubdakı tropik zonadan, şimaldakı Sibir soyuqlarının daha çox müdaxilə etdiyi ərazi ilə qurtarır. Təbiət bu adalara çox sayda dağlar, dərələr bəxş etmişdir. Yapon kəndlisi Avropadakı yunanlar kimi, əsasən, dağ yamaclarında torpaqları becərmiş, ancaq fərqli olan ərzaq bitkisini - düyü yetişdirmişdir. Yaponların inancına görə, Sintoizm dinində baş ilahə və Günəşin təcəssümü sayılan Ametarasu adaları göydən seyr etdikdə, düyü zəmilərinin yaşıllığından vəcdə gələrək, onlara, bütövlükdə Yaponiyaya xüsusi qayğı göstərmişdi.

Bu hərərətli himayəyə laqeydlik göstərən təbii qüvvələr isə ölkə ərazisini və onun sakinlərini tez-tez sınağa çəkmişdir. Odlu Qövsdə yerləşən adalar təbii fəlakətlərdən, zəlzələlərdən, tsunamilərdən, vulkan püskürməsindən mütəmadi olaraq əziyyətlərlə üzləşmişdir. Ölkədə aktivliyi ilə seçilən 40 vulkan yerləşir. Yaponlar təbiətin onlara göstərdiyi sınaqlara öyrənmişdilər, ondan elə qorxu hissi də keçirmirlər, əksinə, tikdikləri evlərini yüngül materiallardan meydana gətirdiklərindən, yanğın və uçqun vasitəsilə onlar dağıldıqda belə, onları asanlıqla bərpa etməyi bacarırdılar. Müasir yaponlar isə, şəhərlərdəki uca hündürlükdəki binaları seysmik təhlükəyə cavab verən qaydada tikməklə, zəlzələlərin vurduğu ziyanı minimuma endirməyi müvəffəq olmuşlar.

Təbiət qüvvələri ilə daim mübarizə şəraitində yaşayan yaponlar, cəmiyyətin təşkilində də ziddiyyətlərsiz ötürmüşlər. Ölkədə iri torpaq sahibləri olan lordlar, sonralar onlar daymyolara çevrilmişlər, meydana gəlmişdir. Avropadakı rıtsarlara bənzər qaydada, həm də onların mülkiyyətini silahlı müdafiə edən samuraylar silki yaranmışdır. Samuray ağasına öz sədaqəti ilə seçilirdi, onun naminə hətta həyatı ilə vidalaşmağa da hazır idi. Samuray, həm də kəndlinin əsarətdə saxlanması aləti kimi çıxış edirdi, ağasına görə ona hər cür zülm göstərməyə, hətta öldürməyə hazır idi. Yapon kəndlisi Rusiyadakı təhkimçi kəndli kimi torpaqla birlikdə alınıb-satılmasa da, adi hüquqlardan, hətta onların təbii növlərindən belə məhrum idi. Kəndlinin adı da olmurdu, o, yalnız məşğul olduğu fəaliyyət növünə uyğun gələn adı daşıyırdı. Samuraylar isə yüksək təbəqə olduğundan ada və familiyaya malik idi.

Cəmiyyətin belə quruluşu, əhalinin 85 faizini təşkil edən kəndlinin bütöv insan haqlarından kənarlaşdırılması, heç də ziddiyyətsiz ötürməydü. Daymyo adlanan lordlar da əlavə ərazi tutmaq naminə bir-biriylə rəqabət aparır, vuruşurdular. Ona görə də XVII əsrin başlanğıcına qədər ölkə vətəndaş

müharibələrindən əziyyət çəkmişdi.

Vuruşan qüvvə isə heç də torpaq sahiblərinin özü deyil, samuraylar idi. Bu mübarizənin nəticəsi kimi hərbi hakimiyyəti təcəssüm etdirən syoqunat sistemi meydana gəldi. Syoqunlar hərfi mənada, ilk hərbi komandan olmaqla, tabeliyində olan ərazilərdə yeni dövlət quruluşunun əsası olan hərbi idarəçilik münasibətlərini qurdular, həm də onlar özlərinin hakimiyyətini böyütmək naminə ölkəni birləşdirməyə can atırdılar. Bu vaxt kiçik feodallar, irilərin vassalına çevrilirdi. XIX əsrin III rübünə qədər 265 il hakimiyyətdə olan Tokuqava sülaləsi mərkəzləşmiş dövlət yaratmağa nail olmuşdu, lakin ölkədə kəndlinin istismarı dəyişmirdi, yenə əvvəlki səviyyədə qalırdı.

Göründüyü kimi, Yaponiya, baş verən böyük transformasiyalar hesabına Avropa ölkələrindən tam fərqlənir. Transformasiyalar, idarəetməyə müəyyən düzəlişlər etsə də, ümumi istismar mühitini ləğv etmirdi. Lordların, samurayların, syoqunların meydana gəlməsi heç də kəndlinin əzablı həyatını dəyişdirməmişdi.. Ona görə də Avropada Orta Əsrlər 1500-cü ildə başa çatsa da, Yaponiya onun qaranlıq labirintində hələ 2,5 əsr dolanmalı olmuşdu. Feodalizm buxovları yaponları öz caynaqlarından buraxmaq istəmirdi və bu formasiya ilə vidalaşma yalnız XIX əsrin son onilliklərində baş verdi. Buna təəccüblənmək də düzgün deyildir, çünki qonşu Rusiyada da quldarlığın başqa bir növü olan təhkimçiliyin ləğvi, Yaponiyadakı kəskin dəyişikliklərdən vur-tut 7 il əvvəl baş vermişdi.

1868-ci ildə baş verən və Meydzi Bərpası adlanan inqilab ölkədə radikal transformasiyanın baş verməsinə səbəb oldu. Feodalizm quruluşunun əsas dayaqları məhv edildi. Qərb dövlətlərinin müsbət təsiri nəticəsində, ölkənin hərtərəfli modernləşməsi işinə başlandı. Sənaye müəssisələri meydana gəldi, feodalizmin başlıca məhsulu olan samuray silki məhv edildi, təhsil almaq üçün yapon gəncləri Qərb ölkələrinin universitetlərinə göndərildi. Sənayenin diversifikasiyası isə gənc milli kadrlara böyük ehtiyac yaradırdı. Transformasiya böyük müsbət metamorfozalara, ölkənin əsl modernləşməsinə yol açsa da, mənfi təsirini də göstərməmiş qalmadı. Yaponiya bütün sahələrdə onun diqqətini cəlb edən, əslində, onu valeh edən Qərb lider dövlətlərini təqlid etməyə çalışdığından, Avropanın və ABŞ-ın müstəmləkə siyasətini də davam etdirməyə, öz imperiyasını qonşu dövlətlərin ərazisi hesabına genişləndirmək sahəsindəki niyyətini həyata keçirməyə başladı. XIX əsrin sonunda və XX əsrin ilk dekadasında Çinlə, Rusiya və Koreya ilə qalibiyyətli müharibələr apardı, çoxdankı arzusu kimi Koreyanı

özünün müstəmləkəsinə çevirdi.

Yaponiya militarizmə xüsusi diqqət verirdi, yeni tipli silahlara sahib olan müasir ordu yaratmaq qayğısına qalırdı. Burada təkcə imperialist ideyalar deyil, həm də özünü müdafiə etmək qabiliyyətinə yiyələnmək əsas götürülürdü. Qonşu Çin zəif hərbi gücə malik olduğundan «Açıq Qapı» siyasətinə güzəştə getməyə məcbur edilmiş, Avropa dövlətlərinin və ABŞ-ın ölkədə ağalığ etməsinə yol açmışdı. Yaponiya Çinin taleyini yaşamaqdan qorxurdu, ona görə də hərbi quruculuğa, hərbi- sənaye kompleksinin inkişafına, ağır xərclərə səbəb olsa da, daha böyük investisiya sərf edirdi. Ona görə də, qısa müddətdə hərbi cəhətdən dünyanın qüdrətli dövlətlərindən birinə çevrilməyi bacarmışdı.

Təəssüf ki, XX əsrin birinci yarısına yaxın müddətdə militarizm dövlətin aparıcı siyasəintə çevrildi, bunun zərərli ifadəsi kimi ordunun hökumətə təsiri, əslində təzyiqi xeyli gücləndi. 1931-ci ildə Yaponiya Çinin təbii resurslarla zəngin olan şimal əyalətini, Mancuriyanı işğal etdi, 1937-ci ildə isə Çinin cənubunda işğal ərazilərini genişləndirməyə başladı. Bütün bunlar, onun Cənubi-Şərqi Asiyanın ağası olmaq iştahını daha da gücləndirdi. 1941-ci ilin 7 dekabrında həddi aşılıb, Sakit okeanda ağalığa malik olmaq üçün, ABŞ-ın Havay adalarındakı Pyorl Harbor hərbi-dəniz bazasına ağır zərbə endirdi. ABŞ bir gün sonra, 8 dekabrda Yaponiyaya müharibə elan etdi və 4 il 10 ay davam edən müharibə Yaponiyanın qeyd-şərtsiz təslim olması ilə nəticələndi. Yaponiya Cənubi-Şərqi Asiya ölkələrində tutduqları ərazilərdən və Sakit okeandakı adalardan geri çəkilməyə məcbur oldu.

Yadellinin tarixdə Yaponiya üzərində ilk qələbəsi, ona olduqca baha başa gəldi. Onun şəhərləri tamamilə dağıdılmışdı, sənayesi məhv edilmiş, təslim şərtinə görə ordusu da buraxılmışdı. Yaponiyanın milli təhqirlə üzləşməsi, hərbi xadimlər arasında seppuku ilə, özünü intihar etmək seriyası ilə müşayiət olundu. Samurayların ləyaqəti qorumağının bu dəhşətli üsulunu, yapon hərbiçiləri də özlərinə qarşı tətbiq etdilər.

Daha böyük transformasiya isə II Dünya müharibəsindəki məğlubiyyətdən sonra baş verdi. Bunu mübaliğəsiz olaraq, Milli İntibah adlandırmaq olardı. Viran qalmış ölkə öz yaralarını sağaltmaq kimi ağır bir prosesə başladı. Qalib Birləşmiş Ştatların bu sahədə ona kömək əlini uzatması da olduqca böyük rol oynadı. Amerikalıların təzyiqi ilə Yaponiya militarizm siyasətini rədd edib, ondan

bütünlüklə uzaqlaşdı. Ölkə demokratik dövlət quruluşuna yol açan yeni Konstitusiya ilə təmin olundu. Ölkədə sənayenin və kənd təsərrüfatının bərpaşına başlandı, sənaye isə müharibə ərzində daha böyük dağıntılara məruz qalmışdı.

Dünyanın təəccübünə səbəb olan bir hadisə baş verdi, məğlubiyyətdən altı il sonra Yaponiya xarici maddi yardımını qəbul etməkdən imtina etdi. Əlavə on il sonra isə Yaponiya müharibədən əvvəlki sənaye istehsalının səviyyəsini dəfələrlə ötməklə, «yapon möcüzəsinə» imza atdı.

Yaponiya inkişaf etmiş sənaye və texnologiya ölkəsinə çevrildi, bu mühüm sahələr artıq hərbi ehtiyacları ödəmək kimi ağilsız siyasətə xidmət etməkdən bütünlüklə uzaqlaşmış, ixracın xeyli artırılmasına xidmət edən maşınqayırma və elektronika məhsullarının istehsalına keçmişdi. Qısa müddətdə robotlardan istifadə genişlənmiş, bütünlüklə kompyuter idarəetməsi ilə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələri yaradılmışdı. Ümumi iqtisadi inkişaf, müharibədən sonra dilənçi şəraitində yaşayan yaponların maddi rifahının xeyli yaxşılaşdırılmasına da səbəb olmuşdu. Sosial şəraiti yaxşılaşmış yaponlar bunun əyani ifadəsi kimi, öz ölkəsinin və dünyanın görməli yerlərini seyr etmək üçün turist səfərlərinə yollanırdılar.

Bu transformasiya həm də yapon xalqının necə böyük enerjiyə və yaradıcı ehtirasa yiyələndiyini göstərdi. Bəzi sənaye sahələrində Yaponiya Avropa ölkələrinin və ABŞ-ı ötüb keçdi. Yapon minik avtomobilləri, məişət texnikası, xüsusilə rəngli televizorlar istehsalında və ixracında öz rəqiblərini geridə qoymağı bacardı. Zəif sənayeyə malik olan ölkələrin vətəndaşları Yaponiyanın istehsal etdiyi videomaqnitofonlara və videokameralara böyük maraq göstərirdilər. Bir neçə musiqi alətini bir alətdə əvəz etməyə imkan verən sintezator icad edildi, karaoke oxumaları əyləncəsi dəbi də yenə yaponların nümunəsi hesabına dünyaya yayıldı.

Yaponiyanı fərqləndirən cəhətlər

Yaponiya, dünyanın digər ölkələrindən bir sıra mühüm cəhətlərinə görə fərqlənir. Bu fərq heç də onun təbiətinə, ərazisinin relyefinə və iqliminə görə olmayıb, birinci növbədə, əhalisinin həyat və düşüncə tərzindən, insanların dünyagörüşündən və dünyaya baxışından irəli gəlir. Yapon öz davranışı, yaşayış xüsusiyyətləri, əməksevərliyi, bu xüsusiyyətinə görə o, bal arısını və qarışqanı yada salır, qeyri-adi dərəcədə zəhmətə bağlılığı ilə əksər xalqlardan kəskin surətdə fərqlənir. Onun zövqü də, əməlləri də, demək olar ki, tam fərqlidir. Onlar vurğunluqla təbiətə sitayiş edir, təbii hadisələri ilahiləşdirməklə, hətta vaxtilə işğalçılıq niyyəti ilə ölkəyə daxil olmaq istəyən monqol ordusunu və onun tabeliyində olanları məhv edən tayfunu «Kamikadze» - «İlahi külək» adlandırmaqla, onu tam başqa şəkildə qiymətləndirməyə üstünlük vermişdilər.

Yəqin ki, buna görədir ki, yaponların öz doğma dini olan Sintoizm də, əsasən təbiətə sitayiş edilməsinə əsaslanır.

Dünyanın çox yerində yasəmən, şaftalının, ya da əriyin çiçəklənməsi ilkin yazda olduqca gözəl mənzərə yaradır. Lakin bunlardan hansısa həzz alma, heç bir xalqda xüsusi bir adət və əsl heyranlıq səviyyəsinə yüksəlmir. Bəlkə də, bu gözəllik, bəzi adamların həzzinə səbəb olsa da, kütləvi vurğunluq xarakteri daşmır və bu görünüş, heç bir vəcdə gəlmə ilə müşayiət olunmadan, asanlıqla öz əhəmiyyətini itirmiş olur. Yapon isə yabanı albalının – sakuranın çiçəklənməsindən tam ayrı şəkildə, onu məst edən, ilhamlandıran bir ləzzət alır, bu mənzərənin seyrini əsl sevinc mənbəyi hesab edir və sakuranın çiçəklənməsi ən kütləvi milli bayrama çevrilir. Ona heyranlıq bəsləməkdə heç bir yapon laqeydlik göstərmir, öz vurğun hisslərinin müxtəlif şəkillərdə ifadə edir. Xrizantemanın çiçəklənməsi də sakura səviyyəsində olmasa da, yenə neytral münasibətlə qarşılaşmır.

Yaponiyada sakuranın bəxş etdiyi bayram apreldən başlayaraq iki ay müddətində davam edir, bu da ölkə ərazisini təşkil edən adaların cənubdan, nisbətən isti iqlimdən, şimala, soyuq iqlimə qədər olan geniş məsafədə yerləşməsi

ilə əlaqədardır. Bu dövrdə adamlar öz ərazilərindəki sakura bağlarına axışır. Çiçəklənən ağacların budaqlarına, müqəddəslik qarşında olan kimi, az qala səcdə qaydasında tamaşa edirlər. Bəlkə də heç kəs öz yaxın adamına da belə həsrət ifadəli baxışlarla baxmağı bacarmır, yapon isə bağı tərk edənə qədər əsrarəngiz çiçəklərdən nəzərlərini yayındırmaq istəmir. Ona görə də, Yaponiyanın hər yerində bu ağac əkilir və ona qulluq edilir. Çiçəkləri seyr etdikdə yapon öz şəxsi dərini də unudur, ona fantastik təsir göstərən bu sevinci yaşamaqda rahatlıq tapır. Lakin bu çiçəyin də, başqalarının kimi ömrü az olur, bir neçə gündən sonra tökülməyə, əvvəlki cazibədarlığını itirməyə başlayır, ona tamaşa edənlərin sevincini də, özlərinə birillik həsrət məsafəsində məhv edirlər. Sevinc anları artıq arxada qalmışdır, lakin yapon yenə də öz arzusuna çatdığına görə qürur duyur, sakuranın çiçəklənməsi bayramında iştirak etməsinə görə özünü xoşbəxt hesab edir. Ömür ona imkan verdi ki, yenidən bu şadlıq anlarını yaşaya bilsin.

Başqa xalqlara isə, bu heyranlıq, vurğunluq baxışları yaddır. Bəziləri bu gözəlliyə heç əhəmiyyət də vermək istəmir. Yaponlar ABŞ paytaxtı Vaşinqtona 3 min sakura ağacı bağışlamışdı və onlar Patomak çayının sahillərində əkilərək, çay kənarına gözəllik vermişdi. Hər yazda sakura burada da çiçəkləyir. Lakin şəhər sakinləri bu gözəl mənzərəyə tam biganəlik göstərirlər, əlbəttə, ondan həzz alanlar da vardır, lakin bu hiss heç də kütləvi xarakter daşımır, şəhərə bayram əhval-ruhiyyəsi bəxş etmir. Axı sakura, amerikanı yaponu çevirmək gücündə deyildir, yapon əsrlər boyu bu təsirə məruz qalmış və ona laqeydlik göstərməyi milli qəbahət saymışdır.

Sakura başqa qitədə də gur çiçəkləyir, öz gözəlliyini qadın bədəninin fərqli cəhətləri kimi tam qaydada nümayiş etdirir. Lakin qürbətdəki ağac, bu mənzərəyə vurulan baxışlara, bütün ömrü boyu həsrət qalır. Amerikanları qınamaq da düzgün deyildir, axı teatr tamaşaları, klassik balet və ya ispanların flamenqo rəqsi də nə qədər gözəl olsa da, ona fantastikcəsinə vurulmaqla tamaşa edənlər də, o qədər çox deyildir.

Sakura da, yad ölkədə həm də öz heyranlığından doymayan müşahidəçisini itirməklə üzləşməli olur. Yapon zövqünü, təbiətə vurğunluq münasibətinin təkrar etmək mümkün deyildir. Əsrlər boyu xalq bu ruhda tərbiyə olunmuş, axı həm də xarici təsirlərdən ayrı şəkildə yaşamağa üstünlük vermişdir.

Yapon qadınları çiçək dəstəsi bağlamağı da bir incəsənət növü kimi qəbul edib, gəncliyindən bu sənətə yiyələnirlər. Yapon çiçək dəsti - ikebana

avropalılarınınkindən tam fərqlidir, burada kiçik quru budaq da, yarpaq da dəstə gözəllik verməyə xidmət edir. Bizdə isə çiçəyə əvvəllər buketə diqqəti artırmaq üçün, onu yaşıl yarpaqlı asparaqusla bəzəyirdilər.

Yaponların əməksevərliyi, zəhmətdən yorulmamaq hissi, inanılması çətin olan əfsanə xarakterli halların yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Yapon rəsmi iş günündən artıq işləməyi özünün borcu hesab edir və bir an da olsun bu borcu unutmaq istəmir. Bəzi şirkətlər işçilərinin səhhətinə qayğı göstərmək məqsədilə, müxtəlif yollarla iş günündən artıq işləməyə mane olmağa çalışırlar. Lakin işçilər bu qadağaları pozmağı, artıq işləməyi davam etdirmək kimi öz adətlərinə sadıq qaldıqlarını göstərirlər. Gərgin əmək, müvafiq pəhrizə əməl etməklə yaponun kökəlməsinə, əvvəl-axır fiqurasını itirməsinə də imkan vermir. Yaşlı yapon da bədən quruluşuna görə cavan adamlardan fərqlənmir. Ədalət naminə, bunu çinlilər və koreyalılar barədə də demək olar. Təkcə sumo güləşçiləri bu məsələdə yaponlar arasında istisna təşkil edirlər, onların çəkisi iki sentnerə çatır, boyları da çox hündür olur. Sumo güləşçiləri Yaponiyada böyük populyarlıq qazanırlar. Onların azarkeşləri qələbə çalmaq üçün iri məbləğdə pul mükafatı təyin edir və güləş başa çatdıqda hakim iri məbləğləri qalibə təqdim edir. Ona görə də sumo güləşçiləri həm də varlı adamlar kimi tanınırlar. Qızlar da sumo güləşçiləri ilə ailə qurmağa can atırlar. Bu şamın cazibədar işığına digər pərvanələr də – Monqolustandan, Gürcüstandan olan güləşçilər də gəlirlər.

Əməksevərliyin milli xüsusiyyətə çevrilməsinə, bəlkə də tarix boyu yaponların əkinçiliklə məşğul olması səbəb olmuşdur. Axı düyünü əkmək, becərmək, biçmək ağır zəhmət tələb edir. Bu zəhmətə bağlılıq, bütöv nəsillərə öz təsirini göstərmişdir. Müasir bürokratların, məmurların işə vurğunluğu da öz köklərini əcdadlardan, valideynlərdən götürür. Təkcə sadə məmurlar deyil, böyük vəzifə sahibləri də özlərini bütünlüklə işə həsr etmələri ilə seçilirlər. Onlar da iş günündən sonra kabinetdə qalıb, işləməklə məşğul olurlar. Lakin belə ağır zəhmət, səhhətə mənfi təsir göstərməmiş qalmır. Bu mənada onlar ana qarışqaya xidmət edən qulluqçu növləri yada salırlar. Onlar o qədər canfəşanlıqla xidmət göstərirlər ki, özlərinin hətta qidalanma ehtiyaclarını unutduqlarından, ac qalmaq hesabına, az keçməmiş ölürlər.

Yapon da öz təbiətindən irəli gələn qaydalara, milli adətinə sədaqətsizlik göstərə bilmir. Hətta Yaponiyanın Əmək naziri uzun müddət iş günündən əlavə işlədiyinə görə, kabinetində ölməklə həyatı tərk etmişdi. Bu itki, nə qədər ağır olsa

da, nazirin belə həlak olması faktı, Vətənə xidmətin parlaq nümunələrindən biri hesab edilə bilər.

Yaponlar gigiyenaya da, şəxsi təmizliyə də olduqca böyük diqqət verirlər. Onlar hər gün çimməyə adət etmişlər.

Qaynar su ilə dolu furoya ailə üzvlərinin hamısı növbə ilə girməmişdən əvvəl duş qəbul edib, təmizlənir, sonra vanna qəbul edirlər. Qış vaxtı qızdırılmayan otaqda yatanları bu qayda həm də müəyyən dərəcədə soyuqdan qoruyur. Çimməyə aludəçilk, yaponları çox sayda olan geyzer bulaqlarının yanındakı gölməçələrdə – onsendə çimməyə də öyrətmişdir. Bu hövzələrdə qadın da, kişi də çılpaq çimir və bu heç də qəbahət hesab edilmir.

Yaponların davranışında, məişətdə özlərini necə aparmalarında, çətinliklərə düşmüş adama həmrəylik və kömək göstərməkdə humanist prinsiplər mühüm yer tutur. Onlar küçədə pul və ya qiymətli şey tapanda, onu hökmən yiyəsinə çatdırmağa çalışırlar, heç vaxt onu mənimsəmək fikrinə düşmürlər. Başqa bir çox xalqlarda isə buna nadir hallarda rast gəlmək olur. Yanğın nəticəsində ağır maddi ziyan çəkən adama hamı kömək etməyə tələsir.

Onların mənzilləri də ümumi ölçü qaydasında deyil, tataminin sayı ilə ölçülür. Yapon otağa girməmişdən əvvəl ayaqlarını soyunur, corabda gəzir. Həm də onlar yerdə və ya alçaq kürsüdə oturmağı sevirilər. Çay dəstgahı mərasimində hamı tatami üstündə oturur. Yaponların ənənəvi evləri yüngül materialdan- taxtadan və kağızdan tikilir, zəlzələ vaxtı ev yanında və ya dağılanda onu bərpa etmək də asan olur. Qapı da Avropadakı kimi içəri və ya əks tərəfə açılmaz, kağızdan olduğundan yfıqi qaydada hərəkət etdirilir. Otaqda tokonoma adlanan oyuq bir məkan mövcuddur, orada qiymətli sayılan bəzək şeyləri, rəsmlər, çox hallarda isə miniatur bonsay tipli ağaclar saxlanır.

Bonsay, konteynerlərdə becərilən ağacın müntəzəm olaraq kökünü və budaqlarını budalamaqla, onun miniatur kopyasını yaratmaq sənətidir. Yapon dilində bu söz “məcməədə əkilən ağac” mənasını verməklə, miniatur ağacları becərmək və ona kiçik ölçü vermək kimi bir yapon incəsənətidir. Bonsay ağacı daim budanmaya məruz qalır və bu yolla o miniatur ölçü məqsədinə uyğunlaşdırılır. Yaponlar bu sənəti Tan sülaləsi dövründə Çindən götürmüşlər

və Yaponiyanın Nara (710-794-cü illər) və Heyan (794-1185-ci illər) dövrlərində geniş inkişaf etdirilmişdir. 1800-ci ildən sonra isə bu təcrübə az sayda mütəxəssislərin ezoterik xarakter daşıyan praktikasından, populyar incəsənət formasına keçmişdir. 65 yaşlı bonsay küknarın hündürlüyü 13-25 sm. olur. Nar ağacının da bonsay növü yetişdirilir, onlardan birinin 175 yaşı vardır. Bonsayın becərilməsi ənənəvi yapon incəsənəti hesab olunur, 150 növdən ibarət olmaqla, hər il Avropaya və Amerikaya da göndərilir. Bonsay ona tamaşa edənə böyük estetik həzz verir.

Yaponlar fiziki cəhətdən sağlam və möhkəm olmaları ilə fərqlənilir, sumo güləşçilərindən başqa, ölkədə kök adama rast gəlmək çətindir. Bəzi ölkələrdə isə, xüsusən ABŞ-da fastfood - tələsik yeyilən sendviç çox sayda xəstəlikləri meydana gətirdiyi kimi, bu zərərli adət xüsusən həddən artıq kökəlməyə səbəb olur. Həkimlərin mülahizəsinə görə, qida asılılığı heç də narkotik və alkoqol asılılığından az təhlükəli bir mərz deyildir.

II Dünya müharibəsi vaxtı baş verən aclığın təsiri ruslarda və avropalılarda, hətta almanlarda özünü açıq biruzə verdiyi halda, yaponların ümumi görkəminə elə təsir göstərməmişdi. Müharibədən sonra uzun müddət Yaponiyada ezamiyyətdə olan sovet yazıçısı Konstantin Simonov ölkə boyu bunu müşahidə etdikdə və hərbi jurnalist kimi müqayisəli şəkildə müharibə dövründəki avropalıları yadına saldıqda, təəccübünə səbəb olan bu kontrastı, səfər xatirəsi əsərində təsvir etmişdi.

Yaponları fərqləndirən ən mühüm cəhət isə onların müqayisəyə gəlməyən vətənpərvərliyi, vətən yolunda yapon gənci hər an özünü qurban verməyə hazırdır. II Dünya müharibəsi cəbhələrində yapon əsgərləri əsl igidlik göstərirdilər. Təyyarəçi kamikadzelər uçuş tapşırığını yerinə yetirməyə gedəndə, heç bir tərəddüdə yol vermədən birbaşa ölümün gözüne baxırdılar.

Dinc dövrdə də yaponlar vətən yolunda hər cür fədakarlığa hazırdılar. 2011-ci ildə Yaponiyada Honsyu adası yaxınlığında baş verən zəlzələ dənizdə görünməmiş tsunami əmələ gətirdi. Sahildə yerləşən “Fukusima-1” atom elektrik stansiyasındakı reaktorda yanğın baş verdi. Paytaxt yanğın söndürmə xidmətinin başçısına göstəriş veildi ki, öz dəstəsi ilə yanğını dəf etməyə

yollansın. Rəis ölümə getdiyini anladığından, arvadına zəng etdi ki, onunla vidalaşsın. Arvadı ona nə şəxsi həyəcanını bildirdi, nə də ona ehtiyatlı olmağı tapşırırdı, ərinə yalnız bu sözləri dedi: “Get, Yaponiyanı xilas et!” Qadın ərinə öz həyatını deyil, vətəni bu qorxulu bəladan xilas etmək tapşırığını verdi.

Yapon yanğın söndürənləri də ustalıq və fədakarlıq nümayiş etdirib, vəzifələrini uğurla yerinə yetirdilər, ölkəni böyük fəlakətdən xilas etdilər. Əks təqdirdə, daha böyük miqyasda Çernobıl fəlakəti baş verə bilərdi.

Yaponları başqalarından fərqləndirən samuraylar və geyşalar da, yalnız bu xalqa məxsus olan fəaliyyət növünün daşıyıcılarıdır. Samuray öz ruhu ilə xalq arasında mərdlik, igidlik simvoluna çevrilmişdir. Samurayların ağasına ağılasıqmayan sədaqət hissi, bu yolda hətta həyatını itirməsinə hazır olması, başqa xalqlara olduqca təəccüblü görünür. Lakin, buna aid real faktlar tarixin səhifələrini bəzəyir. Samuray üçün həyatın mənası həyatın özündən qiymətlidir, ləyaqəti qoruyub saxlamaq naminə həyatını itirməyin özü də, bu silkin nümayəndələri üçün heç də qəhrəmanlıq nümunəsi olmayıb, adi, sıradan bir mənəvi borc hesab edilir. Samurayın ağası öldükdə o, sərgərdan həyat sürən roninə çevrilir.

Samurayın ruhu onun qılıncında – katanadadır və samuray yatanda da qılıncını başının altına qoyur. Samurayın özü kimi onun silahı da əfsanə mövzusuna çevrilmişdir. Samuraylar adətən iki qılınc gəzdirirdi, kiçik qılınc seppuku etməyə xidmət göstərirdi.

Meydзи Bərpasından sonra samuray təbəqəsinin varlığı qadağan edildi, bu inqilab isə samurayların üsyanı hesabına baş vermişdi. Lakin samuray ruhu vətənə sədaqət simvoluna çevrilməklə, öz davamını qoruyub saxlamışdır. II Dünya müharibəsi döyüşlərində yapon əsgərlərinin fədakarlığı samuray ənənəsinə əsaslanırdı. Kamikadze təyyarəçilər real ölümə gedirdilər, onların təyyarəsinin bakındakı yanacaq ancaq bir istiqamətə uçmağa bəs edirdi, onlar təyyarəsini amerikan gəmilərinə çırpıb, özləri də həlak olmalı idilər. Kamikadzeləri bu dəhşətli sonluq heç də qorxutmurdu, ona görə də ənənəvi bir qədər sakeni içib, sükanın arxasına keçirdilər və belə fədakarlıqları ilə məhz vətənə xidmət etdiklərini güman edirdilər. Əslində isə, imperator və hərbi xadimlər II Dünya müharibəsinə girmək yolu ilə, bu cavan insanları sadəcə «top ətinə» çevirmişdilər. Bu əsgərlər Yaponiya dövlət rəhbərliyinin ağılsız siyasətinin “kəsilən ağac qırıntıları” olmaqla, əslində Yaponiyaya deyil, bu cinayətkarların iyrənc

məqsədlərinə xidmət edirdilər və özünü mehraba təslim edən köhnə insan qurbanları kimi, XX əsrdə də həyatla belə vidalaşmaq yolunu seçirdilər.

Geyşalar isə, samuraylardan fərqli olaraq, dinc, ilhamlandırıcı həyatın bəzəkləri kimi, incə hərəkətləri, bütövlükdə zərifliyi və musiqi duyumu ilə heyranlıq obyektinə çevrilməklə, yapon qızlarının xüsusi simvolları kimi qəbul edilir. Geyşaları Kiotonun, Tokionun küçələrində əyinlərindəki bahalı ipəkdən tikilmiş, qərribə naxışları olan kimonoları ilə tanımaq mümkündür. Geyşalar adətən yaponlara məxsus olan çay dəstgahına xidmət edir, simuzendə musiqi lövhələri çalmaqla qonaqları daha

çox meditasiya anlarına qonaq edirlər. Onlar kamil geyşalığa yiyələnmək üçün, böyük təhsil məktəbi keçmiş olurlar. Geyşanın şagirdliyini keçən maykolar daim ehtiyac içərisində yaşayır, sahibə qadının təhqirlərinə də məruz qalırlar, lakin bu çətinliklərin hamısına dözməklə, tutduqları yoldan çəkinmək istəmirlər. Çünki, gələcək onlara xoşbəxtlik, tam təmin olunma imkanını bəxş edəcəkdir. Axı onlara vurulan varlı adamlar bu qızları hərtərəfli təmin etmək vəzifəsini də öz üzərlərinə götürürdülər. Başlanğıcda isə geyşalara olan bu münasibət tam platonik xarakter daşıyır. Hamı yaxşı bilir ki, geyşaya Avropadakı kurtizankalar kimi yanaşmaq olmaz.

Geyşalar musiqi ilə yanaşı, poeziyadan da baş çıxarırlar və qonaqlara həqiqətən estetik həzz verməklə yanaşı, onların əsəblərinin sakitləşməsinə yol tapırlar. Kurtizankalar müştəriləri üçün həm də əsasən fiziki yaxınlıq rolunu ifa etdikləri halda, geyşalar belə xidmətdən tam uzaq olmaları ilə seçilirlər. Bu, o demək deyildir ki, onlar tam katolik rəhbər həyatı yaşayırlar. Lakin, xidmət vaxtı qoyulmuş qaydaları pozmaq ciddi qəbahət sayılır.

Yaponun qidalanması da başqa xalqlardan fərqlənir, onlar az miqdarda ət yeyirlər, pəhrizlərində balıqla, dəniz məhsulları ilə qidalanmağa üstünlük verirlər. Dünyada tutulan qiymətli tunets balığının 80 faizə yaxınını yaponlar istehlak etdiyindən, bəzən bu balıqların birinin topdansatış qiyməti bir milyon ABŞ dollarından da yuxarı olur.

Yapon restoranlarında bahalı mərmər mal ətindən olan xörəklər də təklif olunur, bu məqsədlə yetişdirilən danalar hər gün masaj edilir, onlara su əvəzinə içmək üçün pivə də verilir. Əlbəttə, belə ətin istehsalı, avropalıların donuz bekonundan və x a m o n d a n baha başa gəlir və bu, həm də həmin xörəklərin reklamı üçün yaxşı rol oynayır.

Yaponların soyuq qəlyanaltısı olan suşi isə bütün dünyanın restoranlarına yayılmışdır.

Yaponlar başqa xalqlardan nəyisə qəbul etmək istedadına malikdirlər, həm də, bu təcrübənin üzərində işləməklə, təkmilləşdirməklə, onu özlərinə məxsus istehsal növünə çevirirlər. Yapon, başlanğıcda da qərbliləri təqlid etməkdə kor-koranə hərəkət etməmiş, onların təcrübələrinin hər birinə seçim qaydasında yanaşmışdı və bu da onlara yalnız uğur gətirmişdi. Onlar Böyük Britaniyanın donanmanı təşkil etmək praktikasına üstünlük verib, onu öyrənməyə və tətbiq

etməyə nail olmuşdular. Hərbi işi isə onlar Almaniyadan götürmüşdülər. Maliyyə sistemində amerikanların daha qabaqcıl olduqlarını əsas götürərək, həmin sistemi Yaponiyada da tətbiq etdilər. İnzibati xidmət sahəsinin təşkilində isə onlar fransızların idarə etmə praktikasına müraciət etdilər. Hətta regionlar da Fransada olduğu kimi yeni bölgədə prefekturalara çevrildilər.

Bütün bunlar Yaponiyanın, feodal sistemin qalıqlarını sürətlə ləğv etməsinə şərait yaratdı, ölkə modernləşmə prosesini qısa müddətdə və səmərəli şəkildə həyata keçirməyi bacardı. Lakin, Qərbin mənfi təcrübəsi də öz təsirini göstərməmiş qalmadı, Yaponiyanın imperialist iddialarının böyüməsinə səbəb oldu və bu da, öz növbəsində ölkəni militarizm bataqlığına sürüklədi. Yaponiya, Qərb təcrübəsində təşkil olunmuş və müasir silah növləri ilə təchiz olunmuş orduya malik oldu. Bu ordu 15 il ərzindəki üç müharibədə qalib gəlib, Çinə, Rusiyaya və Koreyaya öz hərbi gücünü göstərə bildi. Bu isə onu daha böyük macəralara ruhlandırırdı və Yaponiya qonşuluqda yerləşən dövlətlərin ərazilərini işğal etmə niyyəti ilə yaşamağa başladı. Cənubi-Şərqi Asiya ölkələri və Sakit okeandakı adalar yapon işğalından ağır əzab çəkməli oldu.

Lakin fərdi macəradan fərqli olaraq, dövlətin bunu öz xarici siyasətinə çevirməsi, adətən onun özü üçün ağır nəticələrin yaranmasına səbəb olur. ABŞ-ın Pyorl Harbor hərbi dəniz bazasına hücum, onun II Dünya müharibəsinə girməsinə səbəb oldu və sonda Yaponiya ağır məğlubiyyətlə və tarixdə ilk dəfə ərazisinin işğalı ilə üzləşməli oldu.

Yaponiyanın vahid dövlətdə birləşməsi cəhdləri

Yaponiya Çin mənbələrinə görə, bizim eranın birinci minilliyinin sonunda 100-dən artıq dövlətə malik idi və qonşuluqda yaşayan bu kiçik dövlətlər əlavə ərazi işğalı üstündə bir-biri ilə vuruşurdular. Vətəndaş müharibələri xalqın qüvvələrini tükədir, ölkəni viran qoyurdu. Ona görə də Yaponiyanı vahid dövlətdə birləşdirmək istəyi artıq XVI əsrdə yetişmişdi və bir sıra xadimlər silahlı

toqquşmalara əl atmaqla, bu məsələni həll etməyə cəhd edirdilər. Əsrin sonunda, qəddarlığı ilə seçilən syoqun Nobunaqa Oda bunun reallaşması üçün xeyli iş görmüşdü, lakin Kiotoda mühasirə olunub, özünü öldürməsi, ona öz niyyətini həyata keçirməyə imkan verməmişdi. Sonra syoqun Hidoyoşi Toyotomi bu işi davam etdirsə də, onun da ölümü, amallarının yarımçıq qalmasına səbəb oldu. Syoqun İeyasu Tokuqava rəqib qüvvələr arasında manevr edərək, bir cəbhədən başqasına keçməklə, həmin ideyanı reallaşdırmağı öz üzərinə götürdü və 1603-cü ildə başlıca düşməni üzərində qələbə çalmaqla, ölkəni vahid mərkəzləşdirilmiş qaydada birləşdirdi. Normandiyalı Uilyam Fatehin 1066-cı ildə İngiltərəni mərkəzi dövlətdə birləşdirməsi təcrübəsini, o, öz ölkəsində beş əsr yarım sonra həyata keçirmişdi. Yaponiyanın feodalizmdə, Avropaya nisbətən uzun müddət qalmasının səbəblərindən biri də, yəqin ki, budur.

Tokuqava dövlətdə əsaslı dəyişikliklər etməklə də məşğul oldu, paytaxtı Kiotodan Edoya (indiki Tokioya) köçürdü. Onun yaratdığı syoqunat tarixdə daha uzun ömürlülüüyü ilə seçilməklə, 1868-ci ildəki Meydzi inqilabına qədər 265 il yaşadı. Onun yaratdığı sülalə bütün ölkə həyatını idarə edirdi. İmperatorun hakimiyyəti əslində ləğv edilmişdi, onun rolu əsasən dini xarakter daşıyırdı. Axı imperator guya ilahi mənşəyə malik idi və xalq bunu dini ehkam kimi qəbul etmişdi. İmperator real hakimiyyətdən uzaqlaşdırılmaqla, yalnız mərasim vəzifələrini həyata keçirirdi. Onun keçmiş paytaxtda qalması ilə yanaşı, əvvəlki imtiyazlardan məhrum olması hesabına həm də ehtiyac içərisində yaşayırdı.

Tokuqava, dövlət işlərinə xristian missionerlərinin müdaxiləsini əsas götürərək, onları ölkədən qovdu, bir neçəsini öldürdü və xristianlığı qəbul etmiş yaponları sərt qaydada təqib etməyə başladı.

1852-ci ildə kommodor Metyu Perrinin komandanlığı altında amerikan gəmiləri Yaponiyaya gəldi və top atəşilə qorxudaraq, syoqunu Amerika ilə ticarətə və digər kommersiya əlaqələrinə girməyə məcbur etdi. Hakimiyyətdə olan syoqun yadelliyyə güzəştə getdi, lakin bu, izolyasiya tərəfdarları olan samurayların hiddətinə səbəb oldu və onlar qiyam qaldırdılar. Syoqun hakimiyyətdən uzaqlaşdırıldı və 1868-ci ilin başlanğıcında gənc imperator Mutsihito, Meydzi («İşqlanmış idarəetmə») adı altında ölkənin idarəetməyə başladı. Bu, Meydzi Bərpası adlanan prosesin başlanması kimi tanınır. Meydzi Bərpası heç də sadəcə dövlət çevrilişi deyildi, Yaponiyanın siyasi, iqtisadi, sosial həyatının ciddi dəyişikliklərə məruz qalması kimi inqilabi xarakter daşıyan geniş bir proses idi.

16 yaşlı imperator və onun ətrafındakılar Yaponiyanın dünyanın qabaqcıl dövlətlərindən xeyli geri qaldığını görüb, ciddi tədbirlərə əl atdılar. Yaponiya, onu uzun müddətli böhranda saxlayan feodalizm prinsiplərinə son qoydu və Qərb dövlətlərinin modelinə əsaslanaraq, ölkəni yeni inkişaf relsi üzərinə keçirdi. Qısa müddətdə

bütün sahələrdə nəzərə çarpan böyük dəyişikliklər baş verdi. Metamorfozalar bütövlükdə ölkə və xalq həyatını bürüdü. Yeniliklər müxtəlif sahələrdə həyata keçirilirdi və öz uğurlu gedişini sürətlə nümayiş etdirirdi.

Ölkədə sənaye müəssisələri şəbəkəsi, qısa müddətdə köhnələrin modernləşdirilməsi və yenilərin qurulması hesabına yaradıldı. Hərbi sahəyə diqqət artırıldı, ordu Qərbdən alınmış müasir silahlarla silahlandırıldı. Onu Qərb mütəxəssisləri məşq etdirirdilər. Okeanın sahilindəki adalarda yerləşən dövlət özünə güclü hərbi dəniz donanması yaratmaq qayğısına da qaldı, bu sahədə qüdrətli dövlətə çevrilmək işinə start götürdü. Militarizm dövlətin başlıca siyasətinə çevrildi, bunda özünü Qərbin müdaxiləsindən qorumaqla yanaşı, imperialist niyyətlər də başlıca yer tuturdu.

Qərbin təsiri, təkcə iqtisadiyyatın görünməmiş sürətlə inkişafına səbəb olmadı, həm də Qərb imperializmini təqlid etmək istəyi də meydana gəldi və Yaponiya üç qonşu dövlətlə hərbi münacişəyə daxil oldu. Xüsusən Rusiya donanmasını Tsusima boğazında 1905-ci ildə darmadağın etməsi, dünyanın təəccübünə səbəb oldu, axı Rusiya imperiyası güclü hərbi dövlət kimi qiymətləndirilirdi. Ordu ilə yanaşı, hərbi-sənaye kompleksi də inkişaf etdirildi və militarizm dövlətin başlıca qayğı obyektinə çevrildi.

Yaponiya II Dünya müharibəsinə daxil olduğu ilk dövrlərdə, öz qələbələri ilə öyünürdü və bunun davam edəcəyinə bel bağlayırdı. Lakin Yaponiya siyasi və hərbi rəhbərliyi vəziyyətin analizində ciddi səhvə yol vermişdi. Yaponiya təbii sərvətlərə malik deyildi, xammalı və yanacağı başqa dövlətlərdən alırdı, onlara embarqo qoyulması və ya qiymətlərinin xeyli artması, onu ağır vəziyyətə sala bilərdi. ABŞ isə böyük iqtisadi gücə malik idi və I Dünya müharibəsində Antantanın qələbəsinə mühüm kömək göstərməklə, müharibədən ilk fəvqəldövlət kimi çıxmışdı. Ona görə də, Birləşmiş Ştatların nəhəng gücü qarşısında Yaponiya olduqca zəif idi və müharibənin sonrakı illərində Birləşmiş Ştatların real üstünlüyü özünü açıq şəkildə göstərdi. Yaponiyanın iki şəhərinə atom bombasının atılması, imperatorun qeyd-şərtsiz təslim olmağa razılıq verməsinə səbəb oldu. O, 14 avqust

1945-ci ildə radio ilə xalqa müraciət edib bildirdi ki, amerikalıların tələbinə əməl edilməməsi, ölkənin və yapon xalqının məhvinə səbəb ola bilər. Xilasın yeganə yolu, qeyd-şərtsiz təslim olmaqdır. 2 sentyabrda amerikalıların «Missuri» hərbi

gəmisində Yaponiya xarici işlər naziri belə ağır təslim aktını imzalamaqla, II Dünya müharibəsi Asiyada da başa çatmaqla, sona yetdi.

Ordunun yüksək zabitləri bu qərarla razılaşmadıqlarından, ölkədə özünü intihar seriyası baş verdi, generallar da özlərini samuraylar kimi aparırdılar. Silahın amerikalara təhvil verilməsi səhnəsi də, yaponlar üçün olduqca dəhşətli bir mənzərə idi.

Yaponiyanı, qalib Birləşmiş Ştatların generalı Duqlas Makartur idarə edirdi. İmperator Hirohito da marionetkaya çevrilib, onun bütün göstərişlərinə əməl edirdi. Xalqın və dövlətin birlik simvolu kimi Hirohitoya güzəşt edildi. Hakimiyyət səlahiyyətlərindən və ilahi mənşəyə mənsubluqdan məhrum olsa da, bu formal vəzifəni əlində saxladı. Baş nazir, general Todzio mühakimə edilib, edam edilsə də, müharibənin başlanmasında və aparılmasında başlıca rol oynayan Hirohitoya toxunulmadı. Makartur ona güzəştə getdi, çünki o, mühakimə edilsəydi, qeyd-şərtsiz təslim olma barədəki onun qərarı da hüquqi qüvvəsini itirəcəkdi. İmperator isə Makartura nəinki maneçilik törətmirdi, əksinə, onun hər bir istəyini qulluq göstərməklə, həyata keçirirdi.

Lakin Yaponiyanın işğalı Hitler Almaniyasının işğalından fərqli idi. Almaniyada Berlini tutmaq üçün qızgın döyüşlər getdi, ölkə geniş miqyaslı vuruşla bütünlüklə işğal edildi. ABŞ isə Okinavadan başqa Yaponiya ərazisində quru qüvvələrin iştirak etdiyi döyüşlər aparmadı. I Dünya müharibəsinin sonunda Almaniya ordusu salamat qaldığı kimi, Yaponiya ordusu da sonrakı Dünya müharibəsində ciddi zərbəyə məruz qalmadı. Amerikan ordusu, yapon əsgər və zabitlərini böyük miqdarda əsir götürməsi ilə də öyünə bilməzdi, yalnız Okinavada 7 min yapon əsir götürülmüşdü. Sovet ordusu isə 1943-cü ilin fevralından başlayaraq yüz minlərlə alman hərbiçisini əsir götürmüşdü. Lakin dünya buna inanmaq istəmirdi, belə xəbərlərə şübhə ilə yanaşırdı. Ona görə də, Stalinin göstərişi ilə 1944-cü ilin iyulunda Moskva küçələrindən alman əsirlərinin keçirildiyi təhqiramiz bir səhnə kinolentə alındı. Dünyada bu kadrlar göstərildikdən sonra, əvvəlki şübhələr yoxa çıxdı.

1941-ci ilin dekabrında Hitler Qızıl Meydanda alman ordusunun hərbi paradını keçirməyi planlaşdırmışdı. Onun Moskvanı işğal etmək niyyəti və parad keçirmək arzusu baş tutmadı, əvəzində üç ilə yaxın müddətdən sonra 60 min alman əsgəri və zabiti parad geyimində deyil, əsir paltarında Moskvanın küçələrindən addımlamaqla, alman ordusu barədə məğlubedilməzlik mifinin

bütünlüklə ifşa edilməsini sübut etdi. Paradda almanlar qürur və sevinc ifadəsi kimi vals oynamağa bərabər bir səhnə göstərməli idilər. Ona görə də, amerikanların böyük Avstriya bəstəkarı, ölməz valsların müəllifi, İohann Ştrausun şərəfinə çəkdiyi filmin adından götürülməklə, alman əsirlərinin Moskva küçələrini sərgərdan kimi dolaşmaları «Böyük vals» adlandırılmışdı. Ştrausun böyük valsı əvəzinə, bu daha çox, alman hərbiçilərinin bədbəxt görkəmdəki, alçaldılmış və tövbə xarakterli matəm rəqsinə bənzəyirdi. Vaxtilə dünyada ağılıq etmək eşqi ilə yaşayan, kiçik istisna ilə Avropanı işğal etmələri ilə fəxr edən bu adamlar, artıq əsir kimi, bu vaxt, öz dəhşətli vəziyyətlərini nümayiş etdirməli olmuşdular. Amerikanlar isə müharibədə çox sayda yapon əsiri götürmədiklərindən, Tokioda belə ibrətamiz səhnə yarada bilməzdilər. Axı Okinavada olduğu kimi, yaponların əksəriyyəti əsir düşməkdənsə, həlak olmaq sonluğu ilə razılaşırdılar.

«Yapon iqtisadi möcüzəsi»

Müharibədən sonrakı illərdə yaponlar gərgin əməklə məşğul olub, yaraları sağaltmaqla, ölkəni əsaslı qaydada bərpa etməklə məşğul oldular. Məğlubiyyətdən bir neçə il sonra Yaponiya öz iqtisadi dayaqları üzərində qamətini düzəltmişdi. 1960-cı illərdə isə dünyada «yapon möcüzəsi» kimi tanınan hadisə baş verdi. Ümumi daxili məhsul istehsalının illik artım səviyyəsinə görə Yaponiya dünyada birinci yerə keçdi və az sonra dünyanın iqtisadi cəhətdən ən qüdrətli dövlətlərindən birinə çevrildi. Yaponiyanın minik avtomobilləri və elektrik məişət texnikası dünya bazarını zəbt etdi, çünki onlar keyfiyyətinə və ucuzluğuna görə rəqabətdə qalib gəlməyi bacarırdı. Bir vaxtlar Sovet İttifaqında yapon qol saatları, rəngli televizorlar, videomaqnitofonlar və videokameralar, ən böyük tələbata yiyələnən və əsasən gizli ələ keçirilən əmtəə hesab olunurdu.

Lakin sonradan yüksək iqtisadi tempi müşayiət edən «köpük», XVII əsr Fransasında olduğu kimi burada da öz mənfi rolunu oynadı və Yaponiyanın

iqtisadi artım sürəti xeyli zəiflədi. XXI əsrin başlanğıcında isə Çin, ildə 7-8 faiz həcmində artıma malik olmaqla, dünyada ABŞ- dan sonra ikinci qüdrətli dövlətə çevrildi. Den Syao-punun iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində Birləşmiş Ştatların və Yaponiyanın Çinə maliyyə və iqtisadi investisiyaları mühüm rol oynadı. Yaponiya müharibədən sonra ona kömək edənə minnətdarlıq hissi bəslədiyi kimi, qonşu Çinə də iqtisadi kömək göstərməyi özü üçün vacib vəzifə hesab etdi. Çin isə inkişafında arzuladıqlarının hamısını uğurla həll etdi, dünyanı istehlak malları ilə təchiz edən nəhəng bir fabrikaya çevrildi.

2020-ci ildə 1,4 milyard əhalisi olan bu ölkə yoxsulluqla vidalaşmağı bacardı. 2025-ci ilin 3 sentyabrında II Dünya müharibəsinin qələbəsinin 80 illiyini Pekinin Tyanenmen meydanında hərbi paradla qeyd edən Çin, sənayenin bütün sahələrində, texnologiyada, hətta hərbi quruculuqda və kosmosun tətbiqində böyük nailiyyətlər qazandığını nümayiş etdirdi. Yapon möcüzəsi, yeni əsrdə, Çin möcüzəsi ilə əvəz olunmağa başladı.

Lakin Yaponiya sənayesinin və texnologiyasının zəifləməyə uğradığını güman etmək də səhv fikirdir, o yenə də iqtisadi cəhətdən qüdrətli dövlət olaraq qalır. Yapon xalqı dünya iqtisadi yarışında cəsarətlə addımlamaqda yenə də davam edir.

Yaponiya haqqında ümumi təsəvvür

Yaponiya dağlıq ölkədir, ərazisində çox sayda zəlzələlər baş verir, həm də burada vulkan aktivliyi mövcuddur. Dağlar ölkə ərazisinin 85 faizi qədərini tutur, bu cəhətdən yalnız Tibetdən, Nepaldan və Tacikistandan geridə qalır. Çaylar əsasən sürətli axına malikdir və onların vadiləri çay terrasları ilə seçilir. Ölkədə dağların çoxluğuna baxmayaraq, Rusiyada və ya Avropadakı kimi burada silsilələr yoxdur. Dağ yamacları aşağı endikcə düzənlik sahələrə çevrilir. Dağlardan axan çaylar allüvial tipli torpaq əmələ gətirir. Düzənliklər isə əsasən aşağı ərazilərdədir.

Odlu Qövse daxil olan Yaponiya həqiqətən vulkanlar diyarıdır, burada 40

aktiv vulkan mövcuddur. İsti bulaqların, geyzerlərin də bolluğu əsasən vulkan mənşəli olması ilə izah edilir. Vulkanların əksəriyyətinin görünüşü, Fudziyamada (Fudzi-sanda) olduğu kimi konus şəklindədir.

Yaponiyanın iqliminə onun uzun şaquli meyillilik məsafəsində yerləşməsi öz təsirini göstərir. Burada iqlim müxtəlifliyi həm də relyef cəhətləri ilə əlaqədardır. Qışda Şərqi Sibir zonasının təzyiqi, aşağı zonalarda isə Qərbi Sakit okeanın təsiri özünü büruzə verir. Musson yağışları və ya qar Qərbi Yaponiyada rütubət əməl gətirir, Şərqə isə təbiət küləkli və quru hava bəxş edir.

Ölkədəki ilkin bitkilərin çoxunu «yerli» kənd təsərrüfatında becərilən növlər və ya adalara gətirilən xarici mənşəli bitkilər tutmuşdur. Dəfnə meşəsi zolağı həmişəyaşıl olmaqla, cənub adalarından şimala doğru genişlənir. İri yarpaqlı ağac meşələri dəfnə meşələri zonasının yüksəkliyinə və şimal tərəfdəki bölmələrə qədər gedib çatmışdır. Dağlarda isə şam ağacları və kriptomeriya bitir. Yabanı albalının çiçəklənməsi

bayrama çevrilir və bu növ bitki ölkənin bütün ərazilərində becərilir. Sakuranın çiçəklənməsi bəzi regionlarda yazın ilk günü kimi qəbul olunur.

Faunaya gəldikdə, Yaponiyanın məməli heyvanları qonşu Asiya qitəsində olanlardan bir qədər fərqlidir. Əvvəllər çox sayda olan vəhşi heyvanların sayı son əsr ərzində azalmışdır. Yapon adalarını əhatə edən sularda balinalar, delfinlər, qızıl balıq növləri məskunlaşmışdır. Tunets balığı, qızıl balıq, forel, siyənək, xərçəng, krevetka və ilbiz yaponlar üçün əsas qida maddəsi rolunu oynayır. Forelə isə çaylarda və göllərdə daha çox rast gəlinir.

Yaponiyada region konsepsiyası inzibati birliklərin tarixi inkişafından ayrı qaydada mövcud deyildir. Coğrafi birliklər həm də regionun fiziki cəhətlərinə əsaslanır.

Ölkənin tarixinə gəldikdə, VII əsrdə Tayka islahatı Yaponiya regionlarının konsolidasiyasını yaratmışdı. VIII-XII əsrlərdəki Nara və Heyan dövrləri ərzində Honsyu regionu üç böyük dağ sərhədindən şərqə dönməklə, vahid ərazidə müəyyən edilmişdi.

1868-ci il Meydzi bərpasından sonra Hokkaydo adası 19 bölməyə parçalanmışdı. 1871-ci ildə feodalizm sistemi ləğv edilmiş, prefektura sistemi qurulmuşdu, XX əsrdə isə daha böyük regional bölünmələrin aparılmasına ehtiyac

yarlanmışdı.

Ayni istisna olmaqla, Hokkaydoda olan yerli xalq dirçəlmişdi, buradakı adamların 1 milyona qədər Koreya və Çin mənşəli idi. Fiziki cəhətdən yaponlar monqol irqi kimi klassifikasiya edilir və Şərqi Asiya xalqlarına qohumluqları ilə seçilir. Ölkədə milli dil yapon dilidir və o Ural-Altay linqvistik qrupuna daxildir. Bu dil daha çox koreyalıların dilinə qohumdur. IV əsrdə Çin yazısının və ədəbiyyatının tətbiqi yapon dili leksikonunu xeyli zənginləşdirmişdir. İngilislər öz dillərinə 1,5 min fransız sözü əlavə etdiyi kimi, yaponlar da çinlilərin han dilindən faydalanmışlar. Yapon dili, praktiki olaraq yalnız ölkənin ərazisi ilə məhdudlaşır, bu dildə Tayvanda və Koreyada ikinci ünsiyyət vasitəsi kimi danışılır.

Ölkənin 144 min kvadrat mil olan ərazisində 120 milyon adam yaşayır, sıx əhaliyə malik olan ölkədə bir kvadrat mil əraziyə 700 adam düşür. Əhali sıxlığına görə, Yaponiya yalnız Şimali Koreya, Niderland və Belçika kimi bir neçə ölkədən geri qalır. Ölkənin sənaye şəhərlərində və mədən regionlarında əhali daha sürətlə artırdı. 1940-cı ildə əhalinin sayı 72 milyon nəfər olmaqla, 1868-ci ildə olduğundan iki dəfədən də çox idi. 1945-ci ildən sonra 9 milyona qədər adam repatriant kimi vətəninə dönmüşdü.

«Yapon möcüzəsi» illərində Yaponiya qeyri-adi iqtisadi artım sürəti ilə seçilmişdi. 1960-cı illərdə illik artım 12 faizi təşkil edirdi, bu isə dünyanın digər sənaye ölkələrinə nisbətən yüksək göstərici hesab olunurdu. 1971-ci ilədək olan doqquz il ərzində sənaye məhsulu 300 faiz artmışdı. Manufaktura mallarının istehsalına görə Yaponiya ən böyük iqtisadiyyata malik idi, yalnız ABŞ-dan və SSRİ-dən geri qalırdı. 1970-ci ildə, əvvəlki 10 ilə nisbətən manufaktura mallarının ixracı 4,5 dəfə artmışdı.

Təbii sərvətlərinə görə, Yaponiya dünyanın kasıb ölkələrindən biri hesab olunur, bu sahədə İtaliyaya və Türkiyəyə bənzəyir. Burada istehsal edilən mineralların keyfiyyəti də aşağı idi. Dağlıq əraziyə malik olduğundan, ölkədə kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar da məhduddur. Həm də torpaqlar əsasən qeyri-münbitdir, özünə xüsusi qulluq tələb edir. Kənd təsərrüfatı məhsullarına meşəçilik və balıqçılıq məhsulları da daxildir. İşləyən əhalinin yalnız 17 faizi kənd təsərrüfatı əməyi ilə məşğul olurdu, indi isə bu rəqəm daha da azalmışdır.

Sənayenin və şəhərlərin inkişafı dəmir yolu nəqliyyatının da əhəmiyyətini artırırdı. Sərnişin daşınmasında bu nəqliyyat növü daha böyük əhəmiyyət kəsb

etmişdi. Dəmir yollarının demək olar ki, hamısı elektriklişdirilmişdir. Yaponiya qatarların hərəkətinin saatda 400 km –dən artıq sürətlə gedən elektrovozlara keçildiyi ilk ölkədir.

Yaponiya dənizçiliklə ciddi məşğul olan mühüm millətlərdən biridir. 1600 liman Çinlə və Cənubi Şərqi Asiya ilə ticarət aparılmasında daha da inkişaf etmişdir. Feodal rejim xarici ticarəti məhdudlaşdırdığı, izolyasiya siyasəti 250 il ərzində həyata keçirildiyi bir vaxtda, Naqasaki limanı istisna olmaqla, yalnız az sayda limanlar Çin və Holland tacirləri üçün açıq idi. 1858-ci ildə isə, Yaponiya xarici ticarət üçün qapılarını geniş açdı. Yüz il sonra, 1971-ci ildə Yaponiya dünyada ikinci böyük ticarət donanmasına malik idi. Yapon tacirləri, 10 minə qədər iri gəmilərdə üzürdü.

Yaponiyanın tarixi barədə düşüncələr

Yapon arxipelaqının nə vaxt insanlar tərəfindən məskunlaşdığı məlum deyildir. Qazıntılar vasitəsilə tapılan alətlərdən vaxtilə istifadə edən yaponlar buraya Asiya qitəsindən köçmüşdülər. Onların Koreya yarımadasından buraya gəldiyi güman edilir.

Yaponiya ilk dəfə Çin xronikalarında meydana çıxmışdı, bu vaxt ölkə «Uo» adlanırdı. Çinin Han tarixçilərinə görə, bu adalarda 100-ə qədər dövlət var idi və Uo xalqı artıq yüksək dərəcəli sivilizasiyaya çatmışdı. Yaponiyanın birləşməsi və onun mərkəzində Yamato sarayının əmələ gəlməsi mühüm hadisə idi. Saraya Tenno (Göyün imperatoru) başçılıq edirdi. Yamato hökmdarı 607-ci ildə Çinə səfirlik göndərdikdə Çin imperatoruna yazmışdı: «Günəşin çıxdığı ölkənin Göy

Oğlu, Günəşin batdığı ölkənin Göy Oğluna müraciət edir». O, özünü Tan sülaləsinin imperatoru ilə bərabər sayırdı.

Sonrakı dövrlərdə Yamatonun süqutu və onun yerində birləşmiş millətin doğrulması baş verdi. VIII əsrdə yazılan Nuhon şoki («Yaponiya xronikaları») Yaponiyanın qədim tarixi hesab olunur.

Yamato sarayı V əsrin başlanğıcında öz zirvəsinə çatmışdı. Lakin sonra o, sürətlə tənəzzülə uğradı. Yaponiyanın xarici işlərindəki çətinlikləri, daxili sahədəki problemlərlə paralel gedirdi. Yamato sarayına irsi imperator başçılıq edirdi. Bura Koreyanın Pençe dövlətindən V əsrdə Buddizm daxil oldu və ölkədə bu dinin məbədləri yarandı.

Yapon imperatoruna o vaxtlar bütün ölkəni idarə edən mütləq monarx kimi hörmət bəslənirdi. Azad adamlardan və qullardan ibarət olan xalq iki başlıca sinfə bölünmüşdü. Qullar hökumətə və kübarlara məxsus idi, nəhayətsiz ölçüdə işləməyə borclu idi və ölkə əhalisinin 10 faizini təşkil edirdi. Azad adamların əksəriyyəti fermerlər idi. Hətta 5-6 yaşlı oğlan uşağı öz həyatını təmin etmək üçün, tarlanı becərməyə məcbur edilirdi.

Bütün torpaqlar, güman edildiyi kimi, dövlətin mülkiyyəti idi. Torpaqların çoxu adamlar arasında bərabər qaydada bölünmüşdü. İllik məhsulun bir hissəsi Sintoizm dini kilsələrinə və Buddizm məbədlərinə verilirdi. Yaponiyada qədimdən xüsusi qiymətləndirilən əcdadların kultu təkamül edərək, bu gün də mövcud olan Sintoizm dininə keçmişdi.

VIII əsrin başlanğıcında imperial paytaxt Ficuvaradan Naraya köçürüldü. Yapon mədəniyyəti Çinin Tan sülaləsindən götürülməklə, Nara dövrü beynəlmiləl inkişafa çevrildi. Əsrin sonunda isə imperator Kammu paytaxtı Heyana (indiki Kiotoya) keçirdi və hökumətlə buddizm arasındakı bağları kəsdi. Bu dinin dövlət işlərinə müdaxilə etməsi qadağan edildi. Cəmiyyət 150 il ərzində sülh şəraitində yaşadı. X-XI əsrlərdə Fucivara ailəsi milli hökumətə başçılıq etdi. Bu vaxt kübarlar və məbədlər malikanələrdən gələn gəlirlər hesabına dəbdəbəli həyat sürürdülər.

X əsr, yapon mədəniyyətindəki inkişafın şahidi oldu, doğma yazının meydana gəlməsi bu sahədə mühüm amilə çevrildi. Buna qədər, Yaponiya özünə məxsus olan heç bir yazıya malik deyildi, şeir yaradıcılığında Çin heroqliflərindən istifadə olunurdu. Lakin yapon dili, Çin dilindən fərqli idi. Təhsil görmüş adamlar

öz doğma yazısından istifadə edirdi, bu məqsədlə bəzi Çin heroqliflərini özlərininkinə uyğunlaşdırırdılar. Kana adlanan bu yazı, milli dildə yazılı mübadilə aparılmasına köməklik göstərdi və onun hesabına yapon dilində çox sayda şeir və nəsr əsərləri meydana gəldi.

Buddizmə bəslənilən nominal hörmət dinin dünyəviləşməsinə şərait yaratdı. Bu eranın digər cəhəti döyüşçü sinfinin cəmiyyət həyatında yüksəlməsi idi. Hökumətin inkişafı ilə yanaşı daha qüdrətli samuraylar əyalətlərdə öz hakimiyyətlərini qurdular. Onlar tədricən paytaxtın yaxınlığında yığıldılar və bu məkanda onlar hərbi polis kimi hərəkət edirdilər. Saray əyanları onların timsalında dayaq nöqtəsinə sahib oldular. Samuraylar arasında ən görkəmli sayılanı imperator Seyuanın törəmələri olan Minamoto ailəsi idi. Fucivaranın favoritləri kimi Minamotolar əvvəldən paytaxtda görkəmli bir ailəyə çevrildilər, onların şöhrəti XI əsrin ortalarında daha da artdı. Onların bir nümayəndəsi 12 il davam edən döyüşlərdə mühüm rol oynadığına görə, millətin daha məşhur döyüşçüsü şöhrətinə yiyələnmişdi.

Paytaxt dəyişdirildikdən sonra həmin Minamotoların (1185-1333-cü illər) törəmələri əyalətlərdə tam öz qüvvələrini qurdular. Onların iki ailəsindən olan qardaşlar Kiotoya hücum etdilər. Yoritomo ilk dəfə hərbi hökumət və ya syoqunat yaratdı və bu, samuray sinfinin feodal sistemə arxalandığını göstərdi. Syoqunat və ya hökumətin qərargahının adından götürülən Bakufu Yaponiyada siyasi nəzarəti səmərəli qaydada həyata keçirməli idi və bu vəziyyət 1867-ci ildəki imperial hakimiyyətin bərpasına qədər davam etdi.

Minamotolara məxsus olan Yoritomo tərəfindən syoqunatın qurulması XII əsrin sonunda baş verməklə, döyüşçülər sinfi tərəfindən yeni və müstəqil hökumətin, mülki kübarlığın hakimiyyətinə qarşı olan bir başlanğıcın əlaməti idi. Yoritomo Kamakurada ali qərargah (Bakufu) yaratdı. Bakufu təşkilatı tədricən yeni institutlar hesabına böyüdü. 1192-ci ildə Yoritomo paytaxt Kiotoya yollandı və syoqun təyin edildi. Onun özünə syoqun – baş komandan titulu təltif etməsi ilə hərbi idarəetmə növü olan syoqunat epoxasının bünövrəsi qoyuldu. Bu döyüşçü üçün ən yüksək şərəf nişanəsi idi. Əsrin sonunda Yoritomo öləndən sonra Bakufuda real hakimiyyət, onun arvadının nəslindən olan Hoco ailəsinin əlinə keçdi. 1333-cü ilə qədər syoqun idarəçiliyinin ofisi Hoco ailəsinin uğurlu üzvlərinin əlində oldu. Bakufu ordusu Kiotonu işğal etdi və imperator II Toba həbs edilərək, Oni adasına göndərildi. İmperial saraya nəzarət etmək üçün Bakufu bu

vaxt öz qərargahını Kiotoda qurdu. İmperatorun malikanələri müsadirə edildi və syoqunun vassallarına mükafat kimi paylandı. Bakufunun siyasi hakimiyyəti, bütün ölkə üzərinə yayıldı.

1185-ci ildən sonra gələn və 150 il davam edən Kamakura dövrü çox sayda vətəndaş müharibələrinin getməsi ilə əlamətdar oldu və döyüşçü sinfinin inkişafına səbəb oldu. Nəticədə, müharibələr ədəbiyyata da öz təsirini göstərdi, müharibə hekayətləri, tarixçələri və onlarla bağlı olan əhvalatlar meydana gəldi. Bu vaxtlar, tutqun tonu ilə seçilən əsərlərdə həyat və ölüm, sadə həyat tərzı və qətl vasitəsilə girova yiyələnmə mövzuları daha çox qələmə alınırđı.

Ondan əvvəlki Heyan (indiki Kioto şəhəri belə adlanırdı) dövrü (794-1185-ci illər) isə incəsənətdə və ədəbiyyatda qızıl era hesab olunur. Bu dövrdə ədəbiyyat kübarların mədəni elitesı və rahiblər arasında mərkəzləşmişdi. İmperial sarayı da şairlərə xüsusi himayə göstərirdi. Avropada bu proses yalnız XV əsrdə baş verdi, Florensiya hersoqu Lorento Mediçi rəssamlara, arxitektora, yazıçılara sifariş verməklə həm özünü yüksəltmişdi, həm də bu dövrdə əsl sənət inciləri yaranmasına səbəb olmuşdu.

Monqolların Yaponiyaya hücumunun baş tutmaması

Bu vaxt Mərkəzi Asiyada Çingiz xanın başçılığı altında Monqolustanın qalxması baş verdi. Yarım əsr ərzində onlar Koreya yarımadasının şərqində, qərbdə isə, uzaq Rusiya və Polşaya qədər olan geniş bir ərazidə imperiya qurğular. 1260-cı ildə Çingiz xanın nəvə varisi Xutilay (Kubilay) Çinin baş xanına çevrildi və indiki Pekində öz paytaxtını qurdu. 1271-ci ildə Xubilay yaratdığı Yuan sülalə titulunu qəbul etdi və monqollar Yaponiyaya müdaxilə etməyə hazırlaşdılar. 1274-cü ilin payızında 25 min nəfərlik monqol və Koreya ordusu indiki Cənubi Koreyadan Yaponiyaya yola düşdü. Onlar Kyusyu adasında sahilə çıxıb, bir mahalı zəbt etdilər. Kyusyu hərbi vassalları müdafiə üçün səfərbər edildi, lakin onlar Hakata körfəzində geri çəkilməli oldular. Bu vaxt qəflətən tayfun qalxdı və müdafiəçilərin 200-dən artıq gəmisini dağıtdı. Sağ qalanlar Cənubi Koreyaya geri dönməli oldular.

Bakufu, müdaxilənin təzələnməsinə qarşı tədbirlər həyata keçirdi, sahil müdafiə qüvvələri gücləndirildi. Bir neçə mil uzunluğunda daş divar hörüldü ki, güclü monqol süvarisinin qarşısı alınsın. Bu işləri görməyə beş ilə bərabər bir müddət sərf edildi. Monqollar da bu vaxt ikinci ekspedisiyanı göndərmək üçün plan qururdular. 1281-ci ildə iki ayrıca ordu təşkil olundu. Şərq ordusu 40 min nəfərdən ibarət olmaqla, ona monqol, Şimali Çin və Koreya qoşunları daxil idi. İkinci ordu ilə Cənubi Çin qoşunlarından ibarət olmaqla, canlı qüvvəsi 100 min nəfərə qədər idi. İki ordu birləşib, Hakata körfəzinə hücum etdi. Yenə də qəzəbli tayfun qalxdı və müdaxilə edən gəmilərin, demək olar ki, hamısını məhv etdi. Müdaxilə edən ordunun qalıqları isə yaponlar tərəfindən əsir götürüldü. 140 minlik ordunun yalnız beşdə bir hissəsi qaçıb, xilas ola bildi.

Monqolların məğlubiyyəti Yaponiya tarixi üçün həlledici əhəmiyyət daşıyırdı. Bu həm də ölkənin XIV əsrə qədər Çindən izolyasiya olunması dövrünün yaranmasına səbəb oldu. Qələbə milli qürur hissi yaratdı və Kamikadze və ya «İlahi külək» adlandırdıqları tayfun düşməni müdaxiləçilərini darmadağın etməklə, yaponlarda belə bir inam yaratdı ki, onlar məhz ilahi qüvvənin himayə etdiyi bir xalqdır.

Samurayların rolu

Samuraylar döyüş cəbhəsinə xidmət edir, dinc vaxtlarda isə daim ovçuluqla və məşq etməklə məşğul olurdular. Samuray ailələrində qadınların statusu müqayisəli şəkildə yüksək idi, malikanənin bir hissəsinə onlar vərəsə kimi sahib ola bilərdilər. Mülkiyyət məsələsi istisna olmaqla, samuray ailələrində qadına müsbət münasibət qədim Spartadakı qadınların sərbəstliyini yada salır.

Bu dövrdə kənd təsərrüfatı da inkişaf edirdi. Sənətkarlara da tələbat artırdı. Metal döyülməsi və metallurgiya, kağız manufakturası və digər istehsallar da irəliləyirdi.

Kamakura dövründə samuray sinfi qədim mülki kübarlıq üzərində ağalığa sahib idi. Dənizin o tayı ilə ticarətin gətirdiyi Zen – Buddizmin və yeni Konfutsionizmin yayılması sürətləndi. Bu, arxitektura növlərinin yaranmasına da səbəb oldu, Çinin təsiri ilə çay dəstgahı mərasimi adəti də meydana gəldi. Bunlar, samuray mədəniyyətinin formalaşmasına səbəb oldu.

Sonrakı Kamakura dövrü samuraylar arasında ailə həmrəyliyin dağılması ilə əlamətdar oldu. Cəmiyyətdəki qarışıqlıq şəraitində Kamakura dövrü tənəzzül etməyə başladı. Bakufunun zəifləməsi ilə mülki kübarlar arasında hərbiçilərdən siyasi hakimiyyəti almaq üstündə mübarizə başlandı.

1333-cü ildə imperator II Dayqo Kiotoya qayıtdı, bu hadisə Kenmu Bərpası kimi tanınır. O, tezliklə imperial idarəçiliyi bərpa etməyə girişdi. Lakin imperial qüvvələrin Bakufunu devirməsi baş tutmadı və imperator Kiotodan qovuldu.

XVI əsrin birinci yarısına qədər ağılıq edən lordlar güclü hərbi bazalar tikdilər. 1543-cü ildə İspaniya və Portuqaliya adamları arxipelaqda görünməyə başladı. Onlar Kyusyu adasının cənubuna gəlmişdilər. 1549-cu ildə İezuit missioneri Fransisk Xavyer Yaponiyaya gəldi və iki il ərzində missionerlik fəaliyyəti ilə məşğul oldu. Lordlar xristianlığı himayə edirdilər və özləri də xristianlığa keçirdilər.

1550-1560-cı illərə Senqoku («Mülki müharibə») adlanan daymyo lordları meydana gəldi. Onlar 100 il davam edən müharibələrdən salamat çıxmışdılar. Bu qüdrətli daymyolar təkcə bir-birləri ilə münaqişəyə girişmirdilər, həm də öz torpaqlarında olan icma adamlarının sosial inkişafına çalışırdılar. Onlar Kiotoya nəzarətin zəruri olduğu qərarına gəldilər, axı bu şəhər qədim dövrlərdən siyasi mərkəz hesab olunurdu.

Oda rejiminin meydana gəlməsi ilə ölkəni birləşdirməyə doğru olan meylin daha da artdığı görünməyə başladı. Oda Kinay mahalında işğal etdiyi ərazidə mərkəzləşdi. Mürəkkəb torpaq sahibliyi və fermerlərə aid olan vergi sistemi üzərində nəzarət ələ keçirildi. Bu işdə qəddarlığı ilə seçilən Nobunaqa Oda mühüm rol oynadı. Birləşmə işə, sonrakı dövrdə, syoqun Toyotomi Hideyoşi rejimi ərzində baş verdi.

Hideyoşi Odayon əyalətindən olan fermerin oğlu idisə, Oda orada ağalığ edən ailənin oğlu idi. Oda xidmətinə daxil olan Hideyoşi, onun ən güclü nümayəndələrindən biri oldu. Nobunaqa Oda özünü intihar edəndən sonra, 1582-ci ildə rəqibləri qiyam qaldıranda, Hideyoşi onlara üstün gəlib, özünü varis etdi. O, hakimiyyətə yiyələndikdə, bütöv ölkəni çətin bir şəraitdə birləşdirməyə cəhd etdi və 1590-cı ildə bütün Yaponiya onun nəzarəti altına keçdi. Hideyoşi Konto torpaqlarını Tokuqava İeyasuya verdi və axırncı Edoya köçdü. Hideyoşi 1591-ci ildə regent səlahiyyətlərinə yiyələndi. Bu prosesdə mühüm rol oynayan Tayko, Hideyoşinin ölümündən əvvəl də bütün ölkəni idarə etdi.

Tayko tərəfindən torpaq mülkiyyətinin bərpa olunması ərzində fermerlər torpaq vergisini ödəmək tədbirləri ilə bağlandılar. Beləliklə, fermerlər kənd təhkimçilərinə çevrildilər. Adamlar ya torpağı becərməli, ya da hərbi xidməti icra etməli idilər. Fermerlərdən silahın (qılıncın) alınması «qılınc ovu» qaydasına çevrilməklə, bu siyasətin mühüm hissəsi oldu. Silahdan məhrum olmuş kəndlilər özlərini müdafiə etmək üçün əl döyüşlərini öyrəndilər və buradan karate və digər idman növləri öz başlanğıcını götürür. Hideyoşi rejimi süqut etdi, buna Koreyaya uğursuz ekspansiya nəticəsindəki məğlubiyyət və Hideyoşinin özünün ölümü də səbəb olmuşdu. Tokuqava İeyasu bu vaxt yeni rejimi formalaşdırmaq üçün ən möhkəm namizəd hesab olunurdu.

Tokuqava İeyasunun əcdadları Edo Bakufusunun əsasını qoymuşdular, Mikada əyalətinin sinqoku daymyo ailəsinə məxsus idilər. Onun atası öz torpaqlarını itirməsi kimi acı bədbəxtlikdən əziyyət çəkmişdi. İeyasu gənc yaşlarında Oda ailəsinin düşməninə çevrilmişdi, lakin bu vaxt əsir götürülmüş və ömrünün 12 ilini məhbəsdə keçirmişdi. 1560-cı ildəki məşhur döyüşdə Oda Nobunaqa öz rəqibini öldürmüş və onun ailəsini məhv etmişdi.

Birləşmə xətti möhkəm aparılanda, İeyasu nəhayət dustaqlıqdan azad edilmişdi. Öz vilayətinə qayıdıb o, əyaləti şəxsi nəzarətinə götürmüşdü. Odanın bu dəfə müttəfiqi kimi, Kiotoya hücumun aryerqardını müdafiə etsə də, əslində öz

hərbi

kampaniyasını aparmışdı. 1582-ci ildə o, artıq qüdrətli daymyo idi, öz əyalətindən əlavə dörd əyalətə də sahib olmuşdu.

Hideyoşi Toyotomi hakimiyyəti tutduqda, İeyasu əvvəlcə ona müxalif olmuşdu. Hideyoşinin ölümündən sonra isə, 1600-cü ildə Sakiqahara döyüşündə qalib gəlib, öz milli ali hakimiyyətini qurmuşdu. İeyasu 1603-cü ildə Edo Bakufusundan Tokuqava sülaləsi kimi tanınmış bir hakimiyyət yaratmışdı. Hideyoşinin oğlu Hideyori isə mahalın torpaq lordu səviyyəsinə endirilmişdi. İeyasu syoqunluğu sonra öz oğlu Hidetaqaya verdi, özü isə Bakufunun binövrəsinin möhkəmləndirilməsi ilə məşğul oldu. 1605-ci ildə o, Osaka qəsriini işğal etdi. Torpaq lordlarına və imperial sarayına Bakufunun nəzarətinin qanuni əsasları elan edildi.

İkinci və üçüncü syoqunların başçılığı altında Bakufunun bu nəzarət siyasəti daha uzaqlara getdi, Tokuqava syoqunatının yeni hökumət sistemi meydana gəldi. Bakufu həmçinin Hərbi Evlər barədəki qanunları təftiş etdi, həm də mühüm şəhərlər və liderlər Bakufunun birbaşa nəzarətinə keçdi. Torpaq lordlarının hər il Edoya mərasim səfəri etməsi tələb olunurdu, bu vaxt onların arvadları və uşaqları daim girov kimi yaşamalılı idi. Bu system, yapon feodalizmində unikal xarakter daşıyırdı və heç vaxt Avropa feodalizmində meydana gəlməmişdi.

1630-cu illərdə həmçinin beynəlxalq münasibətlərdə mühüm bölgü xətti həyata keçirildi, bu tədbir milli izolyasiya adlanırdı. «İlahi ölkə» sayılan Yaponiyaya verilən güzəştlər feodal hakimiyyətin hesabına keçirilirdi. Xristianlığın qadağan edilməsi istiqamətində addım atıldı və yerli xristianların təqib edilməsinə başlandı. 1633-cü ildə isə yaponların okeanın o tayına səfər etməsi və ya Yaponiyaya qayıtması qadağan olundu.

Orta əsrlərdə yazılmış yapon tarixi əsərlərində Bakufu sisteminin sosial strukturası da təsvir edilir və Bakufunun əsasının qoyulmasının faydalı olduğu göstərilir. Bu əsərlərdə Tokuqava syoqunatının qurulması tarixi cəhətdən əsaslandırılır. Çindəkinin əksinə olaraq, feodal lord-vassal əlaqələri daha da yüksək qiymətləndirilir. Konfutsionizmin ailə etikası həmin əlaqələrə naminə aşağı salınırdı. Bu təlimlər möhkəm təbəə idealizmi kimi xarakterizə olunurdu.

Bakufu sisteminin qurulması ilə əvvəlki anarxiya dövrünə son qoyuldu, daimi sülh tendensiyası oyadıldı. Nəticədə sənaye inkişaf etdirildi və şəhərlərin

sayı artdı. Bu meyl XVII əsrin birinci yarısında aparıcı yer tutdu. Feodal kiçik fermerliyi bu vaxt geniş yayıldı, həm də daha yaxşı yaşayış standartına yiyələnməyə can atılırdı, lakin bu proses zəif qaydada gedirdi. Onlar əkinlərdə becərilməni yaxşılaşdırmaq cəhdləri ilə yanaşı, kommersiyaya yararlı müxtəlif məhsullar və şəhər bazarlarında satılmaq üçün sənətkarlıq malları istehsal edirdilər. Əsas kommersiya malı pambıq parça idi və bu, yun və ipək istehsallarını əvəz etmişdi. Kommersiya və nəqliyyat, bu malların dövriyyəsi üçün həmçinin inkişaf edirdi. Su yollarından daha çox istifadə olunurdu. Bunun nəticəsi kimi sənaye və kommunikasiya inkişaf edirdi, yeni üslubdakı tacirlər – topdansatış ticarəti ilə məşğul olanlar və birja brokerləri meydana gəlirdi. Bu vaxt həm də qüdrətli maliyyəçilər qrupu yarandı. Şəhərlər, daha çox kommersial xarakter daşımağa başladı. Belə şəhərlər və həm də əsasən yol boyunda olan kiçik şəhərlər bütün ölkədə meydana gəldi. Edo, Osaka və Kioto kimi şəhərlər Bakufunun birbaşa nəzarəti altında xüsusən sürətlə inkişaf edirdi. Edonun əhalisi 12 milyon nəfərə çatdı və ölkə paytaxtı dünyadakı ən iri şəhərə çevrildi.

Bu dövrdə incəsənətdə və sənətkarlıqda gözəl sənətkarlar və onların yaratdıqları incilər meydana gəldi. Poeziyada Matsua Basyonun (Başonun) haykuları (hokkuları) diqqəti cəlb etdi.

Matsuo Basyo (Başo) 1644-1694 –cü illərdə yaşamışdı, hayku (hokku) ustası olmaqla, öz əsələri ilə oxucularına, daha dərinlən düşüncəyə nail olmaqda köməklik göstərmişdi. O, Kioto yaxınlığındakı kiçik samuray ailəsində doğulmuş, Kiotoda təhsil alarkən Çin poeziyasını və Daosizmi öyrənmişdi. İlk dəfə yaxın olan sözlərdən düzəldilən şeir formasında- hayku rəngdə yazmağa başlamışdı. Rəngə şeirinin başlanğıcı hokku kimi tanınır, rədifə uyğun gəlməyən sətirlərin üçü kimi qurulur və ilk sətir beş hecadan ibarət olur.

Hayku şeirləri 5-7-5 hecadan ibarət olmaqla, 17 hecalıdır, ona digər şairdən iki 7 heca əlavə olunduqda, 31 hecalıq, beş sətirli tanka əmələ gəlir. Hayku cəmi üç sətirli olmaqla, həm də sadəliyi ilə fərqlənir.

Şair Basyo öz ləqəbini həyatında əkdiiyi banan ağacının yapon dilindəki adından götürmüşdü. Eranın unikal ruhu özünü «kədər dünyası» adlanan üslubda nümayiş etdirdi. Hayku üslubu müasir populyar poeziyaya da daxil oldu. Basyo döyüşçü ailəsində doğulmuşdu, sonra özü o qədər ustalığı ilə seçilməyən bir

samuraya çevrilmişdi. Mövcud hayku üslubu heç də məmnunedici olmadığından, Basyo öz adını daşıyan yeni üslub yaratdı. Kiçik həcmli və sadə sözlərdən istifadə etməklə, o, həmçinin haykuya yeni gözəllik verdi.

Ümumiyyətlə, yaponlar arasında şeir yazma geniş yayılmışdır, onun standartları da sərtidir. Hayku 17 hecadan, 3 sətirdən, tanka isə 31 hecadan və 5 sətirdən ibarətdir. İslandlar saqa yazdıqları kimi, yaponların da hamısı şeir yazır.

Romançı kimi isə Takemoto Gidayu məşhurlaşdı. Xikamatsu isə 80 tarixi dram yazmışdı. Kabuki teatri üçün isə əlavə 30 əsər yaratmışdı. Onun «borc» ideyası feodal mənəviyyatı tərəfindən az başa düşülsə də, ancaq şərəf və ləyaqət prinsipləri ənənəvi şüura uyğun gəlirdi.

Rəngkarlıq da inkişaf edirdi. Onu şöhrətə çatdırmaqla, məşhurluq qazanmış yapon rəssamı Katsusika Hokusay 1849-cu ildə 84 yaşında Tokioda öldü. Onun «Fudziyama lövhələri» çox məşhurdur. Okeanda dalğa elə şahə qalxmışdır ki, hətta hündür Fudzi-san dağı da onun yanında kiçik görünür. Bəlkə də bu, sahilə çatanda on metrliklə hündürüyə qalxan dağıdıcı bir tsunami dalğasıdır. Bu tablo hesabına Hokusay Yaponiyanın sərhədlərindən kənara çıxmış, bütün dünyada tanınmışdır. Bu rəsm əsəri Azərbaycanda da çox populyardır, Abu-Dabidə isə şəhərin nüfuzlu sakini İsam al- Ketbi dəbdəbəli malikanəsinin bir iri divarında həmin tablonun böyüdülmüş freskasını çəkirmiş və onu qonaqlarına iftixar hissi ilə göstərir. Hokusayın yaradıcılığı həm də vaxtilə Avropa rəngkarlığındakı impressionizmə və modern üsluba xeyli təsir göstərmişdi.

Dövlət quruluşuna gəldikdə, XVIII əsrin başlanğıcında Bakufu sisteminin öz daxili ziddiyyətləri üzə çıxdı və zəiflik əlamətlərini göstərdi. Ferma məhsulları yaşayışın aşağı standartlarına uyğun gəlirdi, ölkə özü üçün dəmir alətlər, duz, dərman vasitələri kimi bəzi mühüm məhsulları istehsal edə bilmirdi. Vergiləri isə artıq pulla ödəmək qaydası tətbiq olunmuşdu. Ona görə də fermer daha çox məhsul satmalı idi. Kommersial iqtisadiyyat ferma kəndlərinə qədər genişləndikdə, fermerlər arasında sosial parçalanma əmələ gəldi. Həyatın şəhər yolunun inkişafı ilə samuray sinfi şəhərlərdə yaşadıklarından, onlar da artan bahalıqdan əziyyət çəkirdilər.

Səkkizinci syoqun olan Tokuqava Yoşiminin dövründə bir sıra islahatlar həyata keçirilməyə başlandı. O, mülki adamları maliyyə və kənd inzibatçılığında vəzifələrə təyin etdi ki, hökumətin fəaliyyətinin səmərəliliyini yüksəlsin. O, vergidən gələn gəliri artırmaq üçün istifadəyə yeni torpaqlar açdı. Düynün aşağı

düşən qiymətinə nəzarət cəhdinə görə, onu «düyü syoqunu» adlandırmışdılar. Lakin, 1730-cu illərdəki böyük aclıq vaxtı düyünün qiyməti kəskin surətdə artdı. Bu isə Edoda qiyam qalxmasına səbəb oldu.

1800-cü illərin erkən dövründə xarici əlaqələr, ölkədə təzyiq göstərən bir problemə çevrildi və Edoda vəziyyət mürəkkəbləşdi. Hələ 1804-cü işə Rusiya elçisi Ryazanov Naqasakidə olarkən, kommersial əlaqələr qurmağı tələb etdi. Bakufu tələbi rədd etdikdə, onun adamları yaxındakı adaya hücum etdilər. İngilis gəmiləri də cənubda yapon sularına girdilər. Bakufu sisteminin zəifləməsi daha ciddi xarakter daşıyırdı. Avropanın modern elmlərinin öyrənilməsi səviyyəsi də yüksəldi. Təbabət sahəsində Qərb elmi daha güclü olana çevrildi. Son 300 il ərzində ölkədə populyar biliklər xeyli artmışdı.

1830-cu ildən başlayaraq 15 il ərzində Tempo islahatları Bakufu sisteminin tənəzzülünü sürətləndirdi. Böyük aclıq nəticəsində viran qalmış fermer kəndlərini, syoqun bərpa etməyə çalışırdı. Edo və Osika birbaşa Bakufu nəzarətinə keçdi. Başlıca vəzifə Edonun müdafiəsi idi. Syoqun Tadakuni öz məskənindən qovuldu. Lakin Tokugava sülaləsi öz hakimiyyətini əlavə 30 ildə saxlamağı bacardı.

1850-ci ildən 18 il sonra siyasi dəyişikliklər nəticəsində taxt-tac Mutsihito hakimiyyətinə keçdi. Rejim Meydzi («İşıqlanmış idarəetmə») adlandı və gənc imperatorun hakimiyyəti 1868-1912-ci illərdə davam etdi. Meydzi transformasiyası əslində 1868-ci ildən əvvəl başlanan sosial və siyasi inqilab hesabına baş vermişdi.

1850-ci illərdə xaricilərin ölkəyə gəlməsi daxili siyasətdə də yeni nəticələr meydana gətirdi. Bunlar aydınlaşdıqda, syoqunun Yaponiyanı barbarlardan himayə etməyə qadir olmadığını göstərdi. Kiotoda imperial sarayının nüfuzu bərpa edildi. «İmperatoru seçmək!» və «Barbarları qovmaq!» şüarı adamlar tərəfindən ilk dəfə olaraq qaldırıldı, onlar syoqun siyasətinə təsir göstərmək istəyirdilər. Bu vaxt digərləri isə Tokugavanı dəstəkləməyə can atırdı. Syoqunun ratifikasiyası vaxtı Kioto sarayı özünün güclü müxalifəti ilə üzləşməli oldu. İllər ərzində ekstremizm meydana gəlmişdi. İki əyalət amerikalılar tərəfindən bombardman edildikdən sonra, xaricilərin hərbi aliliyinə heç bir şübhə yeri qalmadı. 1865-ci ildə Böyük Britaniya syoqunatı danışıqlar buxovuna sala bildi. Tədricən aydın oldu ki, bütün hakimiyyət Kiotonun üzərinə düşür.

Xaricilərin bombardmanından sonra samuray rəyi qəzəb şəklində

böyüyərək, baş verən sürətli hərbi dövlət çevrilişi hesabına hakimiyyəti ələ keçirdi. İmperatorun başçılığı altında yeni hökumət yaradıldı. Qərbin metodlarının və hərbi məşqin tətbiqi əsasında yeni milis birlikləri meydana gəldi. 1866-cı ildə Tokugava ordusunun uğurlu dəf edilməsi syoqunatın hakimiyyətinin və nüfuzunun itməsi ilə nəticələndi. 1867-ci ildə gənc Meydzi imperatoru iki əyalətdəki liderləri ələ aldı, artıq axırıncı syoqunun tədbirləri fayda vermirdi. İmperial ordu Edoya doğru irəlilədi və döyüş keçirmədən şəhəri tutdu. 1868-cü ilin yanvarında imperial idarəetməni öyrənmək üçün mühüm lordlar Kiotoya çağırıldılar. Sonrakı ili isə paytaxt Edoya köçürüldü, o vaxtdan da şəhər Tokio adlandı.

Meydzi hökuməti syoqunu hakimiyyətdən uzaqlaşdırdı. Onlar inanmışdılar ki, Yaponiya Milli hökumətin başçılığı altında birləşməlidir ki, Qərb hakimiyyətləri ilə hərbi və resurs bərabərliyinə nail ola bilsin. Gənc samurayların ölkənin izolyasiyasını qoruyub saxlamaq naminə həyata keçirdiyi tədbirlər, bu sinfin özünü məhv etdi.

Gənc imperator bu qərara gəldi ki, Qərbin gücü, konstitusionalizmdən asılıdır və bu həm də maddi güc əmələ gətirir. Xüsusən yaxşı məşq etdirilmiş hərbi qüvvəyə malik olmaq lazım idi. Bilik mənbəyi də Qərbdə axtarılmalı idi. 1871-ci ildə iri tərkibli nümayəndə heyəti Avropaya və ABŞ-a yollandı. Ölkədə artıq modernizasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi tələb olunurdu.

Meydzi liderləri feodal mərkəzləşməni dağıtmağa yönəldilmiş tədbirlərə əl atdı, onlar bunda Yaponiyanın zəifliyini görürdülər. 1871-ci ildə qubernator daymyolar Tokioya çağırıldı və onlara feodalizmin ləğv edildiyi elan edildi. Əvvəlki 300 əyalət 72 prefektura ilə əvəz olundu. Daymyolar inzibati idarəçiliklə əlaqələrini itirdilər.

Ölkədə 2 milyona yaxın samuray var idi. 1869-cu ildə bu köhnə iyerarxiya yenisi ilə əvəz edildi. Feodal lordlar aristokratlara çevrildilər. Samuraylara onların əvvəlki gəlirlərinə uyğun olan pensiya təyin edildi. Həm də samuraylara məxsus olan xüsusi irsi ötürülmə ləğv edildi. Qılınc gəzdirmə və sinfin köhnə nişanları sonralar qadağan edildi. Samuraylar əcnəbilərin təsirinə qarşı iradələrini təlqin etmək üçün inqilab qaldırdıqları halda, öz sinfinin ləğvi ilə inqilabın ilk qurbanları oldular.

Döyüşçülərin az hissəsi kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olmağa başladı. Samurayların hərbi xidmətdəki ənənəvi inhisarı da ləğv edildi. Bir neçə samuray

qiyamı baş verdi, onların çoxu inzibati tədbirlərdən narazılığa əsaslanırdı. 1877-ci ildə Satsumada baş verən axırıncı ən böyük qiyama, bərpa edilmiş qəhrəman Sayqo Taxamori başçılıq edirdi. Qiyamı yatırmaq üçün, hökumət keçmiş samurayları hərbi xidmətə cəlb etdi və sonuncu qiyam da uğurla yatırıldı.

Sənayeləşmə proqramı və parlamentin yaranması

Pul çatışmaması çətinliyinin təzyiqinə baxmayaraq, hökumət sənayeləşmə proqramını həyata keçirməyə başladı. Hərbi sənaye sahələri və strateji kommunikasiyalarla yanaşı, hökumət bunu gücləndirmək üçün pilot bitkilər əkməyə başladı. Ticarət və manufaktura sahələrinə diqqət artırıldı.

Əvvəllər baş verən yüksək inflyasiyalardan qorxu nəticəsində yeni özəl investorlar yarandı. Az sonra fərdlər çox sahədəki işlərə ağalığ etməyə başladı, onlar əsasən maliyyə qrupları idi. Geniş imkanlar və az şəkildə rəqabət hesabına müəssisələrin müxtəlif formaları meydana gəldi. Onların məqsədi, hökumət liderlərinin özlərinin bəslədikləri ümidlərə yaxın idi. Bərpa liderləri kollegiyası yaradıldı.

Modern dövlət quruculuğu üçün milli loyallığın inkişafı, bərabər dərəcədə əhəmiyyətli idi. Kütlələr arasında yeni loyallıq münasibəti meydana gəldi. Sintoizm dini milli ilahi qüvvələrə sitayiş yolu ilə, Buddizmin yerini tutdu. 1873-cü ildə xristianlıq da ləqallaşdı. Təhsil sistemi ideoloji istiqamət üçün ideal bir vasitəyə çevrildi. 1872-ci ildə universal təhsil elan edildi. Onların təşkili və fəlsəfəsi Qərbdən ilhamlanmağa əsaslanırdı. «Milli azadlıq» bütün yapon təbəələrindən patriotik bir borc kimi sitayiş formasını tələb etdi. Kütləvi təhsilin xüsusi qaydasından, sektantizmi, həmçinin xalq arasında samuray loyallığını geniş şəkildə himayə etmək üçün istifadə edildi, bu isə idarə edən sinfin irsindən başqa bir şey deyildi.

Yapon liderləri Qərb ölkələrinin təcrübəsinə əsaslanaraq, onlara hörmətlə yanaşmaq yolunu tutdu. İki palatalı parlament yaradıldı, lakin o, fəaliyyətsizlik

göstərdi, çünki hökumət liderləri özlərinə məxsus olan yollara üstünlük verirdi. Hökumət dünyanın hər bir yerindən bilik və müdriklik axtarırdı, bütün təbəələrə imkan verirdi ki, özləri üçün məqbul olan canlanmanı icra etsinlər.

Aşağıdan narazılığın ifadə edilməsi imkanlarını yaratmaq üçün siyasi partiyalar yaradıldı. Hökumət siyasəti ilə yanaşı, fərqli demokratik hərəkət də böyüdü. Mütərəqqi partiya fəaliyyətə başladı, Liberal partiya isə kəndlilərin mənafeyini ifadə etməklə, keçmiş samuraylara və kənd icmasının liderlərinə arxalanırdı.

Yeni Konstitusiya hazırlamaq üçün bir siyasi xadim Avropaya göndərildi. Almaniyada o, imperial hakimiyyətlə konstitusional formalar arasında mövcud olan tarazlığı müşahidə etdi. Məhz bu balans, parlamentə seçkilərin populyar sistemdə, təmsilçilərin şəxsində özünə ideya cəhətdən yaxın hesab etdiyi partiya səs vermək qaydasının həyata keçirilməsini mümkün etmişdi. 1885-ci ildə qurulan Kabinet sistemi üç il sonra Konstitusiyanın təhlükəsizliyini təmin etdi. 1889-cu ildə Konstitusiya tamamlandı. Aşağı palataya seçki keçirilməsi, parlament təşəbbüsünün üstünlüyünü dəstəklədi.

Konstitusiya imperatorun bəxş etdiyi nəcib bir formada idi. Haqqar və azadlıqlar yalnız qanunla nizamlanırdı. İmperator «müqəddəs və toxunulmaz» idi, o, orduya komandanlıq edir, müharibə və sülh elan edirdi, öz iradəsinə görə parlamentin aşağı palatasını buraxa bilərdi. Beləliklə, idarəetmə sahəsində səmərəli hakimiyyət, icra qolunun üzərinə qoyuldu. Təhsil üzrə hazırlanmış proqram, gələcək nəsillər tərəfindən də imperial iradənin və hakimiyyətin, heç bir suala yol vermədən həyata keçirilməsinə təminat verməli idi. Bütün bunlar, Konstitusiya vasitəsi ilə «Meydçi Bərpasının» və inqilabının başa çatdırıldığını göstərdi.

1929-cu ildə ABŞ-da start götürən Böyük Depressiya ərzində, hərbi işğal hesabına atılan ekspansiya addımları guya Yaponiyanın iqtisadi problemlərinin həllinə xidmət etməli idi. Meydçi Bərpası dövründə ölkədə əhalinin sayı 30 milyon nəfər idisə, 1930-cu ildə bu rəqəm 65 milyona yüksəldi. Hər il problemlər daha da dərinləşirdi, qida maddələrinin idxalına olan ehtiyac xeyli artmışdı. Oriental (Şərqdə yaşayan) xalqlara qarşı ayrı-seçkilik hesabına, çox saydakı zonalar emiqrasiya kəsildi. Hökumətin bir hissəsinin bu iqtisadi və irqi arqumentlərə hərbi inamsızlığı yüksəldi. Çinə qarşı tətbiq edilən bahalı boykotlar heç bir fayda vermədi.

Yaponların ruhundakı unikalılığı nəzərə alıb və onu qoruyub saxlamaq üçün, mülki ultramillətçilər parlament hökumətinə «yapon olmayan» kimi müxalif çıxdılar. Bir sıra riqorist təşkilatlar formalaşdı, onlar özlərini «daxili təmizliyə» və xarici dövlətlərə qarşı ekspansiya siyasətinə həsr edirdilər. Onlar düşünürdülər ki, yapon ruhunun unikalılığı, hökmən artan Qərb təsirinə qarşı vuruşacaqdır.

Parlament hökumətinə qarşı əsas güc gənc hərbi zabitlər tərəfindən formalaşırdı. Onların çoxu mübarizələrində xaraktercə Almanıyanın Natsional-Sosialistlərin həyata keçirdiklərinə bənzəyən məqsədləri canlandırırdılar. Hətta, Konstitusıyanın kənara atılması təklifləri eşidilirdi, əvəzində «Milli patriotlardan» ibarət inqilabi rejim yaradılması irəli sürülürdü.

1931-ci ilin sentyabrında Çinin əyaləti olan Mancuriya pretsedenti baş verdi, bununla Şərqi Asiyadakı ölkələrə təcavüz hərəkətləri başlandı. Kvantun ordusuna Cənubi Mancuriya Dəmir yolu qatarını bombalamaq tapşırıldı. Regionun paytaxtı Mukden sürətlə işğal edildi, bundan sonra bütün Mancuriyanın yapon ağalığına keçməsi baş verdi. Tokiodakı Mülki hökumət ordunun cəhdlərini dayandıra bilmirdi. 1936-cı ilin fevralında Yaponiyanın bir neçə görkəmli dövlət xadimi öldürüldü. Lakin başlanan qiyam yatırıldı və onun liderləri tezliklə həbs edildi. Ancaq gənc ekstremistlərin təsiri əhali arasında böyüməklə, siyasi əhəmiyyətli bir güc olaraq qalırdı.

1926-cı ildə gənc imperator Hirohito Şoua titulu qəbul etməklə, ölkəni idarə etməyə varislik etdi. O, əvvəllər öz əcdadlarından daha progressiv xadim kimi görünürdü, Qərbə səyahət etmişdi və hobbisi kimi dəniz biologiyasına maraq göstərirdi. Ultramillətçilər isə onun hakimiyyətdəki rolunu bəyənmirdilər ki, o, heç də yapon mistikasını təcəssüm etdirmir. Saray müşavirləri də imperatorun taxt-tacda möhkəm dayanacağından qorxurdular, çünki bu, potensial qurbanların geniş şəkildə axtarılmasına səbəb ola bilərdi. Avropanın təcavüzünə qarşı daxili tənqid böyüyürdü, yaponların çoxu öz hərbiçilərini dəstəkləməyə tələsirdi.

Hərbi ekstremistlərin hər bir irəliləyişi, hökumətin barışdırıcı elementləri tərəfindən, onlara yeni kompromis xarakterli güzəştlərə gedilməsi ilə müşayiət olunurdu. Həm də bu, xaricilərə qarşı düşmənçiliyin və inamsızlığın böyüməsinə gətirib çıxarırdı. Hərbiçiləri narazı salmamaq xatirinə, hökumət Mancuriyanın saxta «müstəqil» dövlət olması ilə razılaşdı. Çinin sonuncu Mancu imperatoru əvvəlcə regent elan olundu, sonra isə 1934-cü ildə taxt-tacları uzaqlaşdırıldı. Kvantun

ordusuna real nəzarət etmək isə Yaponiya hökumətinin üzərinə düşürdü. Millətlər Liqasının müvafiq komitəsi 1932-ci ildə yapon qoşunlarının geri çəkilməsini məsləhət gördü ki, Mancuriya üzərində Çinin əvvəlki suverenliyi tanınsın.

Bu vaxt Mancuriyaya böyük muxtariyyət verilməsi tədbirləri həyata keçirildi. 1933-cü ildə Yaponiya bu beynəlxalq orqandan rəsmi olaraq geri çəkildi. Buna baxmayaraq, yapon texniklərinin və kapitalının Mancuriyaya axını davam edirdi. Oradakı bol resurslardan Yaponiyada ağır sənaye bazasını qurmaq üçün istifadə edilirdi. Belə vəziyyət Şərqi Asiyada görünməmiş yeni bir qayda idi.

Mərkəzi Çində nəzarəti ələ keçirmək mümkün olmadığından, narazı qalan hərbi dənizçilər Tokioya qayıtdılar və zor tətbiq etməyə başladılar. Müstəsna ambitsiyalar getdikcə böyüsə də, daxili böhranları həll etmək üçün hələ gözləmək lazım gəlirdi. Ordu içərisindəki nəzarət hüququ fraksiyası, hakimiyyəti öz əlində cəmləşdirirdi. Maliyyə naziri öldürüldü. Lakin yapon xalqı hələ parlament sistemini ləğv etməyə hazır deyildi. Mülki liderlərin yeni cəhdlərə hazır olduğu görünsə də, cəbhə orduları təkidlə onlara xəbərdarlıq etmələrini davam etdirirdi.

1937-ci ilin iyununda yapon qoşunlarının Pekin yaxınlığında Çin birləşmələrinə atəş açması ilə «Çin intsidenti» başlandı. Yapon orduları Çinin mühüm şəhərləri olan Nankini və Kantonu tutdular. Lakin Çin qoşunları şimalda igidliliklə müqavimət göstərirdi. Çan Kay-şinin başçılıq etdiyi Çin milliyyətçi hökuməti təklif olunan kompromisdən imtina edib, başqa bir şəhərə geri çəkildi. 1940-cı ildə yaponlar daha bir kooperativ rejim qurdular.

Yaponiyada ədəbiyyatın intibahı

1930-cu illərdə yapon militaristlərinin təcavüzkar müharibəyə başlaması ədəbi məhsulların yaranmasına da mane olurdu, əslində imkan vermirdi. Senzura daha da güclənmişdi və yazıçılardan yalnız müharibə cəhdlərini təbliğ etmək gözlənirdi. Müharibədən sonra Osamu Dazainin əsərlərində, xüsusən «Şayo»da (1947-ci ildə çap olunan «Günəşin batması» romanında) həmin dövr canlı surətdə təsvir olunur. Digər yazıçılar da müharibə illərinin dəhşətlərini qələmə alırdılar. Hiroşima və Naqasakiyə atom bombasının atılması da çox sayda poeziya və nəsr

əsərlərinin meydana çıxmasını ilhamlandırdı.

Ümumiyyətlə, Şoua erası 1926-cı ildən 1989-cu ilə kimi dövrü əhatə etməklə, ədəbiyyatın inkişafı kimi xarakterizə olunur. Eranın adı, həmin müddətin 63 ili ərzində taxt-tacda olmuş imperator Şouadan (Hirohitodan) götürülmüşdü. Müharibədən əvvəl militarizm ədəbiyyata da öz mənfi təsirini göstərdiyi halda, məğlubiyyətdən və işğaldan sonrakı dövr iqtisadi möcüzənin yaranması ilə yanaşı, ədəbiyyatın da əsl vüsətinə səbəb oldu.

1958-ci ildə ilk yapon yazıçısı Nobel mükafatına layiq görüldü, bu Yasunari Kavabata (1899-1972-ci illər) idi. O, psixoloji belletristikanın uydurma mövzularının ustası idi. Yazıçı Kioto şəhəri mühiti barədə əsərlərin müəllifidir. Onun «Fudzidə ilk qar» və «Qar ölkəsi» romanları dünya oxucuları tərəfindən də maraqla qarşılanmışdı. Əvvəlki məşhur «İzu rəqqası» əsərindən fərqli olaraq «Qar ölkəsi» romanı seksual məhəbbət üzərində qurulmuşdur.

İkinci Nobel mükafatına layiq görülmən yapon yazıçısı isə Oje Kenzaburo idi. O, çox erkən məşhurlaşmış, hələ 1958-ci ildə Akutaqava mükafatını almışdı. 1994-cü ildə isə onun yaradıcılığı Nobel mükafatı kimi yüksək qiymətləndirilmişdi. Onun əsərləri universitet tələbələri arasında çox məşhur idi və onlar sonralar siyasi və sosial islahatları həyata keçirəcəkdilər.

XX əsr yapon romanları, ümumiyyətlə, öz estetik səviyyəsinə və vurğunluğa həsr olunmasına görə qiymətləndirdikdə, beş əsər xüsusilə seçilir. Bunlar Tanizakinin «Yeddi yapon hekayətləri», Dazainin «Uzun boylu adam», Mişumanın «Qızıl pavilyon məbədi», Kobo Abenin «Yeşik adam» və Haruki Murakaminin «Fırlanan quşun xronikası» romanlarıdır.

Əsrin başlanğıcında yazıb yaranan Akutaqava Ryunoske (1892-1927-ci illər) öz hekayələri ilə daha böyük marağa səbəb olmuşdu. Onun hekayələri yapon həyatının öyrənilməsində böyük dərslik rolunu oynaya bilər. Akutaqava Yaponiyada klassik kimi qiymətləndirilir.

Sonrakı illər içərisində yaranan əsərlər arasında Osamu Dazainin «Günəşin batması»nda II Dünya müharibəsindən sonra gənc yapon qadını Katsukonun dünyasının dəyişilməsinə səbəb olan mövcud böhranla, onun üzləşməsindən söhbət gedir. Qadın bu qənaətə gəlir ki, «kişilər sonda etməli olduqlarını edirlər, vuruşur və ağır zəhmət çəkirlər və beləliklə, qadınlar da sağlam uşaq doğurlar».

Kobe Abe isə «Qumlardakı qadın» romanında dəhşətli mənzərəni canlandırmaqla sürrealist mövzuya üstünlük verir, qadının yaşadığı acı mühit oxucuda vahimə hissləri yaradır. Sonralar Haruki Murakami Kobe Abenin əsərinin təsiri altında “Gecə yarısı” adlı maraqlı sürrealist roman yazmışdır. Onun “Qadınlarsız kişilər” əsəri iki cins arasındakı münasibətlərin anlaşılmaz hadisələrə gətirib çıxardığından bəhs edir.

Oye Kenzaburonun «Sakitləşən qışqırıq» romanı ailə münasibətlərinə həsr olunsada, həyatda nihilizmin də hələ güclü olduğunu göstərir.

Yapon nəsrilə ölkəni və xalqla başa düşməkdə, anlamaqda oxucu üçün bələdçi rolunu oynayır və tarixi kitablardan da daha məzmunlu məlumatlarla onu təmin edir.

Yaponiya Natsist Almaniyasına yaxınlaşır

1930-cu illərin sonuna yaxın Yaponiya Natsist Almaniyası ilə əlaqəyə girməklə, hər iki ölkə Sovet İttifaqına birgə hücum edəcəkdilə və onun resurslarını öz aralarında böləcəkdilə. Lakin Almaniyanın 1939-cu ilin avqustunda təcavüz etməmək barədə Sovetlərlə pakt imzalaması, yapon strateqlərini əvvəlki fikirdən uzaqlaşmağa məcbur etdi. ABŞ-ın Yaponiyaya neft embarqosu qoyması da, onun SSRİ-yə qarşı təcavüzünə imkan verməmişdi. Çünki Yaponiya sonralar da Cənubi –Şərqi Asiya ölkələrini işğal edəndə, bəzən yanacaq və döyüş sursatı çatışmamasından hücumu ləngitməyə məcbur olurdu. Digər tərəfdən, Yaponiya təklildə, Sovet İttifaqını heç məğlub etmək gücündə də deyildi. Ona görə də, ancaq Cənubi-Şərqi Asiyanın geniş resursları ilə kifayətlənməli oldu. İşğal nəticəsində Holland Ost İndiyalarından (indiki İndoneziya) neft, bu ölkə ABŞ, İran və Rumıniyadan sonra ən böyük neft ehtiyatlarına malik idi, Malayyadan rezin və qalay, Birma və Hind-Çindən isə düyü alırdı.

Yaponiya Almaniya ilə həm də Anti-Komintern paktını imzaladı. Bu yolla Yaponiya Asiyada yeni bir qaydanın lideri kimi tanındı. Bu, həm də birbaşa Birləşmiş Ştatların xeyrinə idi, çünki natsistlər və Sovetlər bu vaxt real müttəfiqlərə çevrilmişdilər və SSRİ Hitler Almaniyasını neft, taxıl və digər strateji məhsullarla təmin edirdi.

Yaponiyanın Sovet İttifaqı ilə əlaqələri, Almaniyaya münasibətdən fərqli olaraq, heç də ürək açan deyildi. Sovetlər özlərinə məxsus Çin Şərqi Dəmir yolunu onlara satmaq təklifi ilə razılaşmadı, bu yol Cənubi Mancuriyadan keçirdi. 1938-ci və 1939-cu illərdə Rusiya və yapon orduları iki tam ölçüdə olan döyüşlərdə birlərini yoxladılar. Yalnız 1941-ci ilin aprelində Sovet İttifaqı ilə Yaponiya arasında neytrallıq paktı imzalandı.

Alman-yapon birləşdirici bağları heç vaxt sıx və səmərəli olmamışdı. Hər iki partiya öz kooperasiyasını müəyyən məsafədə saxlayırdı və irqi alilik barədə onların ciddi iddiaları mövcud idi. Almanlar guya özlərinin məxsus olduğu ari irqini, yaponlar isə öz millətini bütün xalqlarla müqayisədə olduqca üstün bilirdilər. Yaponlar natsistlərin Sovet İttifaqına hücum planlarından xəbərsiz idilər, almanlar da yaponların Pyorl Harbora hücum planlarından hali deyildilər, çünki yaponlar bu böyük hücum planını gizli saxlayaraq, almanlara deməmişdilər.

Avropada müharibə başlayanda, Yaponiyanın demokratik dövlətlərlə əlaqələri ardıcıl olaraq pisləşirdi. Birləşmiş Ştatlar və Böyük Britaniya, Çin millətçilərinin mübarizəsinə kömək edirdilər. Anti-yapon hissləri Birləşmiş Ştatlarda güclənirdi. 1939-cu ildə, Yaponiya ilə 1911-ci ildə bağlanmış kommersiya müqaviləsi ləğv edildi. Prezident Franklin D. Ruzvelt ictimai rəyi təcavüzkarə qarşı yönəldəndə, bu, həm də Yaponiyanı dayandırmaq cəhdlərini də əhatə edirdi. Lakin, Avropada 1939-cu ildə başlanan müharibəyə görə hələ möhkəm tədbirlərə əl atılmırdı.

Avropa müharibəsi yaponlar üçün şirnikləndirici imkanlar yaradırdı. Natsistlərin 1941-ci ilin iyununda Sovet İttifaqına hücumundan sonra yaponlar cənubdakı müstəmləkə ölkələrindən daha varlı mükafat axtarmaqla məşğul olurdular. 1940-cı ildə Yaponiya Şimali Hind-Çini işğal etdi ki, oradan Çinin resurslarla təchiz olunmasını dayandırsın. 1940-ci ildə Fransada alman işğalından sonra Vişi hökumətinin qurulması ilə, Yaponiya Fransanın bütün müstəmləkələrinə öz himayəsini elan etdi. Bu, əslində Cənubi Asiyadakı sonrakı hərəkətlərə hazırlıq xarakteri daşıyırdı. Birləşmiş Ştatlar yaponların Hind-Çini işğal etmələrinə görə, onunla əlaqələrini dondurdu və Yaponiyaya neft embarqosu qoyduğunu elan etdi. Vaşinqtonla danışıqlar getdi və yapon nümayəndəsi prezident Ruzveltə görüşməyə can atdı. Lakin Birləşmiş Ştatların Dövlət Departamenti, Yaponiyanın güzəştləri olmadan buna razılıq verməkdən imtina etdi. Vaşinqtona görə Yaponiya Hind-

Çindən geri çəkilməli idi.

Birləşmiş Ştatlara zərbə vurmağa başlamaq üçün Yaponiya, Havay adalarındakı Pyorl Harbora hücum etmək üçün, onun donanması Saxalin yarımadasından çıxmaqla, 6 min km-lik dəniz yolu ilə artıq irəliləməkdə idi. Altı aviasya daşıyan gəmidən qalxan yapon təyyarələri, hücumla cəlb edilən 423 təyyarədən 190-u bilavasitə basqında iştirak edirdi, 7 dekabr 1941-ci ildə bazanı onlar qəflətən bombaladılar. Pyorl Harbor amerikalıların Sakit okeandakı başlıca dayaq nöqtəsi idi və ABŞ-n Sakit okean donanmasının böyük hissəsi burada məhv edildi, amerikalılar bu hücumda həm də 2400 nəfər canlı qüvvə itirdi.

Yaponiya Cənubi-Şərqi Asiyada işğallara başlayır

Yaponlar “Şərqi Asiya asiyalıları üçün” şüarını irəli sürsələr də, praktikada bu, «Şərqi Asiya yaponlar üçün» mənasını verirdi. ABŞ-ın Sakit okeandakı donanmasının dayaq bazası olan Pyorl Harbora hücum baş tutdu, bu, təəccübə səbəb olmaqla, uğur qazandı. Bu hadisə həm də Birləşmiş Ştatlarda xalqın rəyini və dövlətin, uğurlu finişə qədər müharibə aparmaq qətiyyətini birləşdirdi. 8 dekabrda Yaponiyaya müharibə elan edən Birləşmiş Ştatlar öz donanmasını sürətlə yenidən qurdu.

Almaniya, Yaponiya ilə sıx ittifaqda olmasa da, Birləşmiş Ştatlara müharibə elan etdi və Amerika da Hitler Almaniyasına eyni şəkildə cavab verdi.

Hitlerin Birləşmiş Ştatları müharibə elan etməsi, Britaniyanın və Sovet İttifaqının Almaniyanı məğlub etmək barədəki niyyətinin Amerika tərəfindən qəbul edilməsinə kömək etdi və bu, Birləşmiş Ştatlar üçün birinci prioritetə çevrilməli idi. Bu məqsədlə Amerika tırtıllı traktorların, təyyarələrin və digər silah növlərinin istehsalını xeyli genişləndirdi ki, onları Britaniyaya və Sovetlərə göndərsin. Dövlətlər arasındakı siyasi müxtəlifliyə əhəmiyyət verilmədən, bu üç dövlət arasında yaranan ittifaq silahlı əməliyyatların genişlənməsinə səbəb olmaqla yanaşı, həm də müharibənin sonrakı problemlərinin həllində razılaşmaların əldə edilməsinə yol açdı. 1943-cü ilin başlanğıcında, onlar öz qüvvələrinin Ox ittifaqının - Almaniya, İtaliya və Yaponiyanın qeyd-şərtsiz təslim olmasına qədər, onlara qarşı axıradək vuruşacaqları ilə razılaşdılar. Qeyd- şərtsiz

təslim olma prinsipi, həm də alman və yapon dissidentlərini öz hökumətlərini devirməyə və sülh yaratmağa həvəsləndirəcəkdə. Üstəlik, bu, Hitlerin öz düşmənlərini parçalamaq cəhdlərinə imkan verməyəcəkdə.

Məşhur yapon admiralı, Pyorl Harbora hücum əməliyyatının bilavasitə müəllifi olan İsoroku Yamomoto Amerika ilə müharibənin təhlükəli olduğunu bildirib, onu arının yuvasına çöp uzatmaq kimi qiymətləndirmişdi. O, ilk 6 ay ərzində üstünlüyün Yaponiya tərəfində olacağını, sonra isə müharibə əməliyyatları teatrında dominantlığın Amerikaya keçəcəyini bildirdi. Onun öncəgörməsi bütünlüklə düz çıxdı.

Müharibənin ilk dövründə Yaponiya böyük müvəffəqiyyət qazandı, 1942-ci ilin yanvarında yapon qoşunları Filippinin paytaxtı Manilanı işğal etdi. Yaponiya hərbi-dəniz qüvvələrinin baş komandanı Yamomoto Sakit okeandakı əməliyyatlara başçılıq edirdi. Amerikalara kömək edən britaniyalıların iki gəmisinin batırılması ABŞ-ın Sakit okeandakı donanması üçün bədbəxtlik xarakteri daşıdı.

Cənubi-Şərqi Asiyanın Yaponiya tərəfindən işğalı «Asiya asiyalılara» şüarı altında gedirdi. Həmin ərazilərdəki müstəqil hökumətlər yapon ağalığı altına keçirdi. Belə hökumətlər Birmada, Holland Ost (Şərqi) İndiyalarında, Vyetnamda və Filippində qurulmuşdu. Real hakimiyyət isə, yapon hərbi komandanlığının təbə olduğu Tokio Baş Qərargahına məxsus idi. Yapon hərbi maşını üçün həmin ərazilərdən iqtisadi resurslar əldə edilirdi, ictimai işlər üzrə layihələr həyata keçirilirdi. İşğal edilmiş ərazilərdə yaşayan adamların həyat şəraiti olduqca ağır və sərt idi.

Yaponiya hərbi qüvvələri onların tabeliyində olan xalqlara olduqca az mərhəmət bəsləyirdilər. 1937-ci ildə Çində Nankun işğal edildikdə, yapon əsgərləri bir neçə gün ərzində qətlərlə, zorlama və qarətlə məşğul olmuşdular. Sonralar 800 min koreyalı işləmək üçün Yaponiyaya göndərilmişdi. On minlərlə koreyalı qadın yapon qoşunlarına «rahat qadın» (fahişəlik) xidməti göstərməyə məcbur edilmişdi.

Yaponlar əsirlərdən və yerli əhalidən həm də ağır işlərdə işləmək üçün istifadə edirdilər. 1943-cü ildə Birma-Tailand dəmir yolunun tikintisində 61 min müharibə əsiri, 300 minə qədər isə yerli sakin işləyirdi. Dəmir yol tikintisi başa çatdıqda müttəfiq ölkələrindən olan 12 min müharibə əsiri və 90 min fəhlə pis pəhrizdən və sağlam olmayan iqlimdəki ağır şəraitdən ölmüşdü.

Amerika Yaponiyaya müharibə elan etdikdən sonra, bu ölkədə yaşayan yaponlara da münasibəti pisləşmişdi. Ölkənin qərb sahilindəki 110 min yapon amerikalısı, onlardan 15 faizi Birləşmiş Ştatların özündə doğulmuşdu, tikanlı məftillə qorunan düşərgələrə göndərilmişdi və onlardan loyallıq barədə and içmək tələb olunurdu.

Alman və italyan amerikalılara isə heç də oxşar münasibət bəslənmirdi. Yaponlara münasibətdə əslində irqçiliyə yol verilirdi. Şərqlilərə, xüsusən yaponlara münasibət təhqiramiz xarakter daşıyırdı.

ABŞ Yaponiyaya qarşı müharibədə üstünlüyü ələ alır

1942-ci ilin 18 aprelində aviasiya daşıyan gəmilərdən qalxan amerikan təyyarələri ilk dəfə Tokionu bombaladı, yaponlar isə buna inanmaq belə istəmirdilər. 8 dekabr 1941-ci ildə prezident Ruzvelt Senatın iclasında Pyorl Harbora cavab kimi, Tokionun bombalanmasını tələb edəndə, iclasdakılar bu əməliyyatın mümkünliyinə inamadıqlarını nümayiş etdirmişdilər. Bunu hiss edən Ruzvelt ayaqlarının iflic olmasına baxmayaraq, gözlənilmədiyi halda ayağa qalxıb, demişdi ki, bəzən mümkün olmayan da mümkün edilə bilər. Yaponlar təhlükəsiz hesab etdikləri paytaxtlarının bombalanmasının şahidi oldular. 1943-cü ilin fevralında isə Qvadalkanal və Solomon adaları uğrunda döyüşlərdə yaponlar geri çəkilməyə məcbur oldular.

Amerikanlar. böyük hərbi strateq kimi şöhrət tapmış və Sakit okeandakı hərbi-dəniz əməliyyatların təşəbbüsçüsü admiral Yamomotonu məhv etməyə çalışırdılar. 1943-cü ilin yayında Qvadalkanal rayonuna uçarkən, amerikan qırıcı təyyarəsi onun uçduğu təyyarəni partlatdı və Yamomoto həlak oldu.

Pyorl Harbora hücumdan sonra Yaponiya silahlı qüvvələrinin özünə güvənməsi böyümüşdü, onlar Cənubi-Şərqi Asiyada və Sakit okeanda xeyli uğur qazanmışdılar. Asiyadakı döyüşlər ancaq 1942-ci ildə dramatik qaydada dəyişdi. 1942-ci ilin 7-8 mayında Avstraliyanın şimalında yerləşən Mərcan dənizindəki döyüşdə amerikan hərbi-dəniz qüvvələri yaponların irəliləməsini dayandırdılar və bu yolla Böyük Britaniyanın dominyonu olan Avstraliyaya müdaxilə təhlükəsini müvəqqəti olaraq yüngülləşdirdilər. 4 iyunda Miduey atollunda (adasında) amerikan təyyarələri yapon aviasiya daşıyan gəmilərinin dördünü, başqa

sözlə,ümumui sayının yarısını məhv etdilər və Sakit okeanda amerikan donanmasının ağalığını qurdular. Qələbə, əlbəttə ki, böyük qiymətə başa gəlmişdi, amerikan təyyarələrindən beşdə ikisi toqquşmada məhv edilmişdi. Müttəfiqlər Asiyada da hücum əməliyyatlarına başlamışdılar. Amerikan generalı Duqlas Makartur Filippinə tərəf irəliləyirdi, vaxtilə ordusu ilə birlikdə yaponların hücumu nəticəsində bu ölkəni tərk edəndə, ora qayıdacağına vəd etmişdi. Bu fürsət artıq yetişmişdi. ABŞ ordusu və donanması birləşib, yaponların əlində olan digər adalara da hücum edəcəkdə.

Solomon adaları sularındakı ağır toqquşmadan sonra, Yaponiyanın taleyi solmağa başladı.

Asiyada müharibə davam edəndə, 1943-cü ildə amerikan silahlı qüvvələri hücumla, bütün Sakit okean əməliyyat teatrında öz yolu ilə irəliləyirdi. Amerikan qüvvələri, düşmənin resurslarla təmin edən regionların tutulması sayını artırdılar.

Miduey məğlubiyyətindən sonra (iyun 1942-ci il) Yaponiya hərbi-dəniz liderləri özləri üçün qələbə nəticəsinin çox zəif olduğunu gördülər. 1944-cü ildə Saypanın tutulması ilə Tokionun bombardman edilməsi gücləndi. Baş nazir Tedzionun hökuməti başqa şəhərə köçürüldü. Bu, müharibənin yaponlar tərəfindən uduzulmasının şəhadəti idi, lakin hərbi liderlərdən başqa heç bir qrup hansısa proqrama malik deyildi. Yalnız imperatorun, hərbciləri öz ümidlərindən yayındıracağına ümid bəslənirdi. Xalqa isə yalnız döyüşlərdəki qələbə barədə xəbərlər çatdırılırdı. 1945-ci ildən təkcə qədim paytaxt Kioto istisna olmaqla, bombardmanlar hər bir şəhərin dağıdılmasına səbəb oldu. Lakin yapon generalları müharibəni davam etdirməkdə qərarlı idilər. 1945-ci ilin aprelində ABŞ qüvvələri Okinavada sahilə çıxdıqda, hökumət istefaya getdi. 26 iyul 1945-ci ildəki Potsdam Deklarasiyası ilə ilk dəfə təklif edildi ki, yaponlar «bir irq kimi qula çevrilməyəcək və ya millət kimi məhv edilməyəcəkdir».

ABŞ Yaponiyanın iki şəhərinə atom bombası atır

ABŞ, Böyük Britaniya və Çin rəhbərlərinin qəbul etdikləri Potsdam Deklarasiyası yaponlara söz, din, düşüncə azadlığı və digər fundamental azadlıqlar vəd etdi. Bundan az sonra, 6 və 9 avqustda (1945-ci il) Hirosimaya və

Naqasakiyə amerikanların atom bombası atması nəticəsində çox sayda insan tələfatı baş verdi.

Prezident Harri Trumen (Ruzvelt 12 aprel 1945-ci ildə ölmüşdü) və onun məsləhətçiləri belə bir razılığa gəldilər ki, Yaponiyanın paytaxt ərazisinə girəndə amerikan qoşunları ağır itki verəcəkdir, bunun 1 milyon nəfər ölçüsündə olacağı proqnozlaşdırılırdı. Okinavada gedən döyüşlər amerikanların xeyli itki verməsinə səbəb olmuş, 12 min nəfər həlak olmuş və 36 min nəfər yaralanmışdı. Tokionu işğal etmək isə daha qanlı döyüşlərə səbəb olacaqdı. Ona görə də yeni, 1945-ci ilin iyulunda sınaqdan keçirilmiş atom bombalarının Hirosimaya və Naqasakiyə atılması qərarı verildi.

Okinava adasının amerikanlar tərəfindən 23 iyunda bütünlüklə tutulması isə strateji əhəmiyyət daşıyırdı, adadan havaya qalxan amerikan təyyarələri yapon şəhərlərini daha intensiv şəkildə bombalaya biləcəkdı. Okinavadakı döyüşlərdə yaponlar ağır itkilərə məruz qalmışdılar, 90 min nəfər yapon həlak olmuş, 7 min nəfər əsir düşmüşdü. Adada gedən vuruşda amerikan ordusunun komandanı general Bakner artilleriya mərmisi zərbəsindən həlak olmuşdu, ilk dəfə olaraq, amerikan generalının döyüşdə itkisi baş vermişdi. Az sonra Okinavada vəziyyətin çıxılmaz olduğunu görən yapon qoşunlarının komandanı, general Usidzima isə seppuku edərək, özünü intihar etmişdi.

Yaponiya 14 avqustda qeyd-şərtsiz təslim oldu. İmperator Hirohido qorxudan bununla razılaşmalı olmuş və xalqa belə təkliflə radio ilə müraciət etmişdi. O, atom bombardmanının davam edəcəyindən qorxurdu, amerikalıların planlarından xəbərsiz idi. Atom bombasından istifadə isə öz vəzifəsini və məqsədini artıqlaması ilə yerinə yetirmişdi. II Dünya müharibəsi nəhayət sona çatdı.

Atom bombardmanı baş verməmişdən əvvəl də Yaponiya aviasiya hücumlarına qarşı xüsusən kövrək idi, çünki özünün hərbi-hava qüvvələri əslində məhv edilmişdi və onun sıx əhalisi yüngül materiallardan tikilmiş evlərdə yaşayırdı.

Amerikalıların B-29 bombardmançı təyyarələrinin ağır bombardmanı 1944-cü ilin noyabrında başlanmışdı. Yapon zavodlarının çoxu dağıdıldı, paytaxt şəhəri sakinlərinin beşdə biri məhv edildi. Yapon hökuməti 13 və 60 yaşlar arasında olan bütün adamları «xalq könüllü korpuslarında» xidmətə səfərbər etdi.

Atom bombaları nəticəsində baş verən dağıntı isə ağlasığmaz qaydada idi. Hirosimada 75 min bina partlayışdan dağılmışdı. Şəhərin 400 min əhalisindən 140 min 1945-ci ili sonunadək ölmüşdü, 1950-ci ilin sonunda əlavə 50 min adam radiasiya effektindən həlak olmuşdu. Onlar, əsasən mülki vətəndaşlar idi. Bombaların bilavasitə atıldığı günlərdə isə Hirosimada 100 min, Naqasakidə isə 70 min adam ölmüşdü. İlk atom bombasını icad edən amerikalı alim Robert Oppenheymer (1894-1967-ci illər), yeni silah növünün Hirosimaya atılmasından sonra öz müsahibəsində, bombanın dəhşətli ölüm saçan gücünü, qədim hind poeması “Bhavaqati-qita”dakı “Mən –dünyaları dağıdan ölüməm” kimi məşhur sözlərlə ifadə etmişdi.

9 avqustda Sovet İttifaqı Yaponiyaya müharibə elan etdi və Mancuriyanın içərisinə yürüş etdi. Burada Kvantun ordusu sovet qoşunlarına olduqca zəif müqavimət göstərdi. Bu vaxt yapon hökuməti öz şərtləri əsasında təslim olmağa cəhd göstərdi.

Müttəfiqlər yapon xalqının iradəsinə hörmətlə yanaşmağa razılıq verdilər, çünki imperator təslim olmaq barədə təkidlə təklif edirdi. Sakit okean müharibəsi 14 avqustda sona çatdı. Rəsmi qeyd-şərtsiz təslim isə 2 sentyabrda Tokio körfəzində, ABŞ-ın «Missuri» gəmisində imzalandı.

Hərbi ekstremistlər imperatorun 14 avqustda xalqa müraciətini mümkün edən radio verilişini pozmaq istədilər. Hərbçilər və millətçilər arasında çox sayda

intihar hadisələri baş verdi, onlar öz şərəflərinin təhqir edildiyini düşünürdülər. Axı yaponların tarix boyu yadellilər tərəfindən məğlub edilməsi faktı olmamışdı. Lakin imperatorun nüfuzu və şəxsi iradəsi nəhayət narazılıqları yatırırdı. Hökumət istefa verdi və yeni hökumət yarandı.

Yapon hərbi-dəniz donanmasının və hərbi-hava qüvvələrinin məhv edilməsi ölkə adamlarına təhlükə törədirdi. Lakin Yaponiyanın iri ordusu heç də məğlub edilməmişdi, I Dünya müharibəsinin sonunda salamat qalmış alman ordusunu xatırladırdı. Və bu vəziyyət ordunun vuruşmağı davam etdirmək inadkarlığına təsir göstərməmiş deyildi. Lakin işğal yapon şəhərlərini viran qoymuşdu, xalqın həyat qüvvəsi təqətdən düşmüşdü. Hökumət nüfuza və hörmətə malik deyildi. Təhlükəli qida kasadlığı mövcud idi və nəhəng ölçüdəki inflyasiya milli möhkəmliyin qorunub saxlanmasına təhlükə törədirdi. Zaman ciddi dəyişiklik üçün yetişmişdi.

II Dünya müharibəsinin sonunda işğal edilmiş Yaponiyada siyasət kəskin sürətdə müzakirə edilirdi. Yapon hökuməti demokratik meyllərin saxlanmasına və möhkəmlənməsinə yönəlmiş bütün maneələri kənarlaşdırmalı idi. 29 avqustda qəbul edilən sənədə görə, Yaponiya artıq Birləşmiş Ştatlara təhlükə törətməyəcəkdi.

Yaponiya özünün demokratik prinsiplərə əsaslanan hökumətinə malik olacaqdı və Birləşmiş Ştatlar da buna hər cür dəstək verəcəkdi. Yaponiya yalnız dörd böyük adadan və bir neçə kiçik adadan ibarət olacaqdı, orduya malik olmamaqla, demilitarizasiyanı həyata keçirəcəkdi. Yeni siyasətə uyğun olaraq, militaristlərin hakimiyyəti və militarizm siyasi, iqtisadi və sosial həyatı «bütünlüklə məhv edəcəkdi» və bu dəhşətli mənbə bütünlüklə rədd edilməli idi. Yapon xalqı, fərdi azadlıqlara və insan haqlarına hörməti inkişaf etdirməyə həvəsləndiriləcəkdi. Bu, iqtisadiyyatın inkişafına da şərait yaradacaqdı, bunları da məhz dinc dövrün qaydaları tələb edirdi.

General Duqlas Makartur Asiyadakı müttəfiq qoşunların Baş komandanı adlanırdı. O, Baş komandan kimi məsləhət və konsultasiya vermək üçün Tokioda oturmuşdu və dövlətin bütün işlərinə müdaxilə edirdi. Beləliklə, işğal, özünün Baş işinin həyata keçirilməsi yerinə və qərargahına çevrildi. Makartur siyasətin və siyasətçilərin başlıca qərarlarının qəbul edilməsinə məsləhətlər verirdi.

Yaponiya cəmiyyətinin demokratikləşdirilməsi cəhdləri radikal və həm də

ehtiyatlı olduğuna görə tənqidə məruz qalırdı. İşğalın ilkin aylarında militarist dövlətin prinsipial dəstəklənməsi kənarlaşdırıldı. Silahlı qüvvələr buraxıldı, hökumət heç də stabil deyildi. Tokioda Beynəlxalq Tribunal (Nyurenberqdə olduğu kimi) general Todzionu və digər liderləri mühakimə etdi, 7 nəfərə ölüm hökmü verildi, 16 nəfər isə ömürlük həbs cəzasına layiq görüldü. İmperator Hirohito isə mühakiməyə cəlb edilməməklə, cəzadan uzaqlaşdırıldı, onun isə günahı heç də başqalarından az deyildi.

Keçmiş müstəmləkələrdən və Cənubi-Şərqi Asiya ölkələrindən milyonlarla yapon vətəninə döndü. Müharibə dövründə qubernatorları və milli polisi təyin edən ölkə nazirliyi ləğv edildi. Təhsil nazirliyi məcburi təhsilə nəzarətdən məhrum edildi.

Müharibədən sonrakı Yaponiya sərt qışdan salamat çıxmış və daha da möhkəmlənmiş ağacı xatırladırdı. Bu ağac gövdəsindəki yaşadığı illəri bildirən haşiyələr içərisində, sərt qışı ilə seçilən ilin dövrəsi, bunun nişanəsi kimi adətən daha qatı olur. Yaponiyanın timsalında sərt qış başqalarından fərqlənməklə, dörd il ardıcıl davam etmişdi. Ölkə taqətdən düşmüş, böyük bədbəxtlik dənizində üzməli olmuşdu. Onun bədəni ağır xəstəliklərə məruz qalsa da, lakin mənəvi gücü sarsılmamış, əksinə daha da möhkəmlənmişdi. Bu möhkəmlik hesabına, müharibənin ağır nəticələrini qısa müddətdə ləğv edə bilmiş və sağlamlığını tam bərpa etmişdi.

Amerikan komissiyası yapon vətəndaşlarına konseptual islahatlar barədə məlumat verirdi. Dörd ay ərzində hökumət komitəsi Meydzi Konstitusiyasını təftiş etdi. Makartur hökuməti bu sahədəki hərəkətlər üçün sonrakı yeni layihələri hazırladı. Müqavimətə baxmayaq, imperator onları bəyəndi və müharibədən sonrakı ildə düzəlişlər aparmaq üçün parlamentə verdi. Konstitusiya yavaş-yavaş dəyişikliyə uğrayırdı və 1947-ci ildə öz səmərəsini göstərdi.

Yaponiya demokratik dövlətə çevrilir

Yaponiya 3 fevral 1946-cı ildə yeni konstitusiya aldı, onun əsas müddəası Yaponiyanın mütləq monarxiyadan konstitusion dövlətə çevrilməsi idi. İmperator Hirohito özü 1 yanvar 1946-cı ildəki yeni il çıxışında, amerikanların təzyiqi altında

yapon monarxının ilahı mənşəyi barədəki tezisi rədd etdi. İmperator “dövlətin və xalqın birliyinin simvolu” elan edildi; “onun vəziyyəti xalqın iradəsindən asılı olacaqdı. Xalq isə suveren hakimiyyətin daşıyıcısıdır”. Yaponların çoxu üçün bu, əsrlər ərzindəki qaydanın məhvi demək idi, çünki orada dövlət, din və cəmiyyət bölünməz vahid kimi təsəvvür olunurdu. Bir andaca, dünyanın mənzərəsi dəyişdi. Bu, həyatın mənasını itirməyə bərabər idi, ona görə də Yaponiyada intiharlar seriyası baş verdi.

Konstitusiya, hüquqlar barədə 31 maddədən ibarət idi və 9 maddə müharibəni «millətin suveren hüququ» elan etdi və bildirdi ki, «quru, dəniz və hərbi-hava qüvvələri, müharibə potensialı kimi heç vaxt dəstəklənməyəcəkdir». İmperatorun «dövlətin və xalqın birliyinin simvolu kimi, xalqın iradəsi ilə bu mövqeyə yiyələnməsinə görə suveren hakimiyyətə sahib olması» ifadə olundu. Bir az əvvəl isə, 1 yanvar 1946-cı ildə imperatorun ilahiliyi iddiası ləğv edilmişdi. Konstitusiya iki palatalı parlamentin yaradılmasını təsdiq etdi. Nümayəndələr Palatası ən yüksək hakimiyyətə malik olacaqdı. İngiltərədən götürülmüş köhnə perlik statusu ləğv edildi. O məsləhətçilər palatası ilə əvəz edildi. Onun üzvləri də yalnız 6 illik bir müddətdə xidmət edəcəkdə.

Sülh müqaviləsi 1952-ci ildə səmərə verməyə başladı, siyasi nümunələrin elementləri artıq dəyişdirilmişdi. Mərkəzləşmənin zəifləməsi bəzi sahələrdə baha başa gəlirdi və səmərəsizliyini göstərirdi. Silahlı qüvvələr sonralar Özünümüdafiə qüvvələri adını aldı, 1972-ci ildə onun tərkibi artıq 250 min nəfərdən ibarət idi.

1947-ci il Konstitusiyasının təməl prinsipləri yapon siyasətçilərinin bütün fraksiyaları arasında dəstəkləndi. İcra hakimiyyəti yeni institutların başlıca aktoru rolunu oynayır. Məsuliyyət daşıyan liderlik tədricən əvvəlki dövrlərin imperial hakimiyyətinin ambivalent iddiaları ilə əvəz olundu.

İşğal, kənd təsərrüfatında da torpaq islahatına yol açdı, əvvəlki icarəçilər torpağa sahib olan fermerlərə çevrildilər. İcarəçilik əsasən I Dünya müharibəsindən sonra artmışdı, lakin səmərəli olmadığını göstərmişdi. Kəndli oğlanları, silahlı qüvvələrdə xidmətə görə aldıkları maaşın müəyyən hissəsini evlərinə göndərməli olurdular.

Biznesdə ABŞ-ın reinkarnasiya missiyası planları sənaye bölməsində müsbət dəyişikliklərə səbəb oldu. Asiyanın hər yerindəki qarışıqlıqlar və müharibədən sonrakı Yaponiyada olan iqtisadi böhran belə hərəkətlərə müdrikcəsinə hörmət

bəsləməyi tələb edirdi. Yeni qanunvericilik həm də halal ticarət aparmağa həvəs yaradırdı və inhisar nümunələrinin geri dönməsinə imkan verirdi. İri banklar dağılmışdı və onlar, işğaldan sonrakı barışıq tədbirlərinin mərkəzi rolunu oynamalı idi.

İqtisadi hakimiyyətin tarazlığı, həmçinin güclü və cəsarətli həmkarlar hərəkətinin yaranmasına təsir göstərdi. Ölkə və maddi rifah nazirlikləri ləğv edildikdən sonra, 1947-ci ildə yeni Əmək Nazirliyi yarandı. İşğalın ilk aylarında bütün siyasi dustaqların azad edilməsi, Yaponiya Kommunist Partiyası özəyinin yaranmasına səbəb oldu.

Müharibədən sonrakı erada sosial qanunvericilik öz enerjisini göstərdi. Mülki məcəlləyə görə ailənin kişi cinsindən olan başçısına bir sıra qanuni köməkliklər göstərilirdi. Yeni qaydanın simvolu kimi taxt-tac printsi Akihito ilə adi təbəqədən olan qızın matrimonial izdivacı da baş verdi.

Yaponiya beynəlxalq münasibətlərə qayıtdı və hətta, bir sıra işğal etdiyi ərazilərdən imtina etdi. Qonşu dövlətlərlə dinc münasibətləri meydana gəldi. Birləşmiş Ştatlar Okinavanın işğalını qoruyub saxladı, sonralar ABŞ orada Asiyadakı ilk hərbi bazasını yaratdı. bu vaxt SSRİ də Kuril adaları zəncirinə sahib oldu, üstəlik, Cənubi Saxalini də tutub, öz ərazisi elan etdi. Buna Müttəfiqlər razılıq vermişdilər. 1945-ci ilin fevralındakı Yalta konfransında prezident Ruzvelt SSRİ rəhbəri Stalindən Hitlerin məğlubiyyətindən sonra Yaponiyaya qarşı müharibədə Amerika qoşunlarına hərbi kömək göstərilməsini xahiş etdikdə, Stalin bildirmişdi ki, Ali Soveti və sovet xalqını buna inandırmaq çətin olacaqdır. Bunun əvəzində SSRİ-yə də hansısa güzəştlər edilməlidir, ona görə də, Kuril adalarının və Saxalin yarımadasının cənubunun ona verilməsi belə kompensasiya rolunu oynaya bilər. Ruzvelt bu təkliflə razılaşdı, çünki Yaponiya ilə müharibədə qalib ABŞ olacaqdı. Lakin, bu sövdələşmə heç bir beynəlxalq sənəddə əksini tapmadığından, Yaponiya, sahilindəki su hövzəsinin dəniz məhsulları ilə bol olduğu dörd Kuril adasının ona qaytarılmasını tələb etməyini dayandırmadı. Bu ərazi mübahisəsinə görə nə SSRİ, nə də Rusia ilə Yaponiya arasında ötən 80 il ərzində sülh müqaviləsi bağlanmamışdır və II Dünya müharibəsinin həllini tapmayan yeganə münaqişə irsi kimi qalmaqda davam edir.

Makartur 1951-ci ildə Koreya müharibəsində komandanlıq etdiyinə görə Yaponiyanın ali komendantı vəzifəsindən getdi. 1951-ci ilin sentyabrında San Fransisko konfransı Yaponiya ilə sülh müqaviləsinin ratifikasiyası ilə nəticələndi. Yaponiya Koreyanın müstəqilliyini tanıdı və Tayvana (əvvəllər Formoza adası adlanırdı) olan bütün iddialarından imtina etdi. Lakin ən azı, Yaponiyanın Kuril adalarını geri qaytarmaq ümidi baş tutmadı, bu adalar isə Hokkaydoya çox yaxın idi.

San Fransisko müqaviləsi Yaponiyanın «fərdi və kollektiv özünü müdafiə hüququnu» tanıdı. ABŞ silahlı qüvvələri «Yaponiyanın öz müdafiəsi üçün məsuliyyət daşıyana qədər» orada qalacaqdı. ABŞ-ın hərbi-dəniz bazası tədricən Okinavada mərkəzləşdi.

1953-cü ildə yapon özəl qrupları ilə Çin Xalq Respublikası arasında qeyri-rəsmi ticarət müqaviləsi imzalandı. Qərbi Avropa ölkələri kimi Yaponiya da bəzi mallarına qoyulmuş embarqonu yumşaltdı. Lakin 1972-ci ilə kimi 167 növ əmtəə üzrə embarqo hələ qalırdı. 1958-ci ildəki Çinin İrəliyə Böyük Sıçrayış kampaniyası Yaponiya ilə bütün ticarət kontraktlarını müvəqqəti olaraq yaxşılaşdırdı.

Çində 1960-cı illərdə baş verən Böyük Proletar Mədəni İnqilabı həmçinin ölkədə baş verən dramatik tənəzzüllə nəticələndi. Buna baxmayaraq, Çin tədricən Yaponiyanın ən mühüm ticarət partnyoruna çevrildi.

1971-ci ildə ABŞ prezidenti Riçard Niksonun Pekinə səfəri Yaponiyanı Çinlə yaxın əlaqələr yaratmağa sövq etdi. Həmin ildə Çin Xalq Respublikası Birləşmiş Millətlər Təşkilatına qəbul edildi, ona qədər isə bu beynəlxalq təşkilatda Çini Tayvan əvəz etmişdi. Bir il sonra isə Yaponiya Pekinlə əlaqələrin normalaşdırmaq istiqamətində addım atdı, Tayvanla bağlılığını isə sərtləşdirdi.

Yaponiyanın sürətli iqtisadi inkişafı

Yaponiyanın II Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdəki güclü iqtisadi

inkişafı təəccüb doğurmaya bilməzdi. 1955-ci ildə adam başına düşən istehsal müharibədən əvvəlki səviyyəyə çatmışdı. Müharibədən əvvəl Yaponiya XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq sənayeləşməyə başladı, lakin yüngül sənaye və kənd təsərrüfatı hələ də iqtisadiyyatın onurğa sütununu təşkil edirdi. Fəhlə sinfi və

kəndlilər arasında yoxsulluq geniş yayılmışdı. Ağır sənaye, birinci növbədə hərbi sahəyə istiqamətlənmişdi, buna aviasiya, gəmi qayırma və digər hərbi vasitələr daxil idi. II Dünya müharibəsi onun bütün müstəmləkə mülkiyyətini itirməsi ilə nəticələndi, həm də ölkənin özünün sənaye istehsalı qabiliyyətinə və əhalisinə ağır zərbə vurdu. Müharibədən sonra hökumət dərin borc içərisində idi. Əhali isə həyatı maddələrin kasadlığından və onun yaratdığı hiperinflyasiyadan əziyyət çəkirdi.

Müttəfiq işğal qüvvələrinin hökmranlığı altında yapon iqtisadiyyatı mühüm struktur dəyişikliklərinə məruz qaldı, ağır sənaye və elmi axtarışlar yenidən dirildi. Hökumət bu məhrumiyyətlər və hiperinflyasiya altında iqtisadiyyatı yenidən qurdu. Birləşmiş Ştatlar özünün köhnə düşməninə bu sahədə böyük köməklik göstərdi ki, hörmət bəslədiyi regionlarda kommunizmin genişlənməsinin qarşısına almağa cəhd etsin.

1950-ci illərdə Yaponiyada iqtisadiyyat tədricən sağaldı və iqtisadi möcüzə start götürdü.

Ağır sənaye və orta sinfin yaranması ilə daxili istehlak bazarı və bank əməliyyatları böyüdü. Yaponiya ABŞ və Sovet İttifaqından sonra dünyanın üçüncü ən böyük iqtisadiyyatına malik olan bir ölkəyə çevrildi. 1960-cı illərdə həm də artıq qüdrətli dövlətlərin Yeddiilər qrupuna daxil oldu.

1946-cı ildə Yaponiya geniş milli aclıq həddində idi, onun qarşısını Amerikadan daşınan ərzaq alırdı. Birləşmiş Ştatlar Sovet İttifaqının təhlükəsinə görə Yaponiyanın iqtisadi sağlmasına köməklik göstərdi. 1951-ci ildə artıq sağalma baş verdi, 1960-cı ildə isə müharibədən əvvəlki səviyyə 300 faiz artdı. Birləşmiş Ştatlar Yaponiyanı global iqtisadiyyata uğurlu qaydada inteqrasiya etdi və iqtisadi infrastrukturasını yenidən qurdu. Koreya müharibəsində (1951-53-cü illər) isə artıq Yaponiya öz resursları ilə Amerikanın müharibə cəhdlərinə köməklik göstərdi.

1967-ci ildən 1976-cı ilədək ən mühüm artım 1967-ci ildə baş verdi. Yaponiyanın sənayeləşməni başa çatdırmasının səbəbləri mürəkkəb idi. Dövrün başlıca xarakteristikası Hayato İkeda administrasiyasının hökumət siyasətinin uğurundan ibarət idi. Geniş istehsal və geniş ixrac başlıca şüar olmaqla, ölkədəki həyat şəraiti standartlarını da xeyli yüksəltdi. Yapon iqtisadiyyatının möcüzəsi olan Qızıl Altmışlıq ölkənin ümumi daxili məhsulunu 91 milyard dollara çatdırdı. 1980-ci ildə isə bu rəqəm rekord həcmə çataraq, 1,065 trilyon dollar məbləğində di.

1973-cü ildə yapon iqtisadi möcüzəsi sona çatdı. Neftin bir barrelinin qiymətinin 3 dollardan 13 dollara qalxması Yaponiya sənaye istehsalının 20 faiz

aşağı düşməsinə səbəb oldu. Belə kəskin azalma faktiki olaraq yanacaq böhranının və Birləşmiş Ştatların müdaxiləsinin nəticəsi idi. Nəticədə, Yaponiya texnoloji cəhətdən mərkəzləşmiş proqramını dəyişməli oldu. Ona görə də, yanacaq böhranının mühüm ziyan vurduğu kapitalist ölkələrindən kənarda dayanmağı bacardı.

İqtisadçı Milton Fridman Yaponiyanı nəzərdə tutaraq bir dəfə demişdi: «Sürətlə inkişafın ən yaxşı yolu, ölkənin bombalanmasıdır». Bu sözlər bir qədər ironiya xarakterli olsa da, əslində həmin ölkədəki prosesə daha çılpaq sayıla bilən bir rəy idi. Yaponiya müharibədə 2,6 milyondan 3,1 milyona qədər insan həyatı və 56 milyard ABŞ dolları məbləğindəki var-dövlətini itirmişdi. Yaponiyanın, demək olar ki, heç nəyi qalmamışdı, lakin onun iqtisadiyyatı görünməmiş bir sürətlə sağaldı. Mühüm texnoloji dəyişikliklər baş verdi. Əməyin həm kəmiyyəti, həm də keyfiyyəti yaxşılaşdı. Beynəlxalq ticarət böyük miqyas aldı. Sürətli sağalma və inkişaf etmə təcrübəsi «İqtisadi möcüzənin» doğulmasına səbəb oldu.

Sosial həyatda da 1953-cü ildən 1973-cü ilə qədər gözə çarpan dəyişikliklər baş verdi. Ölkədə uşaq doğumu dərəcəsi stabilləşdi. Əhali kəndlərdən şəhər mərkəzlərinə axışdı. Hətta əhali artımı yavaş-yavaş, iqtisadiyyat genişləndi. Meydçi dövründə kəndlilər ölkə əhalisinin 85 faizini təşkil edirdi, o, 1970-ci ildə isə bu göstərici 20 faizdən az idi. Şəhər həyatı əhali sıxlığından əziyyət çəkirdi. Amerikan mədəniyyətinin təsiri hər yerdə hiss olunurdu. Yeni ailə qurulması sahəsində açıq nikahlar tənəzzülə uğradı və «məhəbbət» cütlüklərinin, vətəndaş nikahlarının sayı böyüdü. Nikah adətləri də həmçinin dəyişdi.

Beynəlxalq əlaqələr də genişləndi. ABŞ Okinavanın və Ryukyunun işğalını davam etdirdi. 1970-ci illərdən Yaponiyanın yüksək inkişaf sürəti sona çatdı. OPEC-in 1973-74-cü illərdəki embarqosu Yaponiya iqtisadiyyatına ağır təsir göstərdi. Təbii resurslara malik olmamaq, sənaye üçün vacib olan yanacaq materiallarına görə başqa ölkələrdən asılılıq öz rəvan gedişini itirdikdə, böyük sənaye ölkəsi daha böyük ziyan çəkməli olur.

Lakin ixracın həcmi böyüyürdü. İxrac mallarına avtomobil, rəngli televizor şəbəkəsi, yüksək keyfiyyətli polad, elektron məhsulları başçılıq edirdi. Yaponiya ilə Avropanın və Birləşmiş Ştatların ticarəti böyüyürdü.

Yaponiyanın min il davam edən feodalizm dövründən, vətəndaş müharibələrindən və xalqın qanının axıdılmasından, son bir əsr yarımında isə böyük transformasiyalara məruz qalmasından çox şey öyrənmək olar. II Dünya müharibəsində ağır məğlubiyyətə və işğala düşər olması ilə yanaşı, bu fəlakətdən də düzgün nəticə çıxarıb, sürətlə sağalmasından və 1960-cı illərdə «yapon iqtisadi möcüzəsi» adlanan yüksək qaydadakı inkişafından digər millətlər də ibrət götürə bilər. Tokugava sülaləsi hakimiyyətə gələnə qədər yaponlar vətəndaş müharibələrinə cəlb olunur, onların ağuşunda boğulurdu. Elə yeni sülalə dövründə Yaponiya izolyasiya siyasəti aparmaqla, başqa bir çuxura yuvarlanmışdı, oradan çıxmağa, feodal buxovlarından azad olmağa can atmırdı. Ona görə də əsasən kənd təsərrüfatı ölkəsi kimi qalmaqla, dünyadakı inkişafdan yayınmaqla davam edirdi.

XIX əsrin ortalarında Yaponiya dünyaya açıldı, daha doğrusu, ölkənin inkişafına güclü təkan verən dünyanın ona açılması baş verdi. Sənayenin inkişafına, bədbəxtlik nişanəsi kimi militarizasiyaya nail olmaq üçün Yaponiya Qərbi təcrübəsindən geniş istifadə etdi və qısa müddətdə həm də ölkənin uğurlu şəkildə kapitalizm rellərinə keçirdi.

İşğal yolu ilə imperiyasını genişləndirmək, Avropa dövlətləri kimi müstəmləkələr əldə etməyə çalışdı və buna da müəyyən dərəcədə nail oldu. XX əsrin başlanğıcında Koreyanı tam şəkildə, sonrakı dördüncü onilliyin əvvəlində isə Çin ərazisi olan Mancuriyanı əsasən öz müstəmləkələrinə çevirməyi bacardı. Sonra bütün Cənubi-Şərqi Asianı özünə tabe etmək üçün işğal müharibələri apardı.

Amerikanların 1942-ci il iyunundan sonra müharibə əməliyyatları teatrında üstünlük qazanması, Yaponiya rəhbərliyinin işğal sahəsindəki iştahının kəskin sürətdə azalmasına və yoxa çıxmasına səbəb oldu. II Dünya müharibəsinə daxil olmaq böyük səhv addım olmaqla yanaşı, onu fəlakətli bir məğlubiyyətlə üzləşdirdi, ölkənin şəhərləri xarabalıqlara çevrildi. Tarixində ilk dəfə olaraq Yaponiya ərazisi işğala məruz qaldı. Lakin Yaponiya bu fəlakətdən də nəticə çıxarmağı bacardı, qalib Amerika da bu sahədə ona xilas yolu göstərdi və ölkə feniks quşu kimi mifik deyil, real küldən də yenidən dirçəlməyə, qamətini düzəltməyə başladı.

İmperator Hirohito uzun sürən hakimiyyətindən və faciələrle üzləşməsindən sonra, 1989-cu ildə 87 yaşında öldükdə Akihito varis kimi imperator oldu. Akihito 1933-cü ildə anadan olmuşdu, ailənin beşinci uşağı və Hirohitonun birinci oğlu idi. Atasının ölümündən sonra, 1989-cu ilin yanvarında taxt-taca çıxmışdı, onun idarəçiliyi Heysey erası adını daşıyırdı. O, Yaponiyanın 125-ci imperatoru idi və 2019-cu ildə, 20 il hakimiyyətdə olduğdan sonra taxt-tacdən getmişdi. Onun böyük oğlu Naruhito yeni imperator olmuşdu. Akihito yaşının ötməsinə və səhhətinin pisləşməsinə görə belə addım atmış və “İstirahətə gedən imperator” tituluna yiyələnmişdi. O, son 200 ildə ilk imperator idi ki, könüllü qaydada istefaya getmişdi. Həm də onun dövrü Yaponiya üçün tam sülh dövrü olmuşdu.

Naruhitonun impertorluğu ilə Reya erası başlandı. O, imperator Şouanın (Hirohitonun) nəvəsi və imperator Meydzinin (Mütsihitonun) nəticəsi kimi sülalənin sayca beşinci nümayəndəsidir.

İmperator hakimiyyətinin irsi qaydada ötürülməsi ənənəsi lap çoxdan mövcud idi. Taxt-tacda olan imperatorun ölümü isə milli matəm xarakteri daşıyırdı, hətta hərbiçilər hüzndən özlərini intihar edirdilər. Böyük yazıçı Akutaqavanın bir hekayəsinə görə, 1912-ci ildə imperator Mutsihito öləndə, məşhur general özünü intihar etmişdi ki, imperatorun ölümündən sonra yaşamağa dəyməz.

Böyük transformasiyaların Yaponiyanın taleyinə təsiri

Yaponiya qədim tarixə malik olsa da, Misir, Çin, Hindistan, Persiya və Yunanıstan kimi ölkələrdən nisbətən cavan sivilizasiya kimi tanınır. Yalnız XVII əsrin əvvəlində Yaponiya mərkəzləşmiş dövlətdə birləşmişdi. Normandiyalı

Uilyam Fateh isə bu işi altı əsr əvvəl İngiltərədə həyata keçirmişdi.

Yaponiya son bir əsr yarım qədər feodalizm buxovlarında ömür sürmüşdü. 1868-ci ildən Meydзи Bərpasından sonra kapitalizm formasıyasına keçən Yaponiya həm də izolyasiyadan çıxmaqla, modernləşmə yolunu tutmuşdu. Bu transformasiya inqilabi dəyişikliklər xarakteri daşımaqla yanaşı, olduqca sürətlə getmiş və ölkə qısa müddətə xeyli inkişafa nail olmuşdu. Bunu da yapon xalqının hər bir yeniliyə böyük ehtirasla yanaşması ilə izah edirlər. Təəssüf ki, ümumi inkişaf həm də militarizmin ölkə həyatına geniş cəlb olunması ilə müşayiət olunmuşdu. Nəhayət, II Dünya müharibəsindəki məğlubiyyət Yaponiyanı bu ağır virusdan uzaqlaşdırmış və ölkə ölümcül zərbədən çıxmağı bacarmış, müharibə nəticələrini qısa müddətdə ləğv etməyə müvəffəq olmuşdu. Yaponiya təkcə yaralarını sürətlə sağaltmadı, həm də yeni konstitusiya qəbul etdi, işğal müharibəsini qanundan kənar elan etdi. Militarizm ruhu uzaqlaşdırıldı və onun yerini dinc quruculuğa həsr olunan tarixi mübarizə tutdu.

Həyat özü insanın mübarizəsinə məna verir, həm də onun vektorunu müəyyən edir. Biz bunu Yaponiyanın təcrübəsində aydın görürük. Ölkədə vətəndaş müharibələrinə son qoymaq üçün bu adalar diyarını, vahid mərkəzləşmiş dövlətdə birləşməsi ehtiyacı yarandı və zamanın bu tələbinə nəhayət müsbət cavab verildi.

Meydзи Bərpası ölkəni, heç vaxt görmədiyi yeni inkişaf yoluna çıxarmalı və ona yüksək sürət verməli idi. Yeni imperial rəhbərlik ölkəni qüdrətli olana çevirmək qərarına gəldi və feodal bataqlığında ilişib qalmış xalqı dünyanın qabaqcıl nümunələri əsasında yaxşı idarə etməyi bacardı. Təəssüf ki, ölkə digər təsirlərə də biganə qalmadı, mənfi olanları da təqlid etməyə başladı və qonşularına qarşı işğal müharibələri apardı. İlk işğallar onun imperialist iştahını daha da gücləndirdi və Yaponiya Cənubi-Şərqi Asiyada və Sakit okean adalarında ağalıq etmək eşqinə düşdü. ABŞ-ın mühüm hərbi-dəniz bazasına hücum isə gələcək fəlakətinin bünövrəsi rolunu oynadı. Militarizmə böyük ümid bəslənsə də, nəticədə o Yaponiyaya ağır məğlubiyyət və işğal bəxş etdi, II Dünya müharibəsinin sonunda ölkə fəlakətli nəticəyə düşər oldu.

Lakin qalib Amerika düşmənçiliyə baxmayaraq Yaponiyaya kömək əlini

uzatdı. Yaponiyada mütləq monarxiya əvəzinə demokratik dövlət quruldu və qısa müddətdə ölkə iqtisadi cəhətdən dirçələ bildi və ən inkişaf etmiş dövlətlərdən birinə çevrildi. Bu yapon xalqının və onun rəhbərlərinin gec də olsa zamanın tələblərinə cavab verməsi, dünya inkişafının nəbzinə uyğun olaraq hərəkət etməsi idi. Əlbəttə, bu böyük transformasiyada yapon xalqının malik olduğu enerji və yaradıcılıq ehtirası daha aydın göründü.

Feodalizm bataqlığı yapon xalqını əzirdi, əhali yoxsul olmaqla yanaşı, zorakılıq mühitində yaşayırdı. Samuraylar ağasına sədaqət naminə doğma xalqına qənim kəsilirdi, onun «xidmət» mənasını verən adı bundan uzağa getmirdi. Kəndlilər hüquqsuz kütlə kimi zülm altında yaşayırdı. Bu bədbəxtlər insanlığa məxsus olan adlardan da məhrum idi, yalnız fəaliyyət növlərinə uyğun olaraq adlanırdılar. Ada və familiyaya malik olan samuraylar isə kəndlini heç adam da saymırdı, güman edilən adi xətaya görə onun həyatına da qəsd edə bilirdi. Samuraylar, hərbi hökmranlığın dayaqları rolunu oynayırdılar. Son syoqunun devrilməsi ilə, yeni imperator samuray sinfini ləğv etdi.

Meydzi Bərpaası Qərbin təsiri altında sürətli sənayeləşmə proqramını həyata keçirdi. Lakin ölkə həm də militarizm çökəkliyinə yuvarlandı.

Qədim yaponların mistikasına görə, taledən qaçmaq mümkün deyildir, həyat özü isə sadəcə illüziyadır. Həyatın illüziya olması reallığa uyğun gəlmir. Tale barədəki konsepsiya isə həqiqətən də öz gücünü daim göstərir. Təsadüfi deyildir ki, qədim yunanlar taleyi, roku, fatumu allahlardan güclü bilirdilər. Tarixi şəxsiyyətlərin bir çoxu şöhrət gölündə üzdükləri halda, acınacaqlı sonluqla, ağına gəlmədiyi finalla üzləşməli olmuşdu. Qay Yuli Sezarın da, Səlib yürüşlərinin rıtsarları olan tampliyerlərin də, İspan kralı II Filippin məğlubedilməz Armadasının məhvini də, Napoleonun Rusiyaya fəlakətli yürüşdən sonra iki dəfə məğlub olub,

ömrünü uzaq Müqəddəs Yelena adasında sürgündə başa vurmasını da, II Dünya müharibəsində Müttəfiqlərin qələbəsinin müəlliflərindən biri olan Uinston Çörçillə ingilis xalqının etimad göstərməməsini də buna misal göstərmək olar. İosif Stalin SSRİ adlanan dövlətin yaranmasında və inkişafında böyük xidmət göstərsə də, ölümündən sonra onun xatirəsinə müharibə elan edilmişdi. Uinston Çörçillin dediyi kimi, Xruşşov «ölü ilə müharibə aparmış, özü də məğlub olmuşdu». Ölkədə Stalin adının və xatirəsinin yox edilməsi kampaniyasına

başlanmışdı. Yapon imperatoru Hirohito ölkəsini II Dünya müharibəsinə cəlb etsə də, məğlubiyyətdən sonra qalibə boyun əyərək, əsrlər boyu qəbul edilən ilahi mənşədən imtina etdiyini özü elan etmişdi. O, taxt-tacı, hər şeylə razılaşmaq hesabına saxlaya bilsə də, malik olduğu real hakimiyyətlə vidalaşmalı olmuşdu.

Yaponiya müharibədən sonra qanadları qırılmış quşu yada salırdı, lakin özünü sağalda bildi və daha möhkəm qanadların köməyi ilə iqtisadi atmosferdə uçmağı bacardı. 80 il əvvəl dünyanın nailiyyətlərini ilk dəfə görməyə gözlərini açan bu xalq II Dünya müharibəsində yenidən ağır xəstəlik keçirsə də, özünün nəyə qadir olduğunu bir daha göstərə bildi. Əlbəttə, Yaponiyanın uğurlarının sirri olduqca çoxdur, lakin bunlardan başlıcası, xalqın yeniliyə olan böyük həvəsi, qeyri-adi ehtirasıdır. Yapon hansı sahəyə əl atmışdysa, orada dünyanı təəccübləndirən xariqələrə müəlliflik etmişdir. Bu mənada xalqın yaradıcı ilhamına və fəvqə fərasətinə həsəd aparmaq olar.

Yaponları idealizə etmək düzgün deyildir, onların da qüsurları, nöqsanları vardır, lakin ağır yaralarını qısa müddətdə sağalda bilməsi bu xalqın unikal qabiliyyətə malik olduğunu sübut edir. Yaponu Herakl kimi igidlik simvoluna çevirməyə ehtiyac yoxdur, xoşbəxtlikdən o, axırda öz enerjisini hara və necə sərf etməyi də yaxşı bacara bildi.

Yaponiya immiqrantlara xoş olmayan münasibət hesabına əvvəlki izolyasiya siyasətini bu ölçüdə yenə də davam etdirir. Heç bir əcnəbiyə vətəndaş statusu verilmir.

Lakin immiqrantlar ölkəsi olan ABŞ, həmçinin Böyük Britaniya oraya leqal yolla gələn əcnəbilərdən yalnız fayda görmüşdür. Kaliforniyadakı Solikon vadisindəki transmilli şirkətlərində çox sayda hindistanlı, iranlı və digər xalqlardan olan proqramistlər işləyir.

Zaman dəyişir, Yaponiya da öz siyasətində yəqin ki, dəyişiklik aparıcıdır, əcnəbilərin xidmətindən geniş istifadə edəcəkdir. Bu da yəqin ki, Yaponiya tarixinin yeni bir səhifəsi olacaqdır.

Yaponiya tarixi boyu uzun müddət qaranlıq mühitdə dolaşmışdı. Sonuncu sınağa məruz qaldıqda nüvə silahının ölüm saçan caynaqları ölkənin bədənini

dağıdır, işğal olunan bu diyar iqtisadi və sosial aqoniyasını yaşayırdı. Qərribə də olsa, xalqın ruhu ölümü dəf etməyə, ölkəni yenidən dirçəltməyə qadir etdi. Qısa müddətdə bədbəxtliklərin zülmət tuneli arxada qaldı, enerjinin, inkişafa sərf olunan şəfəqləri onun orqanizminə əlavə hərarət verdi, xalq öz gələcək xoşbəxtliyinin möhkəm təməlini qoydu. Ölkə və xalq əvvəlkilərdən fərqli bir erada yaşamağa, yaratmağa başladı. Bu dəfə də yaponların həyat eşqi, onu ifadə edən ehtirası qalib gəldi.

Onilliklər ərzində Yaponiya ABŞ-ın himayəsi altında idi. Bu ona öz hərbi və texnoloji imkanlarını sakitcə inkişaf etdirməyə şərait yaratmışdı. Ölkə, hərbi-dəniz donanmasını gücləndirdi, onu Asiyadakı ən müasir donanmalardan birinə çevirdi. Bundan əlavə, sənayenin, çiplər və yarımkəçiricilər istehsalı da daxil olmaqla, əsas sahələrinin inkişafında lider oldu, bu isə qlobal iqtisadiyyatda və texnoloji qarşıdurmada onun mühüm rol oynamasını təmin edir.

Lap qədimdə yapon adaları ağır zəhmət hesabına əmələ gələn düyü tarlalarının yaşıllığına bürünmüşdü. İlahə Ametarisu bu mənzərəyə görə Yaponiyaya valeh olmuş, onu öz himayəsinə götürmüşdü. İndi isə bu ölkə gözəl şəhərləri, adaları birləşdirən körpüləri, ən müasir müəssisələri ilə heyranlıq obyektinə çevrilmişdir. İnkişaf səviyyəsinə və tətbiq etdiyi qaydalara görə ölkə başqa planetə məxsus olduğunu xatırladır.

Qəhrəmanlar haqqında söhbət təkcə onların igidliklərinə həsr olunmur, yaşadıkları adi həyat səhifələri də müəyyən maraq doğurur. Yaponiya öz tarixi, uğurları və hətta səhvləri ilə özünəməxsusluğunu təsdiq edir, adamda onu tanımaq, öyrənmək həvəsi yaradır. Lakin onun haqqında hekayət, uzadılmaq yolu ilə sui-istifadə imkanına keçməməlidir. Yaponiyanın tarixi və bu günü maraqlıdır, lakin onun gələcəyinə daha böyük ümidlər arzulamaq da xeyirxah münasibətin nişanəsi sayılmalıdır. Doğma xalqımıza bəslədiyimiz sonsuz məhəbbət ifadəsinə, başqa millətlərə də hörmət bəsləməyimizə müvafiq olaraq, uzaq Yaponiya əhalisinə də xoş gələcək diləməklə, söhbəti başa çatdırırıq, Lakin bu heç də həmin ölkəyə və yapon xalqına marağın azalması, zəifləməsi əlaməti kimi başa düşülməməlidir. Təəccübə səbəb olan hər bir şey, müşahidəçi insanın diqqətini daim özünə cəlb edir. Yaponiya və yaponlar da çox saydakı fərqli

cəhətləri ilə özlərinin diqqət və yaxşı anlamaq hədəfi olmlarını saxlamaqda davam edirlər.

SON

19.10. 2025-ci il